

2024

УДК 377. 8. 016 : 37.011.3-52(042.4)
М 54

Укладачка:

Монастирська О.В., викладачка методики виховної роботи, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Рецензенти:

Дмитренко К. А., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, учений секретар Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Федоренко І. В., учителька початкових класів, спеціаліст вищої категорії, старший учитель Красноградського ліцею № 5 Красноградської міської ради Харківської області

М 54 Методика виховної роботи Курс лекцій / уклад. : О.В.Монастирська; Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Красноград, 2024. – 194 с.

Курс лекцій передбачає ознайомлення зі змістом, методами, засобами, формами організації виховної роботи, їхньою роллю, особливістю використання у сучасному закладі загальної середньої освіти. Навчальне видання укладено відповідно до змісту програми освітнього компонента «Методика виховної роботи» та рекомендоване для використання здобувачами освіти закладів фахової передвищої освіти, керівникам практичного навчання.

УДК 377. 8. 016 : 37.011.3-52(042.4)

*Затверджено на засіданні науково-методичної ради
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
(протокол № від « травня 2024 року)*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Тема 1. Мета і завдання освітнього компонента щодо професійної діяльності майбутнього вчителя.....	8
1.1 Суть процесу виховання.....	9
1.2 Основні напрямки і зміст виховання у закладі загальної середньої освіти.....	13
1.3 Цільові програми виховання.....	19
1.4 Сучасні виховні технології.....	21
1.5 Характеристика виховних систем.....	27
Тема 2. Класний керівник – ключова фігура в школі.....	32
2.1 Робота класного керівника.....	33
2.2 Основні обов'язки та функції класного керівника.....	34
2.3 Професіограма особистості і діяльності класного керівника.....	37
2.4 Зміст роботи класного керівника.....	38
2.5 Планування роботи класного керівника.....	40
2.6 Поняття про колектив. Формування учнівського колективу.....	42
Тема 3. Методичний інструментарій виховної діяльності педагога.....	46
3.1 Методи і форми виховання, їх класифікація.....	47
3.2 Форми виховної роботи: методика підготовки і проведення виховних заходів, їх фрагментів.....	54
3.3 Методика організації колективної діяльності молодших школярів. Види колективної діяльності школярів, їх особливості.....	78
	87
Тема 4. Методика індивідуальної виховної роботи з учнями.....	88
4.1 Суб'єктивність позиції вихованця в педагогічному процесі.....	91
4.2 Методи вивчення учнів і учнівських колективів.....	95
4.3 Програма вивчення учнів і складання характеристики.....	98
Тема 5. Виховна робота з педагогічно занедбанними дітьми.....	99
5.1 Поняття педагогічно занедбані діти, типи сімей.....	107
5.2 Шляхи роботи вчителя.....	108
5.3 Реабілітаційна педагогіка.....	110

5.4 Принципи, шляхи і засоби перевиховання.....	119
Тема 6. Майстерність педагога у виховній взаємодії.....	
6.1 Методика підготовки і проведення інтерактивного виховного заняття.....	120
6.2 Проведення інтерактивних вправ, їх аналіз.....	122
6.3 Особливості організації проєктної діяльності учнів у позаурочний час.....	134
	145
Тема 7. Методика роботи класного керівника з батьками учнів.....	145
7.1 Принципи та зміст роботи закладів освіти з батьками.....	149
7.2 Методика вивчення сім'ї школяра.....	151
7.3 Педагогічна культура сучасної сім'ї та педагогічна освіта батьків...	
7.4 Методика планування та організації спільної виховної роботи вчителя з батьками.....	154
7.5 Методика підготовки та проведення батьківських зборів.....	156
7.6 Методи і прийоми спілкування вчителя з батьками.....	159
	175
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	181
ДОДАТКИ.....	

ПЕРЕДМОВА

Українське суспільство перебуває у процесі інтеграції в міжнародне співтовариство, а отже потребує активних, патріотично налаштованих, конкурентоспроможних особистостей, здатних критично й творчо мислити, самостійно й ефективно розв'язувати проблемні завдання, успішно адаптуватися та самореалізуватися в нових соціокультурних умовах. Постає завдання якомога повнішого розкриття можливостей і здібностей особистості, її творчого потенціалу. Сучасна економічна ситуація потребує наявності у фахівця не тільки глибоких професійних знань і навичок швидкого оволодіння новітніми технологіями, а й вміння прогнозувати та орієнтуватися в складних виробничих і суспільних ситуаціях, приймати відповідальні рішення тощо.

Очікування сучасного суспільства спрямовані на перехід освітньої системи на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, її конкурентоспроможність у європейському та світовому освітніх просторах, формування покоління молоді, що буде захищеним і мобільним на ринку праці, здатним робити особистий духовно-світоглядний вибір, матиме необхідні знання, навички та компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях, буде здатним навчатися впродовж життя. Фундаментальність, посилення гуманістичної спрямованості, духовної та загальнокультурної складової, формування стратегічного мислення, професійної мобільності є визначальними тенденціями розвитку української освітньої системи.

Однією з передумов реалізації реформи фахової передвищої освіти є розвиток лідерського потенціалу здобувачів освіти та здобуття ними навичок зі створення ініціатив, спрямованих на підвищення ефективності та якості освітнього процесу у закладі освіти. Інтернет-покоління, сформоване у цифровому середовищі, потребує ретельного аналізу інформації, оперативності дій, комунікації, свободи висловлювань власних поглядів, партнерської взаємодії, нововведень у всіх сферах життєдіяльності. Такі потреби вимагають переосмислення функцій освіти, направлення зусиль на формування у молоді навичок для реалізації власного потенціалу та досягнення життєвого успіху.

Сучасний учитель закладу загальної середньої освіти є одночасно викладачем, вихователем, організатором діяльності дітей, активним учасником спілкування з учнями, їх батьками та колегами; консультантом, дослідником, фасилітатором. Курс «Методика виховної роботи» передбачає забезпечення здобувачів фахової передвищої освіти систематизованими знаннями, педагогічними уміннями, водночас збагачуватиме фахову підготовку та стимулюватиме формування професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій і компетентностей. Основна мета курсу – ознайомлення та збагачення майбутніх вчителів знаннями змісту, сутності, принципів, закономірностей, методів та організаційних форм виховання здобувачів освіти за основними напрямками;

формування умінь, навичок планування та організації виховного процесу у закладі загальної середньої освіти; спрямування майбутнього педагога на творчу діяльність та самореалізацію особистості.

Завдання педагогів у закладі фахової передвищої освіти: сформувати у майбутніх вчителів універсальні навички діяльності, що забезпечують мобільність як особистісну якість здобувача освіти; забезпечити фахову підготовку як базову для продовження навчання у закладах вищої освіти, можливого освоєння іншої професії педагогічного профілю; посилити менеджерське напруження підготовки майбутніх учителів.

Реалії життя вимагають від фахівця все більше нових компетенцій, які неможливо отримати без постійного розвитку, вдосконалення, освіти упродовж життя. Успішне входження майбутнього фахівця в інноваційний режим діяльності можливе за умови налаштованості на самоосвіту, самовдосконалення, саморозвиток, творче самовизначення, прагнення до самореалізації. Постійний рух – це основне завдання сучасного вчителя. Ми розуміємо: бути гарним професіоналом – означає бути в постійному пошуку, зростанні, розвитку. Праця вчителя відрізняється високою мобільністю, надзвичайною складністю, вимагає глибоких та різнобічних наукових, професійних знань, умінь, навичок, що становлять основу професійної компетентності.

Педагогічні заклади фахової передвищої освіти забезпечують формування у майбутнього педагога спеціальних (фахових) компетентностей, гнучкої системи інноваційних компетенцій, сприяють його подальшому професійному розвитку, підвищують конкурентоспроможність випускників на ринку праці, створюють умови для подальшого навчання з урахуванням принципів академічної мобільності. Основну увагу у закладі фахової передвищої освіти приділяють розвитку особистості здобувача освіти, його комунікативній підготовленості, формуванню професійних компетенцій, здатності здобувати і розвивати знання, мислити і працювати по-новому. Таким чином, формування фахових компетентностей є першочерговим завданням педагогічного закладу освіти. Створення системи професійної підготовки вчителя ґрунтується на урахуванні закономірностей їх фахової підготовки, вимог до розвитку багатогранних особистісних якостей учнів і завдань підготовки відповідних фахівців. Сучасному педагогу необхідні уміння швидко адаптуватися до змін, гнучкість, нестандартність мислення. Професійна діяльність учителя включає інформаційний, дослідницький, інтелектуальний, креативний, діагностичний, прогностичний, комунікативний, аксіологічний, проєктний, рефлексивний види діяльності. Саме якість викладання фахових методик навчання справляє помітний вплив на розвиток педагогічного мислення здобувачів освіти, систематизує педагогічні знання та пов'язує з конкретними умовами професійної діяльності. Упроваджуючи нові освітні технології, ми маємо взяти надбання Григорія Сковороди, Василя Сухомлинського та переосмислити те, що напрацьоване в Україні з урахування світових тенденцій, оскільки саме:

педагогічна культура й особистісні якості педагога є рушійними силами у плеканні майбутнього України.

Педагогічні заклади фахової передвищої освіти, працюючи на перспективу, забезпечують формування у майбутнього педагога гнучкої системи інноваційних компетенцій, сприяють його подальшому професійному розвитку, підвищують конкурентоспроможність випускників на ринку праці, створюють умови для подальшого навчання з урахуванням принципів академічної мобільності.

Важливу роль у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя посідає методика виховної роботи як освітній компонент. Курс лекцій відповідає програмі освітнього компонента «Методика виховної роботи», яка складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахового молодшого бакалавра за спеціальністю 014 Середня освіта. Навчальне видання забезпечує майбутніх педагогів теоретичними та практичними напрацюваннями, спрямоване на формування у фахових молодших бакалаврів професійних умінь та навичок організації, планування та здійснення виховної роботи в учнівському колективі, формування особистості фахівця, розвиток професійних якостей, особистої ерудиції, професійної компетентності, творчої фахової спрямованості.

Тема 1. Мета і завдання освітнього компонента щодо професійної діяльності майбутнього вчителя

Мета: засвоїти основні поняття: розумове виховання, моральне виховання, національне виховання; сформувати розуміння сутності та змісту основних завдань естетичного, трудового та фізичного виховання учнівської молоді у сучасному закладі загальної середньої освіти; розвивати навички проведення форм виховної роботи за різними напрямками виховання; виробленню у майбутнього вчителя необхідних професійних умінь та навичок організації і здійснення освітньої роботи за основних напрямків виховання.

Перелік компетентностей, що удосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: формувати здатності до самостійного навчання і професійного розвитку; використання на практиці сучасних виховних інструментів; орієнтування в інформаційному просторі, володіння інформацією та оперування нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища; самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: володіння сучасними виховними системами та технологіями; здатність до ефективної педагогічної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність активізувати та організувати виховний процес у закладі загальної середньої освіти; планувати та визначати зміст виховної роботи у школі.

Тезаурус: виховання, методика, виховна робота, методика виховної роботи, виховні технології, напрями виховної роботи, громадянське виховання, моральне виховання, трудове виховання, естетичне виховання, національне виховання, принципи національного виховання, фізичне виховання, статеве виховання, гендерне виховання, економічне виховання, сімейне виховання, правове виховання, екологічне виховання, педагогічна технологія, державні документи, технологія виховання.

Рекомендована література: 2, 7, 9, 12, 14, 15, 16, 21, 23, 25, 27, 30, 33, 34, 36, 37, 39, 42, 44, 52, 53, 54, 61, 65, 74, 83.

План лекції

- 1.1 Суть процесу виховання.
- 1.2 Основні напрями і зміст виховання у закладі загальної середньої освіти.
- 1.3 Цільові програми виховання.
- 1.4 Сучасні виховні технології.
- 1.5 Характеристика виховних систем.

Зміст лекції

*Виховання – це писання духовної осі.
Займатися цією проблемою –
найблагородніша й найважливіша
справа в педагогіці.*

Ш.Амонашвілі

1.1 Суть процесу виховання

Методика виховної роботи як наука має довгу історію становлення, у процесі якої люди, намагаючись осмислити своє буття і свій соціальний досвід, вели пошук найбільш прийнятних для суспільства моделей виховання. Специфіка цих моделей була зумовлена як об'єктивними чинниками (характером суспільних відносин і державної влади), так і суб'єктивними, пов'язаними з особистістю педагога-практика.

Особливе значення для розвитку теорії виховання мали роботи видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670). Педагог обґрунтував принцип природовідповідності, згідно з яким «вивчення законів духовного життя людини треба запозичувати від природи», для чого «необхідно спостерігати за тими процесами, які всюди природа проявляє у своїх діях». Французький мислитель і педагог Жан-Жак Руссо (1712-1778) стверджував, що в кожному індивіді закладені невичерпні можливості для вдосконалення. Він вважав, що існуючі в суспільстві умови повинні бути приведені у відповідність з потребами і правами, якими наділила дитину природа. Ключ до вирішення проблеми Руссо бачив у тому, щоб виховати людину, яка ні від кого не залежить, живе плодами своєї праці, цінує і вміє захищати свою свободу. Згідно з твердженням Ж.-Ж.Руссо, діти повинні виховуватися вільно, відповідно до своїх природних потреб. Виходячи з цього, педагог своєрідно визначав роль вихователя, який лише підводить свого вихованця до вирішення питань, здійснює на дитину непрямий вплив. Педагог організовує виховне середовище, коригує зовнішні впливи на дитину [44].

Відомий швейцарський педагог Генріх Песталоцці (1746-1827) ставив за мету розвивати в дітях справжню людяність, прагнути до морального самовдосконалення. А для цього необхідно різнобічно і гармонійно розвивати всі природні сили і здібності людини. Г.Песталоцці розрізняв сили людської природи трьох видів: розумові, фізичні, моральні. Їх необхідно розвивати у тісному взаємозв'язку, уникаючи однобічності. Надати дітям допомогу в гармонійному розвитку всіх людських сил має правильно поставлене виховання, яке починається з народження дитини в сім'ї.

Німецький педагог Йоганн Фрідріх Гербарт (1776-1841) вважав, що мета виховання полягає у формуванні добродісної людини, що поважає існуючий порядок і підкоряється йому. У педагогічному процесі він виділяв три частини: управління, навчання і моральне виховання. Навчання та виховання не можна

розділяти, оскільки це єдиний складний процес (виховує навчання). Моральне виховання впливає безпосередньо на душу дитини, направляючи її почуття, бажання, вчинки в потрібне русло. Необхідно дбайливо ставитися до дитини, опиратися на те хороше, що є у її душі. Йоганн Фрідріх Герbart розробив конкретні засоби морального виховання, до яких він відносив таке: утримання вихованця, визначення основних якостей особистості вихованця, встановлення чітких правил поведінки, підтримка в душі вихованця «спокою та ясності», «збуджувати» душу дитини схваленням і осудом, «перестерігати» вихованця, вказувати й усувати його промахи.

Німецький педагог Фрідріх Вільгельм Адольф Дістервег (1790-1866) висунув ідею загальнолюдського виховання, для досягнення якої слід керуватися трьома принципами: природовідповідність, культуровідповідність і самодіяльність. Під природовідповідністю він розумів підтримку процесу природного розвитку людини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей; під культуровідповідністю – врахування у виховному процесі умов, місця і часу, в яких народилася людина, особливості країни, що є батьківщиною учня; під самодіяльністю – активність, спрямовану на служіння істині, красі й добру.

Для реалізації цих завдань під час організації виховного процесу необхідно враховувати:

- особистісно орієнтований підхід як визнання особистості найвищою соціальною цінністю;
- ставлення до вихованця як суб'єкта виховання;
- природовідповідність – врахування статевих і вікових особливостей вихованців;
- культуровідповідність – опора на національні традиції народу,
- гуманізація міжособистісних відносин;
- опора на почуття вихованців.

Виховання як педагогічне явище (виховний процес) вивчається в рамках курсу «Методика виховної роботи», який виступає розділом загальної педагогіки.

Методика виховної роботи – розділ теорії виховання, що досліджує особливості організації виховного процесу в різних освітньо-виховних закладах, дитячих об'єднаннях і організаціях, розробляє рекомендації по створенню системи виховної роботи в освітньому або виховному закладі і підвищенню її ефективності, використання тих чи інших методик або технологій в освітньому процесі [2].

Предметом методики виховної роботи є закономірності й принципи виховання, його цілі, зміст, методи, форми, засоби і результати.

Завдання методики виховної роботи включають:

- опис та пояснення виховного процесу;
- визначення умов ефективної реалізації виховного процесу у різних типах освітніх установ;
- розробку інноваційних форм організації виховного процесу, нових

виховних систем і технологій.

Як будь-яка наукова дисципліна, методика виховної роботи оперує певними понятійним апаратом, у якому виділяють три види категорій:

- *загальнонаукові поняття*, що увійшли в теорію та методику виховання з інших дисциплін: філософії (зв'язок, загальне й одиничне, сутність і явище, протиріччя, причина і наслідок, можливість і дійсність, кількість і якість, форма і зміст); психології (формування, розвиток, спілкування, діяльність, гра, характер, темперамент, здібності, задатки, спадковість та ін.); кібернетики (зворотний зв'язок, динамічна система); соціології (соціалізація, середовище, соціальні інститути, колектив, референтна група, громадська думка) та ін.;
- *загальнопедагогічні поняття*: педагогіка, освіта, навчання, педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес;
- *специфічні поняття теорії та методики виховання*: виховна робота, виховна система, виховний захід, колективне творче виховання, педагогічна взаємодія, метод виховання, форма виховної роботи, прийом виховання, засоби виховання, вихователь, вихованець, виховна ситуація, виховний вплив.

Найширшою категорією методики виховної роботи є поняття «виховний процес», що включає в себе як цілеспрямований вплив на особистість, що формується під впливом різних соціально-виховних інституцій, так і її активний зустрічний саморух (самовиховання і саморозвиток).

Основне завдання курсу методики виховної роботи – розширення і поглиблення знань здобувачів фахової педагогічної передвищої освіти у галузі теорії і практики виховання, допомога у здобутті навиків організації виховного процесу з учнями закладів освіти відповідно до вимог сучасної науки.

Методика виховної роботи як самостійна наукова навчальна дисципліна виникла в процесі розвитку педагогічних наук. Її завдання – розкрити основні напрями і принципи, форми і методи організації виховної роботи у закладі освіти, допомогти педагогам оволодіти мистецтвом виховання. На основі аналізу педагогічної літератури й узагальнення передового досвіду роботи закладів освіти методика виховної роботи розкриває найбільш поширені форми й методи організації виховної роботи, пропонує можливі варіанти їхнього застосування.

Кожен педагог, знаючи індивідуальні та вікові особливості здобувачів освіти, зможе вибрати й застосувати у практичній діяльності ті методи, які дають найкращі результати за певних умов, добре володіючи теоретичним матеріалом, знаючи різноманітність розмаїття традиційних та інноваційних форм виховання та враховуючи конкретні умови, він зможе знайти певне рішення завдань, які стоять перед ним.

Джерела збагачення методики виховної роботи:

- досвід учителів-практиків;
- узагальнення здобутків передового педагогічного досвіду;
- розвиток педагогіки як основи базових наук;
- розвиток суміжних наук – психології, теорії виховання;
- державні стандарти освіти;
- новітні дослідження у галузі теорії виховання;

- методичний експеримент;
- методи науково-педагогічних досліджень;
- інноваційні технології виховання;
- нові програми, підручники, орієнтовні напрями виховання.

Загальна мета курсу методики виховної роботи полягає в ознайомленні майбутнього вчителя з теорією цієї науки, з найефективнішими формами організації виховного процесу, з найдоцільнішими методами, прийомами та засобами виховання здобувачів освіти на сучасному етапі розвитку закладу освіти [16].

Специфіка підготовки вчителя закладу загальної середньої освіти зумовлена поліфункціональністю його діяльності. Він повинен не лише володіти предметними знаннями і вміннями, а й мати здатність до моделювання, планування, проектування освітнього процесу, що дасть йому змогу ефективно формувати особистість здобувача освіти.

Для виконання вимог державних стандартів щодо підготовки вчителів до роботи з учнями важливе значення мають ґрунтовні і всебічні знання теорії виховання, індивідуальних і вікових особливостей розвитку здобувачів освіти. Як педагогічна наука методика виховної роботи керується теоретичними основами та практичними настановами теорії виховання, школознавства, які визначають загальну теорію освіти.

Теоретичні засади освітнього компонента складають загальні принципи, правила та закономірності виховання, які є науковим підґрунтям організації виховного процесу у закладі загальної середньої освіти.

Методика виховної роботи вибудовує свою теорію, визначає практичні засади, функціонує і розвивається у тісному взаємозв'язку і взаємодії з іншими науками: психологія, педагогіка, філософія, історія педагогіки, педагогічна майстерність, педагогіка вищої школи, педагогічні технології, етика, естетика, анатомія і фізіологія, вікова і педагогічна психологія. Виходячи з вищезазначеного слід розглянути потягтий апарат освітнього компонента.

Виховання – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, з метою формування його особистості [7].

Методика – це сукупність методів і засобів здійснення педагогічної діяльності в освітньому процесі.

Виховна робота – це цілеспрямована діяльність по організації спільної життєдіяльності дорослих і дітей, що здійснюється педагогічним колективом або окремими педагогами з метою найбільш повного їх саморозвитку і самореалізації.

Виховна робота здійснюється за такими напрямками:

- виховання у процесі навчання – цілеспрямована взаємодія вчителя та учнів на уроці;
- освітньо-виховне середовище закладу освіти – стиль, основа взаємин у шкільному колективі, морально-психологічний клімат у закладі освіти;

— позаурочна (позашкільна діяльність): позакласна виховна робота (класні години, усні журнали, дитячі ранки, години спілкування та ін.); позашкільна (екскурсії, походи, відвідування музеїв, робота з батьками, громадські організації)[9].

1.2 Основні напрямки і зміст виховання у закладі загальної середньої освіти

*Добро – це думка, положено на волю,
тільки за цієї умови матимемо
непримиренність до зла,
а це і є сама суть добра...
Мета виховання полягає в тому щоб,
морально вдосконалюючись, людина в
своїх взаємовідносинах
з іншими людьми перемагала зло.*

В. Сухомлинський

Мета виховного процесу – орієнтація учнів на самовиховання, саморозвиток, самореалізацію. Кінцевою метою виховання особистості є її підготовка до повноцінного суспільного життя.

Основними складовими виховання, реалізація яких забезпечує всебічний і гармонійний розвиток особистості є:

- громадянське виховання;
- розумове виховання;
- моральне виховання;
- розумове виховання;
- національно-патріотичне та військове виховання;
- трудове виховання;
- естетичне виховання;
- економічне виховання;
- екологічне виховання;
- сімейне виховання;
- фізичне виховання.

Одним із важливих завдань, що стоять перед сучасними закладами загальної середньої освіти, є моральне виховання, відродження духовності молодого покоління. Моральне виховання як педагогічний процес має складатися з організації різноманітної практичної діяльності здобувачів освіти і формування у них морального ставлення та способів поведінки [16].

Моральне виховання – це систематичне і цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток почуттів, вироблення навичок та звичок моральної поведінки. Моральне виховання здійснюється на національному підґрунті шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу, тих моральних стандартів і якостей, які виступають регуляторами норм у суспільстві. Моральне обличчя особистості – найважливіший показник її всебічного і гармонійного розвитку, який не втрачає

своїї актуальності і в умовах демократизації суспільства, переходу до ринкових відносин. У зв'язку з цим заклад освіти покликаний створити соціокультурне середовище, що стимулює і забезпечує розвиток моральної свідомості, стійких моральних якостей, моральних потреб особистості, формування її активної життєвої позиції. Теорія морального виховання – це система науково-педагогічних знань про закономірності, що характеризують сукупність впливів на свідому поведінку здобувачів освіти, розвиток та становлення моральної зрілості особистості. Моральна культура – це соціально обумовлений рівень розвитку особистості, що забезпечує поведінку (дії та вчинки людини) відповідно до моральних правил та норм, прийнятих у суспільстві. Моральне виховання тісно пов'язане з іншими складовими системами виховання. Його результативність неможлива повною мірою без реалізації фізичного, розумового, естетичного, трудового компонентів виховного процесу. Основи морального виховання становить етика. Етика (від греч. *ethika* – звичка, порок, звичай) – філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості її походження у конкретному суспільстві, про розвиток моральних норм і взаємовідносини між людьми. Моральне виховання характеризують поняття: мораль (від лат. *moras* – звичай) – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми. Мораль регулює поведінку людини у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, в сімейних, особистих, колективних, міжнаціональних та міжнародних стосунках. Сьогодні зміст морального виховання учнів в Україні визначає тріада: «громадянин – патріот – гуманіст». Мета морального виховання передбачає формування моральної культури людини відповідно до вимог суспільства. Для організації морального виховання найбільш ефективними є лекції, інформдайджести, «усні журнали», «круглі столи», читацькі конференції, бесіди, тематика яких може бути «Про культурні звички», «Поговоримо про етикет», «Ввічливість на кожен день», «Завтрашній характер у сьогоднішньому вчинку» тощо. Цікавими та сучасними виявляються й такі форми морального виховання як семінари-практикуми «Практикум спілкування», «Хочу-можу-треба», «Привіт, якщо конфлікт!», клуби та факультативи «Ми живемо серед людей», «Співпрацюємо у команді», «Школа молодшої людини».

Важливим складником всебічного розвитку особистості є розумове виховання. *Розумове виховання* – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення здобувачів освіти, прищеплення їм культури розумової праці. Розумове виховання відбувається у процесі засвоєння знань і не зводиться до нагромадження певного їх обсягу. Процес здобуття знань і якісне їх поглиблення є чинником розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини. Під час розумового виховання відбувається накопичення певного фонду знань: термінології, символів, імен, назв, дат, понять, існуючих між ними зв'язків і залежностей, відображених у правилах, законах, закономірностях, формулах. *Мета розумового виховання* – формування наукового світогляду, розвиток

пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, в застосуванні їх на практиці. Актуальність створення системи національного виховання в умовах України визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей, суперечливими процесами включення особистості в соціальне життя, необхідністю забезпечення єдності, наступності та послідовності виховуючи впливів різних соціальних інститутів, постійного коректування виховного процесу.

Громадянське виховання – це спеціальна робота щодо формування громадянськості як інтегральної характеристики особистості, яка дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично дієздатною та захищеною. Виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму. Патріотизм є проявом особистістю любові до свого народу, поваги до національних традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою. Велике значення у вирішенні поставлених завдань має виховання поваги до батьків, свого роду, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як представника, спадкоємця і наступника. З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, суспільна активність й ініціативність, готовність працювати для розквіту батьківщини. У процесі громадянського виховання провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням в душі громадянськості. Це поняття об'єднує в собі громадянську, політичну соціалізацію майбутнього громадянина та його здатність долучати до цього процесу моральні цінності. Мета й завдання громадянського виховання: сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками та поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні, вони мають органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно й технологічно. *Мета громадянського виховання* конкретизується через систему завдань, зміст громадянського виховання:

- розвиток патріотизму;
 - розвиток національної самосвідомості громадян;
 - культура міжетнічних відносин;
 - розвиток планетарної самосвідомості;
 - розвиток правосвідомості;
 - розвиток політичної культури;
 - дбайливе ставлення до природи;
 - формування моральності особистості;
 - формування культури поведінки особистості, розвиток мотивації до праці.
- Громадянське виховання, таким чином, тісно пов'язане з моральним

танациональними напрямками виховної роботи, але при цьому має специфічні ознаки – визначає своєрідність виховної роботи, пов'язану з конкретними історичними умовами, суспільним життям даної країни. На відміну від інших розвинутих країн, де громадянське виховання майже повністю базується на політичній та правовій сфері діяльності громадянського суспільства, в Україні на сучасному етапі її розвитку громадянське виховання, через відсутність відповідної правової та юридичної бази або її недієспроможності, багатов чому базується на морально-етичних засадах, тобто морально-етичні імперативи й цінності виступають головним критерієм ефективності громадянського виховання. У громадянському вихованні пріоритетна роль належить активним методам, що базуються на демократичному стилі взаємодії й спрямовані на самостійний пошук істини, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості вихованців. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціодрама, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації тощо. До них доцільно долучати також бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, з періодичною пресою, самостійне рецензування, суспільне доручення, самоуправління, приклад.

Національне виховання. Актуальність створення системи національного виховання в умовах України визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей, суперечливими процесами включення особистості в соціальне життя, необхідністю забезпечення єдності, наступності та послідовності виховуючи впливів різних соціальних інститутів, постійного коректування виховного процесу. Національне виховання – формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою. Національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичках і обрядах, багатовікових виховних традиціях, духовності. Національна система виховання – це історично обумовлена і створена самим народом система ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, що спрямована на організацію життєвої діяльності підрастаючих поколінь, виховання їх у дусі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації. Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистих рис громадян України, які включають у себе національну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Шляхами та засобами реалізації національної системи виховання є рідна мова, рідна історія,

природа рідного краю, фольклор, національне мистецтво, народний календар, національна символіка, родинна-побутова культура, національні традиції, звичаї й обряди. Формування національної самосвідомості передбачає освоєння молоддю своєї етичної спільноти, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Доцільними й корисними будуть: етичні бесіди щодо своєрідності й національної ментальності «Ой не ріж косу», «Легенди нашого лісу», усні журнали «Світ національних традицій», «Свята мого народу», «Як на Івана, як на Купала», літературні вітальні, українські вечорниці, вечори фольклору, ігрові програми «Козацькі розваги», вечори-зустрічі і т.д. Окрім відповідного змісту заходу слід звертати увагу на його оформлення: використання національної символіки, костюмів, введення обрядових дій, виставок народної творчості тощо.

Система козацького виховання значною мірою відображає сутність народного досвіду роботи з підростаючим поколінням, стрижень якого визначає головна національна ідея українського етносу про непересічність особистості, збагаченої відчуттям волі, розкутості духу, устремлінням до незалежності держави.

Трудове виховання – один з видів виховання, що націлене на осмислення здобувачами освіти цінностей трудового життя. Трудове виховання є системою виховних впливів, мета яких полягає у морально-психологічній підготовці здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності. Завдання трудового виховання чітко обумовлені віковими особливостями учнів. Трудове виховання учнів на розвиток свідомого ставлення до праці, знайомство з працею людини у різних галузях економіки; формування вміння працювати у команді, становлення професійних інтересів, формування реального образу «Я». Одним із результатів трудового виховання і професійної орієнтації на цьому етапі є вибір учнем напряду майбутньої трудової діяльності та профілю навчання. Для трудового виховання доцільними є трудові десанти, робота із самообслуговування (чергування, прибирання, ремонтування, догляд тощо), причому як індивідуально, так і у команді (бригаді, групі, товаристві). Можна запропонувати етичні бесіди, зустрічі «за круглим столом», «усні журнали», дайджести, лекторії з орієнтовною тематикою «Моє місце в житті», «У праці велич людини», «Хліб – всьому голова», «Умій учитися, щоб вміти трудитися», «Чого я досяг у житті?», «Дерево міцне корінням, а людина – трудовим горінням», «Безтруда нема плода» тощо.

Економічне виховання – організована педагогічна діяльність, спеціально продумана система роботи, спрямована на формування економічної культури учнів. Основними завдання економічного виховання є: засвоєння знань об'єктивних законів, закономірностей розвитку механізму виробництва; формування особистості, яка обізнана у економічній теорії; вироблення початкових умінь, які дають змогу брати активну участь в економічній діяльності на виробництві. Економічне виховання здійснюється також у процесі

економічних відносин, до яких залучаються діти. Вони взаємодіють з батьками й проявляють своє ставлення до бюджету сім'ї, до речей особистого користування. Класний керівник здійснює економічне виховання у такий спосіб: залучення учнів до праці із самообслуговування, ремонту обладнання і приміщень, розподілу шкільного бюджету; обговорення матеріалів з економічної тематики; організовує виробничі екскурсії, зустрічі з працівниками підприємств; залучає учнів до економічних відносин у школі та вдома. Формами економічного виховання можуть бути: урок (праці, економіки), спецкурс, лекція, бесіда, семінари, лабораторно-практичні заняття, виробничі екскурсії, індивідуально-творчі завдання. У позакласній роботі це: класні години, диспути, конференції, збори, економічні тижні, вечори запитань і відповідей, свято праці, економічне навчання батьків, зустрічі з керівниками підприємств, господарств, бізнесменами, у тому числі – круглі столи, етичні бесіди («Потреби та багатство», «Як заробляються гроші?»), ділові та рольові ігри («Товар-гроші-товар», «Шкільне кафе», «Покупець-продавець», «Економісти за круглим столом», «Рекламна агенція») проекти, ярмарки, акції («День підприємця», «Шкільний ярмарок», економічний марафон «Бережемо копійку» тощо).

Ціннісне ставлення до природи і формування на його основі *екологічної культури* є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку. Поява суттєвих екологічних проблем більшою мірою й обумовлена низьким, а у деяких громадян початковим, рівнем екологічної грамотності, свідомості. Ціннісне ставлення до природи і формування на його основі екологічної культури є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку. Поява суттєвих екологічних проблем більшою мірою й обумовлена низьким, а у деяких громадян початковим, рівнем екологічної грамотності, свідомості. Концепція екологічної освіти в Україні передбачає чітку структуру формування екологічної освіти, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Класний керівник спрямовує свої зусилля на екологічне виховання здобувачів освіти, на закладання основ екологічних знань, розвиток умінь природоохоронної діяльності. *Метою екологічного виховання* є формування екологічної культури учнів. У структурі екологічної культури, як складному особистісному утворенні, виділяють екологічні знання, екологічне мислення, уміння та навички природоохоронної діяльності, екологічний світогляд, екологічну етику. Кожному компоненту відповідає певний рівень екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань та уявлень до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на всіх рівнях. В екологічному вихованні слід звернути увагу на формування ціннісного ставлення до природи: усвідомлення цінності природи в житті людини, самоцінність природи; почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальність за них, здатність гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно; критично оцінювати споживацько-утилітарне ставлення до природи; вміти

протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активно брати участь у практичних природоохоронних заходах; здійснювати природоохоронну діяльність з власної ініціативи; займатися посильним екологічним просвітництвом; формування почуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність.

Саме формування ціннісного ставлення до природи є найважливішим виховним завданням класного керівника щодо становлення екологічної культури учнів. Духовне формування і розвиток особистості має протікати в екологічному руслі. Толерантне, бережливе ставлення до оточуючого природного середовища не тільки екологічна та економічна, але й етична проблема. В цьому зв'язку необхідна корінна переорієнтація моральної свідомості людини, «переоцінка» моральних цінностей у ставленні до природи. Для формування в учнів екологічної культури можна застосувати: конкурс «Робінзонада», усний журнал «Сторінками Червоної книги», конференція «Біль, щоне знає кордонів», вечір козацьких традицій, краєзнавчі походи, похід з елементами спортивних ігор «Зустрічаємо весну», пресконференція «Екологічні проблеми регіону», літературний вечір «Людина і природа в поезії», екскурсії в природу, читацька конференція «Природа: джерело життя і краси», тематичні вечори «Вразливі точки екології», конкурс виробів з природного матеріалу «Природа і фантазія», фестиваль, екологічний ринг, екологічні дебати і багато чого іншого.

В усі часи в цивілізованих суспільствах приділяли велику увагу естетичному вихованню. Роль естетичного виховання у формуванні особистості важко переоцінити. Гармонійний, всебічний розвиток особистості неможливий без її естетичної вихованості. *Естетичне виховання* – це педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси.

Зміст кожного напрямку виховання реалізується в закладах загальної середньої освіти такими шляхами: використанням виховних можливостей кожного предмету у позакласній і позашкільній виховній роботі способом підбору тем, форм і методів проведення заходів відповідно до віку і напрямку виховання, залучення учнів до різних видів практичної діяльності з метою формування у них навичок і звичок відповідної поведінки, залучення сім'ї і громадськості до реалізації напрямів виховної роботи, засобами різних видів мистецтв [33].

1.3 Цільові програми виховання

Державні документи, що визначають зміст виховної роботи у школі:

- Закон України «Про освіту» (2017);
- Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020);
- Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2002);
- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2019, зі змінами 2022 року, наказ МОНУ від 06.06.2022 року №527)

Основні положення змісту Закону України «Про освіту». У Законі України «Про освіту» містяться ті основні принципи і положення, на основі яких визначається стратегія і тактика реалізації законодавчо-закріплених ідей розвитку освіти в Україні. Ці положення адресуються одночасно і суспільству, і самій системі освіти, і особистості, забезпечуючи як «зовнішні» соціально-педагогічні умови розвитку системи освіти, так і «внутрішні» власне педагогічні умови її повноцінної життєдіяльності. Відзначимо ці положення: гуманістичний характер освіти; пріоритет загальнолюдських цінностей; вільний розвиток особистості; загальна доступність освіти; безплатність загальної освіти; всебічний захист того, хто навчається; особливе значення в управлінні, функціонуванні і розвитку школи має збереження єдності державно-національного, культурного і освітнього простору; свобода і плюралізм в освіті; відкритість освіти; демократичний, державно-громадський характер управління освітою; світський характер освіти в державних, муніципальних освітніх закладах; здобуття освіти рідною мовою; зв'язок освіти з національними і регіональними культурами і традиціями; наступність освітніх програм; варіативність освіти; розмежування компетенції суб'єктів системи. Центальною ланкою системи освіти в Україні є загальна середня освіта, до складу якої входять: середні загальноосвітні школи, школи з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназії, ліцеї, вечірні школи, освітні заклади інтернатного типу, спеціальні школи для дітей з вадами у фізичному і психічному розвитку, позашкільні навчальні заклади. *Головним завданням закладів загальної середньої освіти є:* створення сприятливих умов для розумового, морального, естетичного і фізичного розвитку особистості; формування наукового світогляду; засвоєння учнями системи наукових знань про природу, суспільство, людину, її працю, прийомів самостійної діяльності [54].

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті (2002): освіта основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України; вона є визначальним чинником політичної, соціально економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства; освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства; є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [39].

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, здійснюється практичне реформування галузі згідно з *Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»)*. Головна мета Програми – визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Стратегічні завдання

реформування освіти в Українській державі: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави; виведення освіти в Україні на світовий рівень шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад; подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних освітніх закладів; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти. Пріоритетні напрями реформування освіти: розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України; забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти; досягнення якісно нового рівня у вивченні базових предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук; створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями; забезпечення у кожному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, зі змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 29 липня 2019 року N 1038. Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України. Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та

молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей [21].

1.4 Сучасні виховні технології

На сучасному етапі розвитку освіти в Україні, коли проходять глибинні державотворчі процеси, що охоплюють соціальну та економічну сферу, відбувається пошук нових засобів і методів формування особистості, творця здатного до самостійної поведінки та дії, саморозвитку, самовдосконалення, самовизначення. Це актуальне завдання вирішується педагогами завдяки використанню нових педагогічних технологій у своїй діяльності. Провідною характеристикою педагогічних технологій виступає концептуальне обґрунтування. Основу будь-якої педагогічної технології складають концептуальні ідеї, що визначають зміст, способи взаємодії суб'єктів освітнього процесу, види діяльності. Щодо загальних вимог до педагогічних технологій, то їх може бути багато. Але, без сумніву, система досягнення успіху повинна бути універсальною. Виходячи з цього, такими загальними вимогами є: науковість, варіативність, посиленість, доступність і зрозумілість.

Аналіз наукової літератури, періодичних педагогічних видань стверджує, що останнім часом все рідше вживається поняття «методика», натомість частіше вживається поняття «технологія» – педагогічна, освітня, виховна, навчальна. Термін «технологія» грецького походження й означає «знання про майстерність». У педагогіку це поняття було уведено в обіг у 20-ті роки ХХ століття. Зустрічається у працях А. Ухтомського, С. Шацького, В. Бехтерева, І. Павлова. Вже тоді воно трактувалося по-різному. В одному разі – як сукупність прийомів і засобів, спрямованих на чітку й ефективну організацію навчальних занять, що нагадує виробничу технологію; в іншому – як уміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочні посібники. У подальші роки сутність поняття досліджували Т. Ільїна, С. Шаповаленко, О. Філатов, Ф. Фрадкін, І. Лернер, В. Беспалько, І. Прокопенко, Т. Назарова та інші. Тому є сенс говорити, що воно отримало еволюційний розвиток у науці. Щоправда, сьогодні розуміється не так однозначно, як на початку ХХ століття. На рубежі 70-80 рр. ХХ ст. проблема педагогічної технології стала чітко усвідомлюватись і розроблятись у сфері професійної майстерності і «педагогічної техніки», викликана кризовими явищами, які відбувались у шкільній системі. Ця проблема вела до реформування професійної освіти вчителя. Особливу цікавість до питань педагогічної техніки і майстерності проявили І. Зязюн, Л. Рувінський, М. Верб, В. Куценко, Ю. Турчанінова [67].

Дотепер немає єдиного визначення поняття «педагогічні технології» – їх існує понад 300. На нашу думку, найбільш цілісним є підхід до визначення поняття «педагогічні технології» вченої Т. Назарової. *Педагогічна технологія* – це наука про розвиток, освіту, навчання і виховання особистості школяра на основі позитивних загальнолюдських якостей та досягнень педагогічної думки.

Поняття «педагогічні технології» розвивалось адекватно до розвитку педагогічної науки і у зв'язку з цим трансформувалось у нові поняття: освітні технології, технології навчання, технології виховання, технології управління. Освітні технології відбивають загальну стратегію розвитку освіти; педагогічні – втілюють тактику реалізації стратегії освіти шляхом упровадження моделей управління цим процесом; навчальна технологія – відбиває шлях освоєння конкретного навчального матеріалу у межах відповідного предмета, теми, питання; виховні технології – відбивають систему конкретних засобів впливу на школяра, учнівський колектив на науковій основі і спрямовані на досягнення виховної мети та удосконалення освітньої діяльності.

Отже, педагогічна технологія відображає модель освітнього і управлінського процесів навчального закладу і об'єднує у собі зміст, форми і засоби кожного з них. Слід зазначити, що технології навчання, виховання, управління пов'язані з педагогічними технологіями загальною ідеєю відповідної освітньої концепції, педагогічними парадигмами (парадигма – від грецького *paradigm* – зразок, приклад). Використовується в якості пізнання сукупності ідей, що приймається групою дослідників для вирішення наукового завдання), змістовим наповненням функцій. Узагальнюючи сучасні дослідження у галузі педагогічної технології, можна виділити характерні риси технології виховання: цілепокладання, процесуальність, поділ процесу, його послідовність, безперервність, раціональність і стабільність, гарантованість педагогічного результату на основі постійної корекції і зворотного зв'язку, індивідуальна майстерність педагога.

Окремої уваги заслуговує педагогічний досвід А. Макаренка створення дитячого виховного колективу і пов'язаний із ним термін «технологія виховання». Уведення у науковий обіг терміну «технологія виховання» прямо пов'язується із педагогічним досвідом А. Макаренка, вказаний термін набув поширення саме завдяки Антону Семеновичу. У 90-ті роки ХХ ст. у вітчизняній педагогіці почав розвиватись самостійний напрямок – технологія виховання. Він базувався на досвіді вітчизняної педагогіки 20-30-х років. «Я під цілями виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру... Я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої необхідно прагнути», – говорив А. Макарєнко. Він бачив технології в ідеалі як досконалий метод виховання. У педагогіці вдавались до багатьох спроб зробити виховання схожим до добре налагодженого механізму. Однак, зробити це дуже складно, бо єдиний механізм для реалізації різноманітних цілей виробити дуже важко. Тому *технологій виховної роботи* – це конструювання системи виховного процесу, виходячи із заданих виховних установок (виховні орієнтири, цілі і зміст виховання)[65].

Завдання навчання не можуть бути ефективно вирішені без виходу у сферу виховання. Виховна технологія відображає практику реалізації педагогічних технологій. Це чітка, упорядкована система виховних впливів, дій у рамках виховного процесу, що сприяють досягненню виховних цілей. Для технології характерні ознаки: системність, послідовність дій, високий рівень

інструментованості, тобто чіткий алгоритм дій, розпочинаючи з визначення мети, етапів, кроків, операцій тощо.

Технологія виховання – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виховання. Таким чином, сьогодення потребує використання саме технологій орієнтованих на особистість.

Зміст технологій виховної роботи – це внутрішній контакт між вчителем-вихователем і вихованцями, характер особистісних зв'язків, в основу яких покладено розуміння учнями мотивів педагогічного впливу, дій і вимог вихователя [65].

Виховні технології – відбивають систему конкретних засобів впливу на школяра, учнівський колектив на науковій основі і спрямовані на досягнення виховної мети та удосконалення педагогічної діяльності. Вибір виховної технології починається з усвідомлення мети та основних завдань виховної роботи закладу освіти, які спрямовані на:

1. Формування в учнів національної свідомості, патріотизму, любові до свого народу, до України, активної громадянської позиції, готовність до участі у процесах державотворення, відданості у служінні Батьківщині.
2. Формування політичної та правової культури, виховання поваги до Конституції України, законодавства, державної мови та державних символів України.
3. Забезпечення духовно-морального розвитку учнів, запобігання негативному впливу на свідомість учнів інформації, що містять бездуховність.
4. Упровадження у суспільну свідомість переваг здорового способу життя, формування національного культу соціально активної, фізично здорової та духовно багатой особистості.
5. Формування в учнів екологічної культури, виховання причетності й відповідальності за збереження і примноження природних багатств.
6. Формування в учнів основ естетичної культури, організації дозвілля учнів, пошук його нових форм.
7. Задоволення потреб учнів у професійному самовизначенні; розвиток здатності до самостійного життєвого вибору.
8. Активізація роботи учнівського самоврядування, залучення учнів до усвідомленої і систематичної участі у вирішенні важливих питань життя класу та школи.

Розуміючи, що нічого стабільного не буває, особливо у роботі з дітьми, необхідно постійно вдосконалювати існуючу систему виховної роботи, вносити щось нове, а від чогось відмовлятися. Але найголовніше завдання вчителя – зробити шкільне життя дітей насиченим, змістовним, цікавим.

Зміст виховної діяльності розкривається через виховні орієнтири:

1. Ціннісне ставлення до себе.
2. Ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей.
3. Ціннісне ставлення до праці.

4. Ціннісне ставлення до природи.

5. Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави.

На сьогодні існує багато виховних систем, що відрізняються одна від одної видом, місцезнаходженням, часом існування, моделлю, створеною на певному учінні, шляхами запровадження та інші. У різних джерелах можна зустріти різну *класифікацію інноваційних виховних технологій*, нами визначено пріоритетні, які використовуються у практиці сучасних закладів освіти:

- гуманно-особистісна технологія Ш.О. Амонашвілі;
- технологія колективної творчої справи;
- педагогіка співробітництва;
- ідеї виховання через середовище (В. Сухомлинський).

Зазначені технології розподіляються за орієнтацією на особистісні структури: технології виховання особистості як суб'єкта життєдіяльності, основана на ідеї формування дієвих механізмів особистості: потреб (самопізнання, самовизначення, самоствердження, самовиховання, саморегуляції, самореалізації); спрямованості (інтереси, соціальні установки, ціннісні орієнтації, світогляд, переконання, морально-етичні принципи), Я-концепції; технології за переважаючими методами і засобами: вільного вибору, пошукові, розвивальні; за категорією об'єктів (контингенту).

Особистісно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи є основними концептуальними підходами у вихованні учня як суб'єкта самостійної життєдіяльності. Вони надають кожному учню, спираючись на його здібності, схильності, інтереси, ціннісні орієнтації і суб'єктний досвід, можливість реалізувати себе в освітній діяльності [14].

Технології розвитку самостійності. Ці технології ґрунтуються на тому, що діяльність дитини сприяє саморозвитку особистості. Тому акценти цільових установок спрямовані на те, щоб виховати людину самостійну, яка самовдосконалюється, володіє почуттям ціннісного ставлення до власного життя, здатна до самопізнання, самовизначення, самореалізації, саморегуляції і об'єктивної самооцінки. Організаційно-методична мета технологій: створити умови, які сприяють розвитку самостійності учнів. Концептуальними позиціями технологій розвитку самостійності підлітків є: розуміння учня як суб'єкта спільної педагогічної діяльності, як індивідуальності; повноцінна, цілеспрямована діяльність, яка включає усі її етапи (цілепокладання, планування, організація, реалізація мети, рефлексивний аналіз результатів) і розгортається у всіх сферах життєдіяльності учнів, надання вихованцям необхідної допомоги і підтримки.

Технологія «Стати самостійним» на початковому рівні, на середньому – «Навчаємось самостійності», на високому – «Філософічні бесіди», для випускників – «Мій шлях до самостійного життя».

Технологія «Стати самостійним». Мета технології – актуалізація в учнів потреби у розвитку такої якості особистості, як самостійність, озброєння їх певною системою знань і практичних умінь, допомога у визначенні кожним підлітком власних шляхів до самостійності через складання індивідуального

плану діяльності щодо розвитку самостійності. Педагог має навчити дітей адекватно оцінювати себе, свої можливості, схильності, здібності; знаходитись в активно-діяльнісному ставленні до світу і до себе; формувати позитивну Я-концепцію. Технологія пропонується класним керівникам, педагогам, вихователям. Часові межі виконання технології – 1-1,5 год.

Однією з методик реалізації технології можуть стати групові психологічні заняття. Предметом осмислення на таких заняттях є насамперед життя у всіх його проявах і ставлення до життя як найвищої цінності; зміст життя і засоби життя; етапи життя і готовність людини до зміни етапів; ролі людини в її житті; діяльність як спосіб існування людини; життя, гідне людини; матеріальне і духовне в їхніх єдності і суперечності[83].

Технологія «Навчаємось самостійності». Педагогічна мета виховної технології «Навчаємось самостійності» – розвиток і реалізація самостійності дитини у різних видах діяльності на основі програми особистісного росту, навчання дитини самостійно визначати ритм, темп, характер діяльності, вибирати її, керуючись вірою у власні сили і спираючись на власні моральні принципи.

Організаційно-методична мета технології: створити умови, які сприяють розвитку самостійності учнів. Ця технологія передбачає надання кожному вихованцю самостійності у виборі просторів самореалізації, у розробці програми діяльності для досягнення особистісного успіху як найбільш оптимальне досягнення мети. Види діяльності набувають на практиці конкретних форм, які для учнів стають простором реалізації самостійності, демонстрації і розвитку здібностей, а для закладу освіти – основними напрямками діяльності. Серед видів діяльності: спорт; обслуговуюча праця, трудові доручення, туризм, гра, навчання, пізнавальна діяльність, організація дозвілля, моделювання, конструювання, дослідницька, театральна, музична діяльність, хореографія, прикладна творчість, образотворча діяльність, профорієнтація тощо.

Педагогічна мета технології розвитку самостійності «Філософічні бесіди» – розвиток самостійності шляхом залучення дитини до загальнолюдських цінностей. Організаційні умови: вказана технологія найбільш результативна для старших підлітків, може використовуватися у діяльності класного колективу, дитячого об'єднання, групи. Тематика занять: мрія, мета, програма життя, здібності, здатність людини змінювати світ. Змістом занять слугує система найвищих цінностей людства і сучасної культури, ставлення до життя як найвищої цінності: життя мого «Я» і життя «іншого»; зміст життя і способи життя; роль людини у її житті; діяльність як спосіб існування людини і таке інше.

Алгоритм технології «Філософічні бесіди»: питання – приклад – рольова гра – поняття – ситуація – рефлексія. Практика свідчить, що володіння педагогами технологіями виховання самостійності дітей і підлітків сприяє успішному розвитку виховної системи. Оволодіння технологічним проєктуванням спільної з вихованцями діяльності, перехід від інтуїтивних дій

до логічно обґрунтованих дозволяє усю виховну діяльність зробити більш усвідомленою.

До найбільш складних видів виховних систем відносяться цілеспрямовані системи, функціонування яких підпорядковано досягненню певної виховної мети. Самоорганізуючі системи мають можливість у процесі функціонування змінювати свою структуру та зміст.

Досвід показує, що виховна система проходить у своєму розвитку три основних етапи:

I етап – становлення системи. Здійснюється розробка теоретичних концепцій майбутньої виховної системи, моделюється її структура. Мета – вироблення нового педагогічного мислення, формування колективу. На цьому етапі компоненти працюють окремо. Внутрішні зв'язки не досить міцні. Основними методами становлення системи є метод переконання, вимогливості, перспективи.

II етап – відпрацювання системи. На цьому етапі відбувається розвиток колективу, органів скерування і самоуправління, затверджуються системоутворюючі види діяльності, пріоритетні напрями функціонування системи, утверджуються традиції, відбувається відпрацювання найбільш ефективних педагогічних технологій. Головними методами розвитку виховної системи є методи організації різносторонньої діяльності, спілкування.

III етап – оформлення системи. На цій стадії колектив – це співдружність дітей і дорослих, що пов'язані єдиною метою, спільною діяльністю, відносинами співдружності, творчості. Увага акцентується на методах самовиховання та перевиховання, самокерування, саморозвитку, самоконтролю, самооцінки, відбувається накопичення традицій та передачі їх з покоління в покоління [65].

1.5 Характеристика виховних технологій

Відомими виховними технологіями є:

- Технологія колективного виховання А. Макаренка;
- Технологія колективного творчого виховання;
- Технологія гуманного колективного виховання В. Сухомлинського;
- Технологія виховання в сучасній масовій школі (шоу-технологія);
- Технологія виховної роботи з колективом класу;
- Технологія організації самовиховання;
- Технологія «Створення ситуації успіху» [43].

Розглянемо деякі виховні технології більш детально.

Виховна система Захаренка. Олександр Антонович Захаренко – український педагог, який створив нову систему громадянського, сімейного та трудового виховання, на практиці реалізував ідею школи-родини, школи, життя якої тісно перепліталася з життям села, його історією. Разом з дітьми та їх батьками Олександр Антонович перетворив звичайну сільську школу у школу-комплекс. У Сахнівській школі з ініціативи О. Захаренка та завдяки спільним зусиллям батьків і громадськості, були побудовані

навчально-спортивний комплекс, танцювальний зал, ігрові кімнати, басейни, культурно-музейний центр, обсерваторія, створено музей села, започаткована шкільна багатотиражна газета.

Структура системи виховної діяльності в школі. Основою в роботі педколективу Сахнівської школи є реалізації розробленої А. Макаренком «системи перспективних ліній», за допомогою якої розв'язується «віяло» педагогічних задач. Діти звикають жити в прагненні до великих суспільно значущих цілей, наповнювати своє життя не будь-чим, а саме доцільним змістом. Навколо єдиної мети об'єднується дитячий колектив, перспектива із зовнішнього стимулу спонукання до діяльності перетворюється на могутній внутрішній стимул доцільної поведінки кожної дитини. У результаті суспільно цінна колективна перспектива стає особистою метою. У О. Захаренка постійно є наявною не одна, а ціла система перспектив, які змінюють одна одну, ускладнюються, оновлюються, що і робить процес безперервним. Директор і вчителі Сахнівської школи розрізняють ближні, середні і дальні перспективи. Ближні перспективи є у кожної дитини: бажання добре вчитися, займатися цікавою роботою в гуртках, брати участь в спортивних змаганнях, походах, екскурсіях (для цього в школі є всі умови); прагнення боротися за честь свого колективу, своєї школи та ін. Вони зароджуються в повсякденній діяльності, стимулюються вчителями, допомагають школярам долати труднощі і рухатися в своєму розвитку вперед. Середні перспективи формуються в Сахнівській школі як очікування якоїсь значної події, якою живе школа і яка відсунена в часі. Це створює у них піднесений настрій, спонукає до активної діяльності з наближенням цієї події. Середні перспективи формуються, наприклад, підготовкою до свята, майбутньою літньою поїздкою в оздоровчий табір, участю в конкурсі на кращий малюнок, фотографію, вірш, виріб, будівництвом чергового виховного центру школи, змаганням юних картингістів, авіа- і ракетомоделістів. Ідею для середньої перспективи часто підказує саме життя. Слід зазначити, що ближні і середні перспективи в Сахнівській школі нерозривно пов'язані одна з одною: досягнення середніх перспектив забезпечується для дітей багато в чому реалізацією близьких цілей. Ідея написання «Листа нащадкам». Біля фонтану «Колос», з огляду якого починається знайомство з школою, є металева плита з написом: «Жителям села Сахнівки 2017 року від вчителів і учнів 1967 року». Робота над «Листом до нащадків» згуртувала не тільки учнів і вчителів, але і батьків. Ідея «Листа до нащадків» перетворилася на могутній, реальний виховний чинник, орієнтир всього подальшого життя і діяльності школи. Робота в Сахнівській школі організовується в п'яти центрах. Перші два – учбові, функціонуючі в двох будівлях, де проходять уроки. В одному – початкова школа, групи продовженого дня, в другому – учні середніх і старших класів, а також їдальня для школярів і викладачів (тільки зараз школи за найсучаснішими проектами будуються саме так). Третій центр – шкільний музей. Будівля двоповерхова: в ньому окрім власне музею (п'яти експозиційних і кінолекційний, він же актовий, зали) – кімнати для гурткової роботи, приміщення для виставок дитячої творчості,

планетарій, обсерваторія, між баштами якої на даху розмістився шкільний космодром. Четвертий центр – виробничі майстерні, гаражі, кабінети по вивченню сільськогосподарської техніки, оранжерея, сад. В школі є свої трактори, комбайни, автомобілі, моторолери. Методом народного будівництва був споруджений палац здоров'я – п'ятий комплекс спортивно-оздоровчих і військово-технічних споруд (спортивний зал, два плавальні басейни – зимовий і літній, тир, спеціалізовані кабінети і стадіон). Всі фасади будівель і приміщення Сахнівської школи прикрашені мозаїчними панно. Концепція «авторської школи» О. Захаренка передбачає:

1. Спрямування освітнього процесу на поглиблення знань учнів та отримання потрібної і цікавої інформації, яку мають доносити до учнів вчителі.
2. Ретельно турбуватись про здоров'я дітей, про їх фізичну витривалість.
3. Не втрачати надбання історії. Вивчати традиції і звичаї народу, що прийшли до нас із сивої давнини.
4. Виховувати у дітей патріотичні почуття і гордість за родину, однокласників, односельчан, село, Батьківщину.
5. Обов'язковим предметом школи має бути «Материнство» або «Материнська школа» не лише для учнів, а й для тих жителів села, які збираються стати батьками.
6. Головна вимога школи – якісні і системні знання учнів, участь їх в олімпіадах, конкурсах від шкільного до державного рівня.
7. Випускники школи у своїх знаннях не повинні відрізнятися від учнів престижних закладів.
8. Авторська школа ставить своїм завданням навчити дітей бачити красу світу і берегти її [43].

Технологія «Створення ситуації успіху». З педагогічної, і з психологічної точки зору, *технологія «Створення ситуації успіху»* – це емоційне навчання, в якому особистість переживає позитивні емоції, радість від пізнання нового та власних інтелектуальних відкриттів, оцінює свої результати як успіх і досягнення. Головні завдання технології полягають у наступному: допомогти особистості зростати в успіху; відчути радість від здолання труднощів (цим позитивним емоційним переживанням відводиться особлива роль); усвідомити значимість власних зусиль для досягнення результату. Якщо ми розглядаємо професійну успішність вчителя як процес і результат професійної діяльності, що характеризується стійкою спрямованістю на професійний саморозвиток та професійні досягнення, цілепокладанням та ціледосягненням, має позитивну зовнішню та внутрішню оцінку, то технологія «Створення ситуації успіху» є технологією формування професійно успішної особистості. У досягненні навчальних результатів та переживанні їх як успіху важливу роль відіграє мотивація. Мотивацію слід розглядати не лише як умову ефективного навчання, а й як важливий чинник розвитку особистості майбутнього фахівця. Її основними структурними елементами є пізнавальна мотивація й мотивація досягнення успіху, стимулювання яких безпосередньо спричиняє підвищення ефективності навчальної діяльності [43]. Найбільш дієвими у структурі

особистості є мотиви досягнення та пізнавальні. Серед навчальних мотивів вирізняють мотиваційні орієнтації та успіх, на процес та результат, оцінку вчителя, запобігання невдач, почуття самоцінності, престиж, можливість самостійного мислення та діяльності, можливість самовираження, ефективний пізнавальний стан тощо. У навчально-методичній літературі пропонують наступну класифікацію стилів навчання:

- активісти (в основі – конкретний досвід): повністю присвячують себе своїм переживанням, задоволені тим, що є «тут і зараз», відверті, не скептичні, і це робить їх оптимістами у всьому новому; їхня тенденція – спочатку діяти, а потім обдумувати наслідки; мають багато ідей для розв'язання завдань; комунікабельні та постійно взаємодіють з іншими. Проте, як тільки захоплення однією діяльністю минає, вони шукають іншу справу, їх дратує тривалий процес виконання завдання, необхідність концентрації.

- мислителі (в основі – рефлексивне спостереження): більше уваги приділяють роздумам над завданням, збирають різнобічні дані, ретельно розмірковують, поступово роблять висновки. У аналізі даних виявляють тенденцію відкладати прийняття рішення так довго, як це виявляється можливим; прораховують усі можливі варіанти перед тим, як починають діяти; під час дискусії прислухаються до думки інших людей перед тим, як висловити власну; мають тенденцію до заниження власної самооцінки.

- теоретики (в основі – абстрактна концептуалізація): інтегрують і узагальнюють спостереження в складні, але логічні теорії; їхній спосіб розв'язання завдання послідовний і логічний; їм подобається аналіз і синтез, їхня проникливість будується на основі передбачень, правил, теоретичних моделей і мисленнєвих схем.

- прагматики (в основі – активне експериментування): намагаються перевіряти всі ідеї, теорії і техніки, щоб бути впевненими в тому, що вони працюють на практиці; намагаються досягти успіху в справах і діють швидко та впевнено, якщо ідея захоплює; виявляють нетерпимість до роздумів і відкритих дискусій; люблять робити практичні висновки при вирішенні проблем.

У технології «Створення ситуації успіху» умовно розділили учнів на групи за ставленням до навчання: «надійні», «впевнені», «невпевнені», «зневірені».

Розрізняють декілька етапів створення ситуації успіху. Саме алгоритмічність дає підстави вважати створення ситуації успіху технологією. До впровадження у педагогіку технологічного підходу подібні дії називали прийомом «опора на позитивне». Отже, тлумачення створеної ситуації успіху як технології є дискусійною проблемою. Основними етапами створення ситуації успіху є: *мотиваційний, організаційний, підсумковий*.

На мотиваційному етапі учитель ставить завдання сформулювати установку на успіх. Під час організаційного етапу для учня створюються умови для успішного виконання завдання. Учитель має врахувати наявність здібностей та оцінити важкість проблеми, яку необхідно вирішити школяреві. На підсумковому етапі необхідно результат використати як стимул для подальшої роботи. Реалізація технології не завжди має на меті досягнення успіху. Іноді

учитель лише імітує успіх, тим самим створюючи бажання в учня просуватися вперед. Часто учні недооцінюють свої здібності, можливості. Вони просто не знають, що здатні впоратися із складними завданнями. Якщо їх переконати у наявності таких здібностей та можливостей, то іноді стрімко зростає працездатність та пошукова активність. Ученими розглянутий механізм цього явища. Якщо перед людьми поставити завдання розв'язати задачу, що не має розв'язку, то вони згодом не здатні розв'язати також ті завдання, які такий розв'язок мають, хоча перед штучним створенням труднощів подібні завдання не були проблемою.

Отже, варто очікувати, що люди, що упоралися із задачею і відчували емоційний стан піднесення, згодом успішно виконуватимуть також інші вправи. Часто під час розв'язання завдання найважливішим у діяльності дитини є уміння створити установку, з якою вона приступає до роботи. Допомогти у цьому цілком може педагог такими словами:

- У тебе неодмінно вийде!
- Я впевнена, що ти справишся!
- У тебе вийшло просто чудово! Продовжуй роботу.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Заповніть таблицю напрямків виховання, дайте стислу характеристику:

Напрями виховання	Мета	Завдання	Форми	Теми
Розумове виховання				
Моральне виховання				
Національне Виховання				
Трудове виховання				
Економічне виховання				
Естетичне виховання				
Екологічне виховання				
Громадянське виховання				

2. Знайдіть максимальну кількість можливих визначень понять «виховання» і написати пояснення до них.
3. Здійснити класифікацію основних закономірностей виховання.
4. Охарактеризувати та скласти опорну схему щодо основних принципів національного виховання відповідно до Концепції

національно-патріотичного виховання.

5. Проаналізуйте вислів: «Ти народжений не для того, щоб творити зло і грішити разом з людьми, а для того, щоб допомогти їм у добрих ділах і в цьому знаходити своє щастя» (Епіктет). Які мотиви морального самовиховання може запропонувати сучасним здобувачам освіти класний керівник?

6. Проаналізуйте сучасну виховну технологію (за вибором).

Тема 2. Класний керівник – ключова фігура в школі

Мета: осмислення завдань, функцій, провідних напрямів роботи класного керівника, основних вимог до його особистості та діяльності, розвиток педагогічних умінь, умінь аналізувати, моделювати, конструювати, регулювати, організовувати, планувати виховний процес у закладі освіти; конкретизувати призначення та функції планування виховної роботи, оволодіння практичними вміннями та навичками у складанні планів виховної роботи.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: здатність до самостійного навчання і професійного розвитку; здатність використовувати на практиці сучасні виховні інструменти; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища; здатність самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: володіння сучасними виховними системами та технологіями; здатність до ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність активізувати та організувати виховний процес у закладі загальної середньої освіти; планувати та визначати зміст виховної роботи у школі; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх педагогів.

Тезаурус: класний керівник, обов'язки класного керівника, професіограма, функції класного керівника, план виховної роботи, форми виховної роботи, планування виховної роботи, колектив, функції колективу, учнівський колектив.

Рекомендована література: 2, 3, 7, 10, 20, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 60, 61, 74, 79

План лекції

2.1 Робота класного керівника.

2.2 Основні обов'язки та функції класного керівника.

2.3 Професіограма особистості діяльності класного керівника.

2.4 Зміст роботи класного керівника.

2.5 Планування роботи класного керівника.

2.6 Поняття про колектив. Формування учнівського колективу.

Зміст лекції

2.1 Робота класного керівника

*Не відчуєш любові до дітей – сиди спокійно,
займайся собою, речами, чим хочеш, але тільки не дітьми.
Ф.А. Вигдорова*

У сучасному закладі загальної середньої освіти повсякденне керівництво виховною роботою в класі здійснює класний керівник, котрий призначається адміністрацією закладу освіти з досвідчених учителів, що викладають у конкретному класі.

Початкова освіта – перший освітній рівень, який закладає основи загальноосвітньої підготовки учнів, забезпечує зв'язок між дошкільною й загальною середньою освітою. Учні під керівництвом педагога роблять перші кроки в навчанні, опановують знання, виробляють уміння та навички в навчальній діяльності, пізнають світ, висловлюють своє ставлення до нього. Саме за допомогою вчителя у здобувачів освіти розвиваються інтелектуальні здібності, формуються позитивні мотиви навчання [30].

Зміст роботи педагога-вихователя визначає широкий і складний спектр його виховної діяльності. Учителі початкової школи закладають підґрунтя для формування соціальних і духовних цінностей, працюють над згуртуванням і розвитком учнівського колективу, організовують учнівське самоврядування в школі, налагоджують роботу з батьками та громадськістю.

Відповідно до «Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» організовує й здійснює виховну роботу з учнівським колективом. Діяльність класного керівника специфічна. Можна бути прекрасним учителем і погано виконувати роботу класного керівника, тому що ця сфера вимагає певної логіки, своєрідного змісту й відповідної технології. Для успішного оволодіння професією майбутньому фахівцеві необхідно не тільки знати теоретичні аспекти педагогічних наук, а й уміти застосувати отримані знання в практичній діяльності, володіти саморегуляцією, добре орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, що виникають у процесі урочної та позаурочної діяльності з учнями [38].

Класний керівник – це безпосередній та основний організатор освітньої роботи в школі, офіційна особа, яка призначається директором школи для здійснення виховної роботи в класі [2].

Розглянемо основні типи класного керівництва:

- учитель-предметник, який одночасно виконує функції класного керівника;
- звільнений класний керівник, що виконує тільки виховні функції;
- класний куратор (підкувальник), якому доручено спостереження за якою-небудь роботою;

– тьютор (захисник, покровитель, опікун), який здійснює контроль в умовах, коли учні беруть на себе ряд організаційських функцій педагога.

Робота класного керівника– це цілеспрямована, системна, планована діяльність, яка будується на основі програми виховання всього освітнього закладу, аналізу попередньої діяльності, позитивних та негативних тенденцій суспільного життя, на основі особистісно орієнтованого підходу з урахуванням актуальних завдань, що стоять перед педагогічним колективом закладу освіти, і ситуації у класному колективі, міжетнічних, міжконфесійних відносин.

Класний керівник (згідно з Положенням про класного керівника) – це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного закладу, окремими учнями, їхніми батьками, організацію й проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників освітнього процесу у створенні належних умов для виконання завдань навчання й виховання, самореалізації й розвитку учнів (вихованців), їхнього соціального захисту [60].

Сьогодні класний керівник організує різноманітну діяльність у класі, піклується про розвиток кожної дитини, допомагає дітям у вирішенні проблем, що виникають. Особливу увагу потрібно звертати на індивідуальну роботу з дітьми, емоційну підтримку груп усередині класу, створення позитивного психологічного клімату в класі, розвиток дитячого самоуправління, створення умов, які дозволяють кожній дитині розкрити себе в стосунках з оточенням. Тому основними напрямками роботи класного керівника є вивчення особистості учня, планування виховної роботи, організація й виховання учнівського колективу, робота з різними категоріями дітей, взаємодія з дитячими громадськими формуваннями та робота з батьками учнів.

Особлива відповідальність за виховання й розвиток громадянина України покладається на класного керівника, який покликаний закласти підґрунтя процесу формування всебічно розвинутої, творчої, активної особистості, дружнього колективу, розвитку самоврядування, співпраці з батьками тощо.

Діяльність класного керівника в сучасній школі спрямована на підвищення культурного рівня дітей, підготовку їх до життя в умовах ринкових відносин, на подолання дефіциту спілкування, виховання господаря своєї землі [10].

2.2 Основні обов'язки та функції класного керівника

Класний керівник в освітньому процесі виконує такі функції: *діагностичну, організаційську, виховну, координаційну, стимуляційну, функцію контролю та корекційну.*

Діагностична функція. Передбачає вивчення класним керівником учнів свого класу. Знання особливостей дітей, їхніх інтересів, нахилів, потреб, рівня вихованості, мотивів поведінки та інших якостей дає змогу скласти цілеспрямований план виховної роботи, організувати результативний

щоденний виховний вплив на учнівський колектив загалом і на кожного учня зокрема.

Організаторська функція. Полягає в умінні залучати колектив класу до різних видів виховної діяльності: пізнавальної, що забезпечує уявлення учнів про навколишню дійсність; суспільно корисної, спрямованої на загальну користь і благо; ціннісно-орієнтаційної, яка розкриває учням духовні й матеріальні соціально значущі цінності й орієнтує на них їхню поведінку; художньо-творчої, що дає учням можливість реалізувати індивідуальні творчі задатки й здібності; вільного спілкування; організації дозвілля учнів, що взаємозбагачує їх. Головне призначення організаторської функції – підтримка позитивної дитячої ініціативи, пов'язаної з удосконаленням життя регіону, мікросередовища, школи й самих школярів. Класний керівник не стільки організовує учнів, скільки надає їм допомогу в самоорганізації різноманітної діяльності: пізнавальної, трудової, естетичної, а також вільного спілкування, що є частиною дозвілля. Важлива на цьому рівні функція згуртування колективу, яка є не самоціллю, а способом досягнення поставлених перед класом завдань. Одним із завдань класного керівника, зокрема, є розвиток учнівського самоврядування.

Успіх виховної діяльності класного керівника багато в чому залежить від глибокого проникнення у внутрішній світ дітей, розуміння їхніх переживань і мотивів поведінки. Відповідно до цих цілей він вивчає школярів не тільки на уроці, а й у позаурочний час, під час відвідування сімей учнів, під час екскурсій і походів.

Виховна функція. Найскладніша функція в діяльності класного керівника. План виховної роботи в класі визначає зміст, форми й методи виховної діяльності. Класний керівник складає його з урахуванням загального змісту й методики виховання учнів у національній школі. Передусім виховна діяльність класного керівника передбачає підготовку й проведення запланованих виховних заходів, які є дієвим засобом формування в учнів соціально цінних мотивів поведінки, здорових інтересів, духовних потреб, почуттів, позитивних моральних, правових, трудових, естетичних та інших якостей.

Координаційна функція. Полягає в спрямуванні класним керівником виховних зусиль усіх педагогів, батьків і представників громадськості на позитивні результати у вихованні учнів. Вона проявляється насамперед у тому, що класний керівник здійснює виховну діяльність у тісній співпраці з іншими членами педагогічного колективу й у першу чергу з тими педагогами, які працюють з учнями даного класу. З одного боку, він використовує інформацію, яку отримує про дітей від учителів, а з іншого, – збагачує уявлення педагогів про дитину, пропонуючи їм свою інформацію, яка допоможе відрегулювати дії педагога, його методи роботи з учнем.

Класний керівник є сполучною ланкою між учителями та батьками дитини. Він інформує педагогів про стан вихованця, особливості батьків, організовує їхні зустрічі з іншими вчителями. Особливу увагу класний

керівник повинен приділити новим педагогам, яких важливо познайомити з особливостями класного колективу й окремих учнів.

Однією з форм взаємодії класного керівника та вчителів-предметників, яка забезпечує єдність дій і сприяє виробленню єдиних підходів до виховання, є педагогічний консиліум, на якому формується всебічний погляд на дитину.

Стимуляційна функція. Полягає у своєчасному виявленні зрушень на краще в розвитку кожного учня класу й відповідному заохоченні його до наступних корисних дій і вчинків.

Функція контролю. Метою цієї функції є забезпечення постійного вдосконалення виховного процесу. Реалізація функції контролю передбачає виявлення як позитивних результатів, так і причин недоліків, що виникають у процесі виховання. На основі аналізу результатів контролю проводиться корекція роботи класного керівника або з класом у цілому, або з конкретною групою учнів чи окремим учнем. Контроль роботи класного керівника – це не стільки контроль з боку адміністрації школи, скільки самоконтроль з метою корекції.

Корекційна функція. На основі аналізу результатів контролю здійснюється корекція роботи класного керівника як із класом у цілому, так і з конкретною групою учнів або окремим учнем. Основна мета функції корекції – забезпечення постійного розвитку виховної системи класу. Корекція – це завжди спільна діяльність класного керівника й колективу класу в цілому, групи або окремих учнів[36].

Розглянуті вище функції визначають зміст діяльності класного керівника. У виховній системі закладу загальної середньої освіти класний керівник являє собою адміністративну особу, наділену відповідними правами й обов'язками, а саме:

- отримувати інформацію про психічне й фізичне здоров'я кожної дитини;
- контролювати успішність кожного учня;
- контролювати відвідуваність дітьми навчальних занять;
- координувати й спрямовувати в єдине русло роботу вчителів певного класу, а також психолога, соціального педагога;
- організовувати виховну роботу з учнями класу: проводити «малі педради», педагогічні консиліуми, тематичні заходи тощо;
- виносити на розгляд адміністрації, ради школи пропозиції, узгоджені з колективом класу;
- запрошувати до школи батьків (або осіб, які їх замінюють) для вирішення питань, пов'язаних з вихованням і навчанням учнів, за погодженням з адміністрацією звертатися до комісії в справах неповнолітніх, у психолого-медико-педагогічну комісію, комісію зі сприяння сім'ї та школі на підприємствах;
- отримувати допомогу від педагогічного колективу школи;
- визначати індивідуальний режим роботи з дітьми, виходячи з конкретної ситуації;
- відмовлятися від доручень, що лежать за межами змісту його роботи;

- вести дослідно-експериментальну роботу з проблем дидактичної та виховної діяльності;
- організовувати освітній процес, оптимальний для розвитку позитивного потенціалу особистості учнів у рамках діяльності загальношкільного колективу;
- надавати допомогу учневі у вирішенні гострих проблем (переважно особисто, можна залучити психолога);
- встановлювати контакт із батьками та надавати їм допомогу у вихованні дітей (особисто, через психолога, соціального педагога).

Для педагогічно грамотного, успішного й ефективного виконання своїх обов'язків класному керівникові необхідно добре знати психолого-педагогічні основи роботи з дітьми, бути інформованим про новітні тенденції, способи й форми виховної діяльності, володіти сучасними технологіями виховання.

Відомий педагог К.Ушинський стверджував, що особистість може формуватися лише особистістю. Від того, яким був перший учитель-вихователь, залежить успішність школяра в майбутньому [37].

2.3 Професіограма особистості і діяльності класного керівника

Професіограма— система вимог, які професія висуває до людини. *Професіограма класного керівника*— це ідеальна модель діяльності класного керівника, яка визначає вимоги до особистих якостей, знань та умінь, необхідних для виконання функцій класного керівника.

Якості особистості класного керівника:

- любов до дітей;
- любов до професії;
- громадська морально-етична зрілість;
- патріотизм;
- гуманізм;
- вимогливість до себе та учнів;
- тактовність;
- толерантність;
- високий рівень культури;
- творчість;
- цілеспрямованість;
- самокритичність;
- комунікативність;
- оптимізм;
- спостережливість;
- ерудованість;
- діловитість.

Знання, якими повинен володіти класний керівник:

- державні документи стосовно виховання дітей;
- основи української етнопедагогіки;
- передовий педагогічний досвід;

- психологія молодшого школяра;
- особливості педагогічної діагностики;
- принципи виховання, форми та методи організації виховного впливу на здобувачів освіти;
- специфіка роботи класного керівника закладу загальної середньої освіти;
- основи планування діяльності класного керівника;
- методика створення й виховання учнівського колективу та керівництва ним;
- взаємодія класного керівника з дитячими громадськими формуваннями;
- специфіка роботи з важковиховуваними й обдарованими учнями;
- методика взаємодії класного керівника з батьками;
- особливості виховної роботи в зарубіжній школі [20].

2.4 Зміст роботи класного керівника

Діяльність справжнього класного керівника сповнена педагогічною творчістю й не обмежується певними рамками. Форми роботи можуть бути індивідуальними, груповими та фронтальними. Вибір конкретної форми зумовлюється різними чинниками:

- завданням виховання;
- рівнем розвитку первинного колективу;
- індивідуальним і особливостями школярів;
- об'єктивними обставинами;
- конкретними педагогічними ситуаціями та ін.

Напрямки виховної роботи класного керівника визначаються методичними рекомендаціями:

- громадянське виховання;
- родинно-сімейне виховання;
- військово-патріотичне виховання;
- трудове виховання;
- художньо-естетичне виховання;
- моральне виховання;
- екологічне виховання;
- формування здорового способу життя;
- превентивне виховання;
- сприяння творчому розвитку особистості [61].

Шляхи реалізації та основні форми виховної роботи за такою класифікацією:

- інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, інтелектуальні аукціони, ринги, вечори, подорожі до джерел різної культури, історії тощо, «жива газета» та ін.);
- діяльнісно-практичні групові (творчі групи, осередки, екскурсії, свята, театр-експромт, ігри-драматизації, ярмарки, народні ігри, огляди-конкурси, олімпіади);
- інтегративні (шкільні клуби, квк, фестивалі, асамблеї, гуртки);

- діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування);
- індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо);
- наочні (шкільні музеї, кімнати й зали, галереї, виставки дитячої творчості, книжкові виставки, тематичні стенди тощо)[79].

Класний керівник працює на ставці вчителя. Його робочий день ненормований. Введення такої посади доцільне в тих класах, де більшість учнів потребує особливої індивідуальної педагогічної підтримки. Класний керівник займається виховною роботою й має змогу більш глибоко вивчити, аналізувати вікові та індивідуальні особливості учнів, спільно з вихованцями організовувати позакласну роботу, більше уваги приділяти роботі з батьками тощо. Посада класного керівника матеріально підкріплюється доплатою до основної вчительської ставки. Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту», доплата становить 20-25 % від тарифної ставки.

Вимоги до якостей особистості класного керівника:

1. Суспільно-гуманістична спрямованість, яка передбачає:
 - високий рівень суспільної та національної свідомості, самосвідомості, переконаність;
 - усвідомлення громадянського обов'язку, політична культура й культура міжнаціонального спілкування; високий рівень моральної вихованості; соціальна активність і відповідальність;
 - навички суспільно-гуманістичної роботи, вміння творчо працювати, використовувати й цінувати колективний досвід, прислухатися до думки колег, критично оцінювати досягнуте;
 - вміння працювати на основі співпраці, співтворчості, співробітництва; прояв громадянської активності на благо суверенної України.
2. Професійно-педагогічна спрямованість, змістом якої є:
 - розуміння соціальної ролі педагогічної професії, інтерес до дитини як суб'єкта діяльності, вміння розуміти її потреби й особливості, складність і неоднозначність внутрішнього світу;
 - педагогічна спостережливість;
 - педагогічний такт.
3. Високий рівень педагогічної майстерності, який передбачає:
 - знання основ предмета, завдань і категорій педагогіки;
 - закономірності вікового, анатомо-фізіологічного й психічного розвитку, соціального формування особистості, розуміння суті, мети, завдань, форм і методів виховання;
 - знання індивідуально-психологічних та індивідуально-типологічних особливостей вихованців;
 - наявність умінь і навичок організації виховної діяльності школярів;
 - вміння виявляти рівень вихованості, проєктувати розвиток особистості в колективі;
 - планувати, відбирати, узагальнювати освітній матеріал;
 - володіти прийомами й засобами педагогічної техніки;

- установлювати педагогічно доцільні взаємовідносини з окремими учнями, малими групами, учнівським колективом, батьками, вчителями;
- аналізувати свою діяльність і діяльність колективу, наслідки роботи [7].

2.5 Планування роботи класного керівника

План роботи класного керівника – це науково обґрунтоване проєктування становлення і розвитку класного колективу і кожного вихованця зокрема.

План виховної роботи – це документ, який визначає змістовні орієнтири діяльності, її порядок, обсяг, часове обмеження виховних заходів.

Завдання планування:

- забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості школяра;
- передбачення та відбір учителем важливих виховних заходів;
- відкриття перспективи розвитку дитячого колективу;
- об'єднання зусиль учителів, батьків і громадськості для виховання учнів;
- забезпечення оптимізації виховного процесу.

Складання плану вимагає:

- врахування актуальних питань в галузі народної освіти і виховання, плану роботи школи;
- цілеспрямованості, конкретності, розумної насиченості, опори на інтереси учнів;
- поєднання словесних і наочних, практичних форм і методів виховання;
- відповідності форм і методів виховання віковим особливостям школярів і рівню їх вихованості;
- врахування ювілейних і суспільно-політичних дат, подій в житті України;
- єдність педагогічного керівництва і самостійності учнів.

Принципи планування: комплексного підходу; конкретності планування; перспективності й послідовності планування; узгодженості у плануванні. Зміст плану роботи класного керівника визначається змістом роботи з учнями, їх батьками і громадськістю. Класний керівник працює над своїм професійним рівнем. З цією метою в школі створено і діють методичні об'єднання класних керівників та кожен з педагогів займається самовдосконаленням, оскільки методична робота в школі спонукає кожного вчителя до роботи над вдосконаленням свого фахового рівня; взаємному збагаченню членів педагогічного колективу педагогічними знахідками; дає можливість молодим вчителям вчитися педагогічній майстерності у старших і більш досвідчених колег; забезпечує підтримання у колективі духу творчості, прагнення до пошуку методів навчання і виховання, активної співпраці з батьками. Проте важливою є форма індивідуальної самоосвіти (вдосконалення педагогічних вмінь як професійне самовиховання та як особистості (ціннісні орієнтири, намагання задовільнити людські потреби тощо) [79].

Вимоги до планування:

- чітке визначення мети та завдання виховання;
- орієнтація на реалізацію потреб, інтересів дітей;

- передбачення умов для вибору школярами різних видів, форм діяльності, способів висловлення своєї позиції;
- забезпечення наступності у змісті, формах діяльності, виключення дублювання;
- урахування традицій класного колективу;
- урахування можливостей школи, батьків, громадськості щодо участі їх у проведенні виховних заходів;
- відображення у плані основних подій держави, національних свят, традицій школи;
- урахування урядових матеріалів, рекомендацій педагогічних і методичних досліджень з питань роботи класного керівника.

Класифікація планів:

- за змістом (комплексний, тематичний, предметний);
- за тривалістю (довготривалий, етапний, короткотерміновий, оперативний);
- за суб'єктом планування (індивідуальний, колективний);
- за масштабом планування (загальношкільний, творчої групи, класного керівника);
- за формою складання (план-сітка, план за ключовими справами, план за видами діяльності).

Планування виховної роботи у закладі загальної середньої освіти

Чітке конкретне планування виховної роботи школи – важлива умова її успішної діяльності. Воно забезпечує цілеспрямоване функціонування всіх підрозділів, створює умови для організованої роботи педагогічного та учнівського колективів, раціонального використання часу та інших можливостей і резервів, дає змогу прогнозувати розвиток виховного процесу.

Існує декілька видів планів виховної роботи у закладі загальної середньої освіти:

- перспективний план виховної роботи закладу освіти;
- річний план виховної роботи закладу освіти;
- план роботи кожний семестр (можливий план-сітка);
- план роботи об'єднань додаткової освіти (гуртків, секцій, клубів);
- план роботи органів учнівського самоврядування;
- план роботи методичного об'єднання класних керівників;
- план роботи класних керівників.

Плануючи виховну роботу на рівні як школи, так і класних керівників, вихователів, керівників гуртків, необхідно забезпечувати:

- особистісну орієнтованість виховання;
- науковість виховання, що передбачає систему науково обґрунтованих завдань, змісту, методів, форм і засобів роботи;
- реальність і оптимальність заходів, які мають сприяти виробленню рівномірного ритму роботи протягом року;
- соціальну детермінацію, яка передбачає формування в учнів потрібних суспільству моральних, правових, естетичних та інших якостей;

- цілеспрямованість, конкретність, розумну насиченість виховання, врахування в цьому інтересів учнів;
- урахування ювілейних і суспільно-політичних дат життя України;
- поєднання педагогічного керівництва і самостійної діяльності учнів [74].

План виховної роботи відображає зміст, форми та методи виховної роботи. Орієнтовні *розділи річного плану виховної роботи школи*:

1. Аналіз позаурочної виховної діяльності педагогічного колективу і класних керівників за минулий рік.
2. Цілі та завдання, проблема виховної роботи школи.
3. Робота з педагогічними кадрами, спрямована на вдосконалення педагогічної майстерності вчителя під час здійснення виховного процесу.
4. Діагностика професійної підготовленості педагогів із питань виховання.
5. Організація роботи семінарів, творчих груп, класних керівників, вихователів, керівників гуртків та об'єднань за інтересами.
6. Проведення різноманітних методичних заходів з педагогами.
7. Забезпечення педагогічних працівників необхідною інформацією про досягнення науки, досвід, новинки методичної літератури з проблем виховання.

Основним документом класного керівника є план виховної роботи класу. План виховної роботи має відповідати низці вимог та мати комплексний підхід до планування: єдність морального, трудового, правового, фізичного, естетичного виховання. Планування має бути гнучким, щоб у разі потреби щось додати чи змінити. Схема плану виховної роботи:

1. Основні справи класу, школи.
2. Мета справи.
3. Форма проведення.
4. Аналіз справи.
5. Індивідуальна робота з учнями.
6. Індивідуальна робота з батьками [74].

2.6 Поняття про колектив. Формування учнівського колективу

Що являє собою колектив? Яка його роль у вихованні особистості? *Колектив* – це соціально значуща група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють у напрямі досягнення означеної мети та мають органи самоврядування. Отже, для дієвого колективу характерні взаємозалежні ознаки: *спільна мета, колективна діяльність, наявність органів самоврядування*. А. Макаренко наголошував: «Колектив – це соціальний живий організм, який має органи, що там є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо нічого цього немає, то немає і колективу, а є просто юрба або зборище». Виховання особистості в колективі є вираженням відповідних закономірностей розвитку суспільства. Лише в колективних взаєминах створюються умови для соціально-психічного розвитку особистості. Відокремлення людини від інших людей, від соціального середовища – це соціально-психічний вакуум, який стоїть на заваді розвитку окремої людини та спільноти взагалі. Українська народна педагогіка

акумулювала тисячолітній досвід народу стосовно місця й ролі колективу у вихованні людини. У колективі вона вбачала живильне джерело всебічного розвитку особистості, передусім соціальну силу, що забезпечує формування її моральних цінностей. У народних прислів'ях зустрічаємо думки, які підтверджують колективістську психологію українців: «Громада – великий чоловік», «Де дружно, там і хлібно», «Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться», «Громада – це рада, як вирішила, так і буде», «У товаристві лад – усяк тому рад» тощо. Народна педагогіка, вбачаючи у колективі могутню силу виховного впливу на особистість, зосереджувала увагу на тому, щоб соціальний колектив виступав джерелом всебічного розвитку кожного його члена, був надійним захисником інтересів і прав особистості. Оскільки характерними рисами менталітету українців завжди були гуманізм та демократизм, не допускалось використання колективу як інструмента пригнічення його членів, розпалювання конфліктів між ними.

Які є види колективів? Педагогічні засади формування й розвитку колективу загальноохоплюючі. У загальному аспекті функціонування колективів варто визначити такі їх види: первинний, загальношкільний, виробничий, тимчасовий, сімейний, референтний (неформальний) [30].

Технологія формування учнівського колективу (виховної роботи з колективом класу). Однією із ключових проблем педагогіки є формування колективу. Досліджено, що легше змінити індивідів, зібраних у групу, ніж змінити кожного із них окремо. Проблема колективу відображена у працях відомих педагогів С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського. Сформувати дружний класний колектив є одним із найскладніших завдань класного керівника. Є різні підходи щодо визначення основних етапів формування учнівського колективу. Окрім характерних дій, може бути виділення певних ступенів розвитку і притаманних їм якостей.

Умовно визначено такі рівні розвитку колективу класу:

- Пісковий розсип;
- М'яка глина;
- Мигаючий маяк;
- Пурпурове вітрило.
- Палаючий факел.

Пісковий розсип. У такій групі всі здавалося б разом, але водночас кожен окремо. Немає спільних інтересів, справ. Завдання учителя на цьому етапі – задовольнити потребу учнів та їх батьків в інформації про норми, вимоги, режим, зміст, форми діяльності, традиції нового колективу; вивчити індивідуальні особливості учнів, батьків, педагогів, які працюють у даному класі, створити привабливий образ педагогів, учнів. До форм, які дають змогу класному керівнику активно зібрати інформацію про кожного учня або про сім'ю, можна віднести інформаційну анкету, індивідуальні бесіди, тестування, аналіз документів учня, щоденник педагогічних спостережень.

М'яка глина. У групі, яка знаходиться на даному рівні розвитку, помітні перші зусилля згрупування. Стосунки різні – дружлюбні, конфліктні. Учні з власної

ініціативи рідко допомагають один одному. Хорошого організатора поки що немає, або йому важко проявити себе. На цьому етапі дуже важливо дати можливість кожному висловитися. Необхідно обговорити найближчі та далекі перспективи, виробити плани діяльності. На цьому етапі у дітей ще немає напрацювань спільної діяльності, тому дискусія може перерости у крик. Якщо відбувається підготовка до справи, вона може зупинитися на півдорозі. Завдання класного керівника: реалізувати процес поглиблення знайомства; організувати спільну діяльність в дитячому та батьківському колективах для визначення цілей, завдань, принципів, законів життя; навчати навичкам «доброго слухання».

Мигаючий маяк. Колектив, який формується, турбується про те, щоб кожен просовувався правильним шляхом. У такому колективі переважає бажання трудитися разом, допомагати один одному, бути разом. У класі є на кого покластися. Актив класу є авторитетним. Учні в групі даного рівня розвитку реалізують стратегію і тактику своєї поведінки. На цьому етапі розвитку колективу можуть виникати напруження в навіть конфліктні ситуації між різними групами учнів: дівчатами і хлопцями, фізично сильними і слабкими тощо. Мета класного керівника: сформувати емоційно-вольову та інтелектуальну єдність класу. Завдання класного керівника: вивчити ступінь комфортності самопочуття кожного учня і динаміку міжособистісних взаємин; забезпечити взаємозалежність результатів діяльності і зусиль кожного члена колективу; створити можливість для переживання стану незадоволення розгрупованістю, недостатньою єдністю; забезпечити різноманітну діяльність, яка дає змогу виявити лідерство учнів; забезпечити можливість висловлювання і спільного обговорення будь-якої думки. До форм, які дозволяють реалізувати завдання етапу, можна віднести: тематична класна година «Портрет однокласника», диспут клуб «Я і мій клас», телеміст учнів і батьків «Від чого залежить успіх», діалого-діагностична методика «Я в школі», свято «День народження класу».

Пурпурове вітрило. Члени такого колективу діють за принципом «один за всіх і всі за одного». Хоч колектив і згуртований, але бувають моменти, коли він не готовий долати перешкоди. Особливість цього етапу – відчуття дитиною захищеності і впевненості в своєму класі, переживання гордості за свій колектив. Завдання класного керівника: організувати діяльність, де відбувається активна самореалізація наявного досвіду учнів класу на користь шкільного колективу, створювати ситуації, які дозволяють «вивести з тіні» і реалізувати можливості учнів, які знаходяться на позиціях спостерігачів; підтримувати всі можливі ініціативи учнів. Роль класного керівника на цьому етапі може бути позначена як консультант. До форм, які використовуються на даному етапі, належать: психолого-педагогічний тренінг, вечір пісні і поезії, рольова дискусія, тематична класна година «Людина – відкрита система», продуктивна гра «Традиції і легенди нашої школи», захист проєктів «Майбутнє починається зараз».

Палаючий факел. Палаючий факел – це живий вогонь, гарячим матеріалом для якого є тісна дружба, єдина воля, відмінне непорозуміння, ділове співробітництво, відповідальність не лише за себе, а й за весь колектив. На цьому етапі колективом в цілому і кожним учнем усвідомлюються не лише цілі, але й мотиви діяльності. Саме зараз можна спостерігати розвинуте самоуправління як масове народження соціально-цінних ідей. Завдання класного керівника: організувати пошук об'єктів суспільної турботи, підтримати потребу кожного учня у самовдосконаленні. Створювати умови для засвоєння учнями класу навичок дослідження соціальних проблем. До форм, які використовуються на даному етапі, відносять: вистава або театр мініатюр, науково-практична конференція, операція «Сюрприз», тематична класна година «Естафета поколінь», акція «Подарунок школі», «Подарунок місту» [36].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Проаналізуйте специфіку роботи класного керівника у закладі загальної середньої освіти, враховуючи його обов'язки та функції.
2. Сформулюйте вимоги до особистості класного керівника сучасного закладу загальної середньої освіти.
3. Назвіть особливості організаційно-педагогічної роботи класного керівника.
4. Розкрийте зміст професіограми класного керівника.
5. Розкрийте значення плану виховної роботи в діяльності класного керівника, його зміст і можливі зразки оформлення.
6. Охарактеризуйте вимоги щодо складання плану роботи класного керівника.
7. Які основні напрями виховної роботи класного керівника? Як вони мають бути відображені у плані виховної роботи?
8. Скласти приблизну тематику класних годин з урахуванням вікових особливостей дітей:
 - з морального виховання;
 - формування культури поведінки;
 - пропаганді здорового способу життя;
 - формування культури спілкування;
 - з розумового виховання;
 - організація дозвілля тощо.
9. З'ясуйте характерні риси особистості класного керівника, окресліть ознаки його діяльності, що визначають ефективність взаємодії зі здобувачами освіти.
10. Проаналізуйте план виховної роботи одного з досвідчених учителів сучасного закладу загальної середньої освіти. Скласти орієнтовний план виховної роботи зі здобувачами освіти (на семестр) відповідно до вимог і завдань нової української школи.
11. Підготувати рекламну презентацію «Знання – це скарб, навчання – ключ до нього».

Тема 3. Методичний інструментарій виховної діяльності педагога.

Мета: сформувати уявлення про класифікацію методів виховання; оволодіти знаннями про методи виховання, проаналізувати методи виховання; визначити шляхи вдосконалення методів виховання; розкрити сутність колективних творчих справ, сприяти засвоєнню умінь організації та керівництва колективними творчими справами, здобути практичні навички щодо застосування прийомів та методів активізації здобувачів освіти.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: здатність використовувати сучасні методи виховання для ефективної комунікативної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність орієнтуватися в освітньому просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища закладу загальної середньої освіти; здатність знаходити нові творчі підходи до вирішення професійних завдань в освітньому середовищі; здатність самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: активізувати ефективну комунікативну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу; вміння формувати у здобувача освіти здатність аналізувати, досліджувати та креативно мислити; здатність активізувати потенціал творчого інтелекту особистості в умовах реформування освіти; вміння застосовувати знання у фаховій діяльності.

Тезаурус: методи виховання, засоби виховання, прийоми виховання, класифікація методів виховання, класна година, бесіда, диспут, конкурси, усний журнал, колектив, колективна творча справа.

Рекомендована література: 2, 16, 20, 23, 25, 30, 36, 79

План лекції

- 3.1 Методи і форми виховання, їх класифікація.
- 3.2 Форми виховної роботи: методика підготовки і проведення виховних заходів, їх фрагментів.
- 3.3 Методика організації колективної діяльності здобувачів освіти. Види колективної діяльності, їх особливості.

3.1 Методи і форми виховання, їх класифікація

Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Упродовж історичного розвитку педагогічної думки виховний процес перебував у фокусі уваги теоретиків і практиків. Тому у наш час виховання залишається головною категорією педагогіки.

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення всієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на засадах гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах творчої діяльності.

Управління процесом виховання потребує постійного вивчення результатів виховної роботи, рівня вихованості учнів і колективу, виховних можливостей педагогічного колективу та батьківської громадськості й коригування змісту і методики виховного процесу з метою їх удосконалення.

Сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, підбір змісту, методів, засобів і форм виховання. Принципи застосовуються не ізольовано, не почергово, а одночасно, комплексно. Серед них немає головних і другорядних – вони всі рівнозначні. Однакова увага до всіх принципів попереджає можливі порушення реалізації виховного процесу. Єдність принципів виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних можливостей і умов.

Методи виховання – шляхи і способи діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей.

Методи виховання передбачають спільну взаємопов'язану діяльність вихователів, вихованців, сім'ї, класного колективу та інших суб'єктів процесу виховання з метою формування переконань, навичок і поведінки людини. Отже, метод виховання складається з прийомів. Тому деякі дослідники розглядають методи виховання як сукупність прийомів виховної взаємодії із вихованцями. Але метод не є простою сумою прийомів. Методи та прийоми в конкретних педагогічних ситуаціях можуть переходити один в одного. Методи і прийоми виховання є своєрідними інструментами в діяльності вихователя. Їх дієвість залежить від використання виховних засобів. *Прийом виховання* – складова частина методу, що забезпечує застосування його в певних умовах.

Класифікація методів виховання:

- методи формування свідомості особистості (навіювання, переконання: бесіда, лекція, дискусія, розповідь, метод прикладу);
- методи формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправи і привчання, доручення, створення виховних ситуацій);
- методи стимулювання й корекції поведінки (заохочення, покарання, змагання);
- методи самовиховання (самопостереження, самоаналіз, самонаказ, самоконтроль) [16].

Педагогічні умови використання методів виховання:

- залежність методів виховання від мети, завдань і принципів виховання;
- застосування в єдності методів формування свідомості особистості, формування досвіду суспільної поведінки, стимулювання й корекції поведінки, самовиховання;
- урахування вікових особливостей вихованців; своєрідності педагогічної ситуації;
- урахування індивідуальних особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості вихованця; соціального середовища, в якому розвивається особистість;
- аналіз впливу на особистість вихованця методів, які вже застосовувалися;
- наявність і дієвість засобів виховного впливу;
- особистість вихователя та рівень сформованості його професіоналізму;
- рівень згуртованості учнівського колективу.

Методи формування свідомості особистості(навіювання, переконання, бесіда, лекція, дискусія, розповідь, метод прикладу). Суть цієї групи методів: вплив певними засобами, прийоми на свідомість вихованців з метою формування у них понять, уявлень, поглядів, які вихованці розділяють і готові відстоювати, основа вчинків, ставлення до дійсності.

«Слово – найтонший дотик до серця; воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розпеченим залізом, і брудом... Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і посіяти зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі...» В.О. Сухомлинський [16].

Бесіда – метод, за допомогою якого здійснюється процес спілкування між об'єктом та суб'єктом виховання під час діяльності. Мета проведення бесіди: розширення коло уявлень і понять в галузі суспільства, життя, науки і техніки, фізкультури і спорту, етики і естетики; допомогти здобувачам освіти в оцінці подій, явищ, усвідомити правила і норми поведінки, осмислити і правильно підійти до оцінки своєї поведінки, поведінки товаришів, оцінити досвід взаємовідносин у колективі. *Види бесід:* фронтальні чи групові, індивідуальні, прогностичні і непередбачувані.

Умова, що забезпечують успіх бесіди:

1. Наявність у вихованців певних знань про предмет бесіди.
2. Достатній запас знань і переконаність педагога, його вміння створювати невимушену доброзичливу атмосферу під час бесіди.
3. Аргументованість, актуальність.
4. Логічність, небагатослівність.
5. Емоційність, образність.
6. Вміння залучати учнів до пошуку правильних висновків і оцінок.
7. Такт педагога [16].

Лекція – це інформативно-доказовий виклад великого за обсягом складного за логічною побудовою навчального чи виховного матеріалу.

Лекція – це розгорнутий, організований у доступній формі систематичний виклад сутності певної теми. Відрізняє лекцію від інших методів її науковість, обсяг та тривалість. У школі лекцію використовують тільки в старших класах з пізнавальною метою. Викладається лекція науково, логічно, послідовно, чітко, виразно, з використанням наукових термінів. У молодшій школі лекцію не використовують.

Методи викладу логічно розгорнутого матеріалу. *Дедуктивний метод* – такий виклад матеріалу, коли від загального йдуть до часткового. *Індуктивний метод* – це рух думки від часткового до загального, від знання поодиноких чи часткових фактів до узагальнень.

Дискусія – це метод, за допомогою якого здійснюється публічне обговорення якого-небудь суперечного питання, проблеми. Її суттєвими рисами є зіткнення різних точок зору. Наприкінці дискусії має бути знайдено спільне рішення. *Варіанти дискусійного підходу до розв'язання різних питань: дебати, диспут, аргументація.*

Сучасні види групових дискусій і техніки їх організації.

Панельна дискусія. Мета: організація обговорення проблеми в численній групі (понад 40 осіб). Учасники діляться на мікрогрупи по 6-8 осіб, які розташовуються в аудиторії по колу; члени кожної групи вибирають представника або голову, який буде в процесі дискусії відстоювати їхню позицію; протягом 15-20 хв. у мікрогрупі обговорюється проблема і виробляється спільна точка зору; представники груп збираються в центрі кола і отримують можливість висловити думку групи, відстоюючи її позиції. Решта учасників стежать за ходом обговорення. Панельне обговорення завершується після закінчення відведеного часу або після прийняття рішення. Якщо дискусія проводиться в актовій залі, то обговорення представниками відбувається на сцені.

Форум-обговорення. Мета і механізм його проведення схожі з «панельною дискусією», але в кінці думками обмінюються всі учасники, а не тільки представники мікрогруп.

Симпозіум. Більш формалізоване, регламентоване (у порівнянні з перерахованими вище) обговореннями. Під час нього учасники виступають з повідомленнями, в яких розкривають свою точку зору на певну проблему, після чого відповідають на запитання присутніх. Обговорення, як правило, ведеться через ведучого.

Дебати. Формалізоване обговорення, яке будується на заздалегідь спланованих виступах учасників, що мають протилежні думки щодо обговорюваної проблеми.

«Круглий стіл». Бесіда, в якій на рівних беруть участь 15-25 осіб; в ході її відбувається обмін думками між усіма учасниками. Керує бесідою ведучий, який намагається не захоплювати змістовного лідерства. Характерна риса «круглого столу» – поєднання тематичної дискусії з груповою консультацією.

Важлива умова проведення «круглого столу»: він дійсно повинен бути круглим, тобто процес комунікації повинен відбуватися «очі в очі».

«Техніка акваріуму». Зміст її тісно визначено протиріччями, розбіжностями, а часом і конфліктами учасників з певного питання. Мета: надати учасникам можливість вільного включення в обговорення проблеми і виходу з нього. Проведення: 5-6 учасників разом з керівником сідають в коло. Вони – «риби». Навколо них стають інші учасники групи, вони – «рибалки». «Риби» активно беруть участь в обговоренні запропонованого керівником питання. «Рибалки» спостерігають і виступають тоді, коли будь-чия версія їх зацікавила, вони доповнюють, задають питання, конкретизують. При цьому «рибалка» повинен стати поруч з «рибою», яка його залучила своєю версією. Після обговорення проблеми учасники міняються місцями. Бажано, щоб всі побували в колі.

«Сніжний ком». Мета: опрацювання та узгодження думок усіх членів групи. Кількість – до 35. Проведення: учасникам роздають по 4-8 карток. Кожному пропонується написати по 4-8 варіантів вирішення питання. На кожній картці пишеться тільки 1 варіант. Потім учасники об'єднуються в пари. Відбирають узгоджені пропозиції-картки. Їх має бути трохи більше половини від загальної суми (наприклад, 6 з 10). На наступному етапі учасники об'єднуються в четвірки і також шляхом дискусії залишають трохи більше половини карток (наприклад, 7 з 12). Представник групи захищає спільні напрацювання, демонструючи картки аудиторії (їх можна розмістити на дошці на магніті або скотчі). Пропозиції систематизуються, виділяються схожі варіанти. Примітка: розміри букв повинні бути такими, щоб текст можна було прочитати з відстані 7 м. Бажано друкованими літерами

Методи сугестії (навіювання). Психологи відносять її до специфічно людських якостей, тісно пов'язаних із можливостями дитини усвідомлювати і освоювати думки, способи поведінки і почуття інших людей. *Сугестивний метод – це психологічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на беззаперечне сприйняття і прийняття слів, висловлених думок і волі.*

Метод прикладу – це метод виховання, який передбачає організацію взірця (ідеалу) для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування[16].

Прикладом для виховання можуть бути батьки, рідні і близькі дитини; учителя – вихователі; історичні національні персони; особистості, які оточують вихованців у щоденному житті; літературні персонажі, діячі і культури та ін. Важлива місія професійного вихователя у пошуках ідеального прикладу полягає у тому, щоб особа, персонаж, які мають послугувати прикладами для виховання, були по-справжньому носіями морально-духовних цінностей, а не кон'юктурними витворами біографів під впливом фальшивих ідей. *Завдання вчителя – спрямовувати схильність до наслідування на позитивний приклад, який зміг би захопити вихованця, був би по-справжньому носієм морально-духовних цінностей. Здобувач освіти у своєму прагненні стати*

дорослим бере як зразок наслідування приклад дорослих, симпатичних йому людей.

Умови, що забезпечують ефективність прикладу:

1. Конкретність, близькість інтересам вихованців.
2. Систематичний, ненав'язливий показ зразків позитивної поведінки, що постійно ускладнюється за змістом.
3. Розширення кола знань учнів про мораль суспільства, ідеал людини.
4. Залучення учнів до суспільно корисної роботи в спільній діяльності з позитивними людьми.
5. Систематичні, всебічні контакти дитини з дорослими і однолітками, аналіз взаємин.
6. Вчити оцінювати, аналізувати свої вчинки, вчинки дорослих і однолітків доброзичливо-критичний підхід до людей.

Виховна ефективність методів переконування і прикладу може бути достатньою за умов поєднання їх з методом вимог.

Методи формування суспільної поведінки: педагогічна вимога, доручення, громадська думка, створення виховуючих ситуацій.

Методи привчання, тренування формують уміння, навички, звички, потребу.

Педагогічна вимога – це метод педагогічного впливу на свідомість учня з метою спонукання його до позитивної діяльності та гальмування негативних дій та чинників. Педагогічні вимоги мають бути посильні, зрозумілі, доцільні, справедливі, чіткі у формулюванні, єдині до всіх учнів. За формою висловлювання педагогічні вимоги бувають прямі та опосередковані.

Прямі вимоги містять чітку вказівку що до того що і як потрібно виконувати. Висловлюють їх у авторитарній формі, рішучим тоном. Це наказ, вказівка.

Опосередковані вимоги висловлюються в м'якій формі. Це прохання, порада, довіра.

Види педагогічних вимог:

1. Вимога-прохання
2. Вимога-довіра
3. Вимога-схвалення
4. Вимога-порада
5. Вимога-натяк (у формі жарту, погляду, жесту)
6. Вимога-осуд (у формі докору, гніву, обурення)
7. Вимога-погроза

Громадська думка – це система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності та спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес.

Основним завдання вчителя є формування думки особистості: це система поглядів та оцінних суджень. Громадська думка утверджує норми моралі. Для формування здорової громадської думки вчитель залучає вихованців до колективного обговорення явищ, подій в житті класу поведінки учнів.

Метод прогнозування (проектування) – це передбачення на перспективу, в основу покладено спрямованість особистості до майбутнього, до здійснення мрій, досягнення мети, втілення ідей, проекту.

Передбачення на перспективу: близьку, середню, далеку.

Створення виховних ситуацій – це спеціально організовані педагогічні умови для формування в учнів мотивів позитивної поведінки та подолання недоліків. Ситуація стає виховуючою тоді, коли набуває виховного спрямування. Виховуючі ситуації сприяють формування в учнів здатності уявляти себе на місці іншої людини. Виховні ситуації є творчі і гальмуючі. Творчі пробуджують гуманні почуття учня, гальмуючі спонукають до припинення негативних дій та чинників.

Види виховних ситуацій: вияв доброти, піклування, уважності. Вияв умінь учня. Активізація прихованих почуттів учнів. Зміцнення впевненості в своїх силах. Залучення учня до цікавої діяльності. Паралельна педагогічна дія. Осуд. Удавана байдужість вчителя.

Методи стимулювання й корекції поведінки. Стимулювати – значить збуджувати, давати поштовх до дій. Методи стимулювання дають можливість задовольняти потреби дітей в оцінці їх вчинків і поведінки в цілому, тому що вони не володіють соціальним досвідом і мають низький рівень самооцінки. Заохочення – це спосіб педагогічного впливу на особистість, що виражає позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання до діяльності; це спосіб оцінки суспільно позитивної поведінки і діяльності окремого учня або колективу. Значення: містить суспільне визначення образу дії, який обраний і проводиться учням у життя, поштовх до удосконалення. Закріплює позитивні навички й стимулює до кращої поведінки, виховує здоровий життєвий оптимізм, зміцнює віру у власні можливості, викликає бадьорість, новий приплив енергії, гарний настрій і готовність до праці, загострює почуття відповідальності, власної гідності, сприяє створенню хороших взаємин між вихователями і вихованцями.

Заохочення є природним результатом позитивних вчинків. Використовуючи заохочення, слід дбати про об'єктивність, справедливість, враховувати вікові й індивідуальні особливості вихованців; переважаючими мають бути моральні, а не матеріальні заохочення; заохочення мають знаходити підтримку в громадській думці учнівського колективу.

Види заохочення: моральні і матеріальні. Повинне містити оцінку мотивів, результату і способу діяльності. Привчати дітей цінити сам факт схвалення, а не вагомість нагороди. Але нагороду не ігнорувати.

Покарання – це метод виховання, що передбачає вплив на окрему особистість чи на весь колектив, в основі якого є засудження дій і вчинків, що суперечать нормам поведінки і який змушує учнів дотриматися вимог, прийнятих у колективі, гальмує його негативні дії і вчинки. Мета – формувати у дитини потребу змінити свою поведінку. Елементи: засудження негативних рис і дій; прийняття мір для припинення негативних вчинків; накладання покарання

(зауваження, попередження, осуд, догана). *Види*: осуд; обмеження в правах; зміна ставлення до дитини; метод природних наслідків; виключення.

Умови ефективності:

- керуватися принципами гуманізму, інтересами колективу;
- не спричиняти страждань ні фізичних, ні моральних;
- опора на громадську думку колективу;
- справедливість, об'єктивність;
- зв'язок з переконаннями;
- застосувавши покарання, не нагадувати про нього;
- не зловживати покараннями;
- право карати має вчитель, колектив;
- враховувати позицію учня в колективі, в сім'ї, взаємовідносини з товаришами: повага, байдуже ставлення, ізгой і т.д.

Головне завдання покарання – ліквідувати конфлікт, але не породжувати новий. Педагогічне покарання має виступати як вид вимоги.

У процесі використання покарань треба виявити високу майстерність, тактовність, аби не ранити своїми діями душу вихованця. Тут доречний девіз лікаря «Не нашкодь». Покарання не повинні переважати над заохоченням. Потрібно виходити з об'єктивних реалій: дитина, не маючи достатнього соціального досвіду, вступає у відносини з іншими людьми і припускається помилок. Це природний характер дій. Насилля викликає зворотну реакцію і примножує зло(самозахист)

У школі традиційно використовується певний арсенал покарань: зауваження в усній формі; зауваження, догана в наказі директора; зниження оцінки за поведінку; обмеження в правах; вплив через природні наслідки дій. Можуть бути використані й інші види стягнень.

Поради Антона Макаренка щодо використання покарання:

- покарання не повинно заподіяти фізичного страждання;
- має смисл тільки тоді, якщо покараний розуміє, що вся справа в тому, що колектив захищає спільні інтереси;
- карати треба тільки тоді, якщо дійсно порушується інтереси колективу і якщо порушник відкрито і свідомо йде на порушення, нехтуючи вимогами колективу;
- в деяких випадках покарання треба скасувати, коли порушник заявляє, що він підкоряється колективу;
- в покаранні є важливим не стільки самий зміст накладання покарання, скільки сам факт його накладання і виражений в цьому факті осуд колективу;
- покарання повинно виховувати. Покараний повинен точно знати, за що його карають, і розуміти суть покарання».

В арсеналі вчителя значна кількість методів. Важливо оволодіти мистецтвом їх використання [16].

3.2 Форми виховної роботи: методика підготовки і проведення виховних

заходів, їх фрагментів

Форми виховної роботи – це варіанти організації виховного процесу, композиційна побудова виховного заходу. Організація та проведення виховних заходів. У проведенні виховного заходу можна чітко виділити три взаємопов'язаних етапи: підготовчий, етап проведення, підсумок заходу. Своєрідність етапів залежить від обраної форми виховного заходу, однак можна схематично окреслити загальні підходи. Підготовчий етап. Під час організації будь-якої класної справи, виховного заходу, реалізації певної форми виховання, треба чітко визначити її тему, мету та завдання [36].

Класному керівникові варто враховувати найбільш пріоритетні виховні завдання, серед яких:

- розвиток пізнавальних інтересів, світогляду учнів;
- формування моральної культури та поведінки;
- виховання високої естетичної культури;
- формування навичок здорового способу життя;
- формування трудових навичок;
- виховання почуття обов'язку та відповідальності;
- створення в класі атмосфери дружби, взаєморозуміння та підтримки;
- розвиток творчих можливостей учнів;
- формування єдиного колективу: учнів, батьків, класного керівника.

Ці завдання, з урахуванням потреб та інтересів, рівня розвитку учнів та учнівського колективу, й реалізуються у певній формі заходу.

До них належать класні години, етичні бесіди, зустрічі з відомими людьми, екскурсії, обговорення книг, читальні конференції, диспути тематичні, розважальні, вечори і ранки, свята, змагання /спартакіади/, турніри, виставки, конкурси, колективні творчі справи та інше.

Методика проведення виховної години. Виховні години є основним компонентом системи роботи класного керівника. Вони проводяться з різними виховними цілями. Їх форми й технології можуть мати безліч варіантів залежно від поставленої мети, віку учнів, досвіду класного керівника й шкільних умов. Іноді в педагогічній літературі й шкільній практиці цю форму організації виховної діяльності називають годиною виховання, виховною годиною, годиною класного керівника, класною годиною.

Виховна година – це форма спілкування класного керівника з учнями, це розмова «по душам», це корисна інформація, необхідна вихованцям для майбутнього дорослого життя, яку не можна у повній мірі отримати на уроках, це збір колективу для вироблення плану участі класу в заходах. Виховні години, що проводяться у системі, привчають учнів вбачати за своїми діями та вчинками їх місце в колективі, розвивають у них здатність до осмислення життєвих явищ, усвідомлювати соціальну спрямованість своєї життєдіяльності.

Класна година – передбачає створення оптимальних умов для продуктивного спілкування класного керівника з учнями з метою формування у них соціальної зрілості. Дбаючи про ефективність класної години, класний

керівник перед її проведенням має подумати над питанням: «Якою вона буде? Які можливі результати?» [20].

Тематика виховних годин може бути різноманітною, й отже не існує меж для педагогічної творчості класного керівника щодо форми проведення виховної години. Також неможливо заздалегідь передбачити всі проблеми в класі і включити їх обговорення до плану виховної роботи, що привносить в проведення виховної години завжди елемент новизни, непередбачуваності.

Наукова література та педагогічна практика виділяє такі основні функції виховної години:

- освітня – ознайомлення та пізнання оточуючого світу;
- орієнтовна – спрямована на оцінювання навколишнього;
- спрямовуюча – така, що дозволяє визначити шляхи та засоби взаємодії з оточуючим дитину світом.

Як наслідок реалізації цих трьох провідних функцій під час підготовки та проведення виховної години є формування громадської думки класу, звички та потреби в учнів обдумувати та оцінювати своє життя, самих себе, самостійно шукати істину. Отже, метою виховної години має бути формування чітко визначеного ставлення учнів до об'єктів та явищ оточуючого світу, загальнолюдських цінностей, а також розвиток моральних, етичних, трудових, естетичних, науково-пізнавальних, світоглядних поглядів, умінь та навичок спілкування, доцільної поведінки у різних життєвих ситуаціях.

У сучасній школі, задля досягнення конкретної виховної мети, класний керівник використовує різні форми проведення виховних годин, доцільно чергує й впроваджує найрізноманітніші методи виховання. Сьогодні в арсеналі сучасного класного керівника рольові ігри, народні свята, бесіди, диспути, дискусії, класні референдуми, класні збори, прес-діалоги, вікторини, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, КВК, конкурси, практикуми, години поезії, читацькі конференції, дні іменинника, аукціони ідей тощо.

При всій розмаїтості тематики та форм проведення виховні години можна систематизувати таким чином:

- виховна година – організована як спосіб колективного планування класної або загальношкільної справи;
- виховна година – як спосіб розв'язання можливого конфлікту;
- виховна година – запланована, для підведення підсумків, наприклад, успішності за семестр;
- виховна година – як бесіда з психолого-педагогічних проблем учнів;
- система виховних годин для реалізації визначеної освітньої програми: людина і суспільство, людина і пізнання світу, людина і природа, народна культура і духовність тощо.

У школах в основному проводяться тематичні виховні години, до них заздалегідь готуються самі учні. При плануванні та обранні теми, змісту та доцільної методики проведення класних годин слід враховувати:

- пріоритетні напрямки виховної роботи в сучасних умовах (через реалізацію Програми виховання);

- рівень розвитку учнів, їх вікові та психологічні особливості;
- захоплення, інтереси, потреби учнів та їх батьків;
- необхідність засвоєння школярами духовних надбань рідного народу – мови, культури, традицій, звичаїв тощо.

Орієнтовні теми виховних годин:

- «Пізнай себе» – теоретичні і тренінгові заняття з прикладної психології, бесіди про закономірності психіки і поведінки людини.
- «Найди себе» – бесіди з профорієнтації.
- «Спілкування і етикет» – цикл виховних ситуацій, рольових ігор, де розкриваються секрети про те, як спілкуватися з людьми.
- «Права громадянина і людини» – відомості із Декларації про права людини,
- Конвенції про права дитини та інші.
- «Ази ринкової економіки» – основи підприємницької діяльності: як почати власну справу? Як скласти бізнес-план? Як розрахувати бюджет сім'ї? та ін.
- «Основи сімейного світу» – як створити щасливу сім'ю?
- «Навчись управляти собою» – знання про методи, способи, прийом саморегуляції і самоуправління.

Рекомендації до проведення класної години:

- класні години мають бути систематичними;
- на розгляд учнів бажано виносити цікаві, актуальні для них питання;
- не влаштовувати педагогічний аналіз діяльності учнів;
- проведення класної години за чітким планом, у мажорному тоні спілкування;
- слід заохочувати учнів до вільного висловлювання думок, не дорікаючи їм за помилковість суджень, враховувати їх соціально-психологічні особливості;
- не допускати ігнорування запитань учнів, вислуховувати їх відповіді, залучати всіх до розмови;
- цікавитись інтересами учнів для визначення подальших тем класних годин, проводити їх не тільки в школі, а в музеях, на природі, за місцем роботи батьків[36].

Методика підготовки і проведення бесіди. Проведення фрагментів бесіди, їх аналіз. Бесіда – це метод виховання, що передбачає цілеспрямовану організацію обміну думками.

Види бесіди:

1. За формою проведення: фронтальна; індивідуальна.
2. За плануванням: запланована; непередбачувана.

Вимоги до організації:

1. Фронтальної бесіди:
 - вибір актуальної теми;
 - чіткість постановки мети;
 - урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів;
 - моделювання можливих результатів відповідей;

- унаочнення бесіди;
 - використання для повідомлення інформації у формі монологу не більше 40% часу бесіди;
 - наявність в учнів певного обсягу інформації з теми бесіди;
 - конкретизація основних питань;
 - продумування оптимальних прийомів підведення підсумку.
0. Індивідуальної бесіди:
- визначення тривалості бесіди, місця і часу її проведення;
 - чіткість постановки мети;
 - створення атмосфери взаємної довіри;
 - виявлення уваги та поваги до думок співбесідника;
 - спрямування бесіди в потрібне русло;
 - надання можливості учню вільно висловлювати свої думки;
 - стриманість, терплячість педагога;
 - закінчення бесіди після досягнення мети;
 - аналіз перебігу та результатів бесіди.

Етапи фронтальної бесіди:

1. Вступ до теми бесіди.
2. Подача матеріалу для обговорення (додатковий етап).
3. Діалог з дітьми.
4. Підведення підсумків [30].

Методика проведення етичної бесіди. Бесіда – діалог, розмова вчителя й учня, учителя й колективу учнів. Етична бесіда розглядається в практиці роботи школи як специфічна форма організації морального виховання учнів. Мета етичної бесіди – озброєння учнів знаннями етичних норм, правил культури поведінки; формування вмінь і навичок морального поведінки, дотримання норм моралі; виховання поваги людини до себе й інших; формування потреби в дотриманні моральних норм і пропаганді норм моральності у взаємостосунках людей. Методика проведення бесіди, етичної бесіди, передбачає урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів, рівня їхньої вихованості, особистісних потреб учнів та колективу школярів. *Етапи підготовки й проведення етичної бесіди.* Підготовчий етап, найбільш тривалий і трудомісткий, містить у собі різноманітну спільну діяльність учителя й вихованців. Вибір теми етичної бесіди й визначення мети і завдань проводиться з урахуванням програми виховання колективу школярів, а також становища в класному колективі. Учителеві необхідно підібрати літературу, допоміжні матеріали з теми. Важливу роль у досягненні мети відіграє включення кожного учня в підготовку й проведення бесіди. Для цього доцільно об'єднати учнів у групи з урахуванням інтересів і можливостей.

Методичні поради до проведення етичних бесід: бесіди проводить класний керівник; тривалість бесіди залежить від віку учнів: 1-4 класи – 25-30 хв., 5-7 класи – 30-40 хв., 8-й клас – до 45 хв.; підготовка до бесіди має тривати 5-6 днів; тема бесіди залежить від віку учнів, рівня підготовки колективу, взаємин у колективі, соціально-економічних умов у суспільстві; організація бесід

відбувається за такими основними етапами: підготовчий, проведення бесіди, наступна діяльність школярів, оцінювання вчителем рівня сформованості в учнів моральних норм і навичок; залучення усіх дітей до висловлення власних думок щодо певних моральних понять; використовувати цікавий матеріал; продумати план бесіди, давати учням конкретні завдання на етапі підготовки до неї; аналізувати вплив бесіди на поведінку вихованців, класного колективу загалом; продовжувати роботу над проблемами, що обговорювались під час бесід.

Орієнтовний план-конспект проведення етичної бесіди:

1. Вступ – опис яскравого факту або події (розповідь вихователя), читання розповіді, вірша, казки; розповіді дітей з життя. Особливий інтерес викликає в учнів програвання конкретних ситуацій, уривків з розповідей, сценок, де розкривається емоційне ставлення до того, що відбувається.
2. Основна частина. Проводиться у вигляді бесіди, спрямованої на з'ясування дітьми морально-етичних понять. Серед них: питання, спрямовані на аналіз і оцінку поведінки героїв, знайомих дітей; роз'яснення виховних норм і правил поведінки, розповіді-загадки (альтернативні завдання), вирішення моральних завдань учнями, створення життєвих ситуацій для переконання дітей у необхідності моральних учинків, вікторини.
3. Заключне слово ведучого. Висновки.

Тематика бесід залежить від віку та розвитку здобувачів освіти. Наприклад, для учнів 4-5 класів: «Про доброту й увагу до людей», «Про дружбу», «Бути дисциплінованим – що це значить?», «Про точність і охайність», «Про скромність і зазнайство», «Яка вона – людина праці?», «Чарівний світ природи рідного краю».

Тематика бесід для учнів 6-9 класів: «Громадянин чи обиватель», «Чого віншому не любиш, того не роби сам», «Про борг і честь», «Як слово наше відгукнеться», «Якщо друг виявився раптом...», «Як дарувати подарунки», «З посмішкою день світліший!»

Тематика бесід для учнів 10-12 класів: «Золоте правило моральності, що воно значить для тебе», «Моральні основи взаємин юнаків і дівчат», «Самотність удвох», «Вміти дарувати радість людям», «Кохати або бути коханим?», «Пізнай себе й зроби себе кращим», «За гроші не все купується. За гроші не все продається».

Основні прийоми, застосовувані під час проведення етичної бесіди:

1. Говоріть спокійним голосом. Діти краще реагують на нормальний звуковий рівень голосу, ніж на лемент.
2. Використовуйте мовні різновиди: повні речення, короткі речення, використовуйте мовні повтори, усталені мовні конструкції, наголоси, акцентування.
3. Повторюйте те, що говорять учні, виправляйте їх, заохочуйте до висловлення власних ідей і почуттів.
4. Використайте навідні запитання, такі як: Як ви це розумієте? Що Ви думаєте у зв'язку з обговорюваною проблемою? Чому Ви так думаєте? Коли

Вас це хвилює. Як Ви вчините? тощо

5. Уникайте питань, які вимагають лише відповідей «так» або «ні».
6. Знайдіть час для особистої бесіди з кожною дитиною, підберіть слова, які описують почуття.
7. Розширюйте запас слів, уникайте абстрактних понять.
8. Уживайте слова у властивому їм значенні, пояснюйте дітям значення слів і опорних понять.

Методика проведення бесіди за «круглим столом». Бесіда за «круглим столом» розглядається у виховній практиці як форма моральної освіти, громадянського виховання, форма організації всебічного обговорення нагальних проблем колективу. Термін «круглий стіл» походить з середньовічних лицарських романів про короля Артура, де розповідається як на королівських банкетах лицарі сідали за круглий стіл, щоб не було суперечок з приводу того хто сидить на почесному кінці столу, а кому дісталось непочесне місце. Згодом круглий стіл став неодмінним атрибутом міжнародних конференцій, дипломатичних переговорів. Вислів «сісти за круглий стіл» тепер означає почати доброзичливий обмін думками, миролюбні переговори. А також, що не менш важливо, рівноправність усіх учасників обговорення. Тематика, зміст і методика проведення бесід ускладнюється залежно від рівня розвитку учнів: від керівної ролі вчителя до учнівського самоуправління під час обговорення. Ефективність бесід залежить від того, як вони пов'язані з іншими формами виховної роботи, від значущості теми, доцільності застосовуваних методів і прийомів під час бесіди, емоційності та відкритості учасників. Під час підготовки визначається тема, зміст, мета бесіди, готується матеріал, призначаються доповідачі за обраними напрямками обговорення проблеми. Тема бесіди заздалегідь повідомляється учасникам, щоб вони могли обмірковувати своє ставлення до неї. Приміщення оформлюється з урахуванням змісту бесіди: використовуються цитати, ілюстрації, виставки; столи чи стільці розташовують у вигляді кола. Хід проведення залежить від теми та мети, однак обов'язковим є вступне слово ведучого про тему та мету заходу; доповіді та їх обговорення, підтримання та спонукання дискусії за допомогою крилатих виразів, аудіовізуальних засобів, завдань-ситуацій. Наприкінці підводиться підсумок у вигляді вироблення колективної думки з питання, що обговорювалося.

Методика підготовки та проведення диспуту. Проведення фрагментів диспуту та їх аналіз. Слово «диспут» латинського походження, що означає «міркую», «суперечу». *Диспут* – одна із форм роботи з учнями, яка допомагає розвивати їх самостійність, логічне мислення, соціальну та моральну зрілість; формувати погляди та переконання особистості. Під час диспуту з'являються можливості впливу на інтелектуальну та емоційну сфери особистості учня; збудження його зацікавленості в пошуку істини. Окрім цього, у процесі диспуту створюються умови для реалізації демократичних засад навчання. Учителеві необхідно чітко визначити та сформулювати тему диспуту, поставити мету та завдання, розробити систему питань і контрольних питань, які найбільш повно розкривають зміст теми; провести інструктаж для учнів, тобто ознайомити їх із

темою диспуту, змістом питань, з яких вони повинні висловлювати свої думки, літературою та іншими матеріалами; порадити звернутись до інших можливих джерел інформації (батьків, учених, журналістів, ветеранів війни, героїв праці, засобів масової інформації) [16].

Методика проведення диспуту:

- повідомлення теми, цілей та завдань диспуту;
- ознайомлення з наочністю, виставкою та іншими дидактичними матеріалами;
- спрямування учнів на відвертість, уважне й шанобливе ставлення до інших думок;
- обґрунтування своїх переконань, висновків.

Керівництво диспутом з боку вчителя вимагає тактовності, коректності, уміння спрямовувати виступ учнів на об'єктивне розкриття суттєвих сторін проблеми, формування вмінь учнів оперувати фактами, переконувати в істинності чи хибності висловлюваних суджень.

Підбиваючи підсумки диспуту, слід оцінювати не тільки зміст виступів, а й форму їх виголошення; звертати увагу на сформованість умінь учнів правильно відстоювати свої думки та переконання. Диспут – вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, якіхвилюють його учасників. Диспут – спеціально організована вистава, в ході якої відбувається демонстративне зіткнення прямо протилежних точок зору, думок з певного питання (проблеми). Взагалі диспут (від лат. *disputare* – міркувати, сперечатися) трактується в словниках як вид діалогічного мовлення, публічна суперечка назлободенну наукову або розмовно-побутову тему. Із приводу даної проблеми учасники диспуту й виражають різні думки й судження. Розгортається диспут завдяки оцінкам, аргументаціям, значеннєвим зв'язкам з реальним життям, опорі наособистий досвід, яким користуються учасники суперечки. У диспуті є елементи монологу й діалогу. Діалогічні елементи надають емоційне пофарбування дискусії, а монологічні служать для вираження її логічного змісту. Як виховні потенціали диспуту можуть бути названі вміння доказово, аргументовано викладати свою точку зору, зберігати витримку й спокій, сприймати критику, з повагою ставитися до думки опонента. Диспут, таким чином, сприяє формуванню суспільної уваги в учнівському колективі з проблеми обговорення, поглибленню та розширенню кругозору, розвиненню необхідних якостей особистості. Добре організований диспут, сприяє розвитку активного, творчого ставлення школярів до своїх обов'язків, впливає на формування у його учасників стійких наукових понять, переконань, допомагає розвитку логічного мислення. Його можна і варто проводити зі старшокласниками. Тема диспуту не повинна нав'язуватися класним керівником, вона має виходити з потреб учнівського колективу. Тематику диспутів підбирають з таким розрахунком, щоб спонукати учнів до думки про мету життя, про справжнє щастя, про обов'язок людини перед суспільством. Тематика диспутів має спонукати учнів до глибоких роздумів, пошуку власних шляхів вирішень обговорюваної проблеми. На диспуті можна обговорити

факти, що мають місце в класі чи в школі, літературний твір, газетну чи журнальну статтю. Обираючи тему диспуту, необхідно виявити, наскільки учні обізнані з нею, які погляди і переконання наявні в них з цієї проблеми. Ефективність диспуту залежить від ґрунтовної попередньої підготовки. Основні завдання підготовчого етапу: визначення теми, мети диспуту (має бути конкретно, орієнтованою на інтереси його учасників), створення організаційної групи (бажано, щоб до неї входили дорослі й учні), розподіл обов'язків, вибір ведучого, анкетування. Під час визначення основних питань, слід намагатися, щоб вони були значущими для учнів, містили в собі приховані суперечності, але при цьому позбавлені провокативності. Доцільно обговорювати не більше 5-6 питань. Вже за три-чотири тижні в класі вивішується художньо оформлений плакат-оголошення, де вказується тема з одним або кількома епіграфами, основні питання теми, література. Його бажано доповнити правилами або законами диспуту, які б включали приблизно такі положення:

- диспут – вільний обмін думками; на ньому всі активні, в суперечці всі рівні;
- головне – факти, логіка, доказовість;
- перешіптування на місці, непотрібні жарти забороняються;
- гостре, влучне слово схвалюється;
- якщо людина під час наведення аргументів переходить на обговорення особистих вад опонента – це значить, що в неї немає доказових фактів;
- говори, що думаєш, думай, що говориш тощо.

Успішному проведенню диспуту сприятиме випуск окремого номера стінноїгазети, оформлення вітрини з книгами, журнальними і газетними статтями до його теми, проведення анкетування, індивідуальних і групових бесід, радіопередач тощо. Ведучий повинен добре підготуватися до диспуту, продумати як викликати обмін думками між його учасниками, вміло керувати полемікою, спрямовувати її так, щоб вона не перетворювалась в беззмистовну балаканину. Він повинен вчасно зупинити тих, які надто відхиляються від головного, допомогти тим, хто висловлює розумні думки, але не вміє їх аргументувати, підвести учасників дискусії донеобхідних узагальнень і правильних висновків. Проведення анкетування, попередніх бесід з учасниками диспуту полегшить роботу ведучого, підкаже йому, на кого можна спиратися, до певної міри застрахує від несподіванок, підготує до подолання помилкових поглядів. У такому разі не буде мовчазних хвилин або поверхового вирішення спірних питань. Основний етап передбачає розвиток дискусії на основі сформульованих питань, які мають стимулювати роздуми учнів над проблемою, кристалізувати власне ставлення до неї. Диспут нерідко розпочинають з проблемного запитання до аудиторії, показу інсценованого епізоду літературного твору. Найкращий початок – короткий виступ ведучого, в якому оголошується, порядок проведення диспуту, конкретизується предмет обговорення, його актуальність, уточнюються окремі поняття. Важливо, щоб під час диспуту учні уважно, вислуховували винесені на обговорення думки,

відстоювали свою позицію, переконуючись у правильності чи помилковості поглядів як своїх, так і опонентів. Усе це має сприяти розкриттю та розвитку їх ерудиції, культури, мислення, уміння аналізувати, узагальнювати, робити висновки, логічно висловлюватись. Ефективність диспуту залежить від того, наскільки невимушеною є його атмосфера. З цією метою складають і оприлюднюють правила поведінки під час диспуту. Девізом диспуту часто обирають слова: «говори, що думаєш, думай, що кажеш». З метою оволодіння школярами культурою диспуту можна запропонувати довикористання ряд словесних кліше:

Я згодний (згодна), тому що ...

Я не згодний (не згодна), тому що ...

Я виражаю особливу думку, тому що ...

Ефективними є й інтерактивні вправи, такі, наприклад, як «метод прес», уякий вже закладені мовні кліше. Так, чотири представники дискусійної групи висловлюють свою точку зору на запропоновану проблему:

1-й учень висловлює свою думку, пояснює у чому полягає його точка зору (починає словами «Я вважаю, що...»);

2-й учень пояснює, на чому ґрунтуються докази його позиції («Тому що....»);

3-й учень наводить факти, які підтверджують позицію («Наприклад...»);

4-й учень узагальнює думку, робить висновок про те, чому необхідно прийняти таку позицію («Отже, тому...»).

Завершальний етап передбачає короткий аналіз диспуту, найхарактерніших позицій та рефлексію – відзначаються помилкові погляди і судження учасників, найвлучніші аргументи, позиції, цікаві приклади та факти, щирість учасників, детальніше зупиняються на тому що цінного, корисного дає диспут його учасникам.

Методика проведення дискусії. Дискусія – це метод, за допомогою якого здійснюється групове обговорення проблеми з метою досягнення істини шляхом зіставлення різних думок. Часто дискусією називають сперечання, суперечку осіб. Для неї характернічіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення.

Поряд з іншими методами дискусія має ряд переваг. Вона координує думкиокремих осіб, стимулює учасників чітко й точно формувати свої думки, в процесідискусії більш помітними стають помилки мислення, удосконалюються вдаліприйоми дискутування. Дискусії властивий комплекс функцій, які вона може виконувати, це – школа спілкування-діалогу і засіб колективного розв'язання проблем. Дискусія метод критичного засвоєння знань. Вона допомагає в'яснити власну позицію, виявити багатогранність підходів, точок зору з приводу питань і в результаті обміну досягти всебічного просторового бачення предмета обговорення. Дискусія може бути як частиною виховного заходу, методом, що дозволяєзалучити більшість учасників до активного обговорення морально-етичних або наукових проблем. Однак у виховній роботі дискусія може виступати й формою організації, виховним заходом, що

спеціально готується і проводиться з колективом учнів. Організовуючи дискусію, слід виходити з того, що найоптимальніша чисельність її учасників має не перевищувати 15 осіб, які, розподілившись на групи, розташовуються у приміщенні у формі кола, підкови. Організаційно дискусії поділяють на етапи: визначення цілей і теми, збір інформації (знань, суджень, думок, нових ідей, пропозицій учасників) з обговорюваної проблеми; упорядкування, інтерпретація і спільне оцінювання обговорюваної інформації і можливе вироблення колективного рішення; підбиття підсумків дискусії, зіставлення мети з отриманими результатами. Під час дискусії можливе використання різних прийомів: аргументації (сукупності аргументів на користь будь-якого твердження), дебатів (обміну думками з певних питань), демонстрації (логічного розміркування, в процесі якого на підставі аргументів роблять висновок про істинність чи хибність гіпотези), логоманії (вид суперечки, за якої учасники, не знаючи предмета суперечки, заперечують аргументи один одного чи не погоджуються один з одним), неточних висловлювань, полеміки (суперечка з метою захистити свою точку зору і заперечити думку опонента), софістики (умисне використання в дискусії помилкових доказів – софізмів, які зовні виглядають істинними), евристики (мистецтво сперечатися, користуючись засобами, розрахованими на перемогу). Коли дискусія проводиться в класі, учнів доцільно розподіляти на 2-3 підгрупи. Бажано завчасно встановити (вибрати) час закінчення дискусії. Тематика дискусій зазвичай різноманітна: «Поет чи громадянин?», «Краса, мода й хороший смак», «Посієш звичку – пожнеш характер», «Книги чи кінофільми?», «Усі професії важливі», «Кохання чи пристрасть», «Можу, хочу, мушу» тощо[16].

Методика проведення вікторини. Вікторина – пізнавальна гра, яка складається з запитань і відповідей з різних галузей науки, техніки, літератури та мистецтва, поєднаних якоюсь загальною темою. Запитання відбираються з урахуванням віку та рівня знань учасників. Вікторина широко розповсюджена серед школярів. Проводиться на класних і загальношкільних вечорах, на заняттях предметних гуртків. Виховна цінність вікторини в тому, що вона розвиває винахідливість і активність учнів, розширює їх світогляд, сприяє розумовому вихованню, розвитку пізнавальних інтересів і творчих здібностей, кмітливості, допомагає виявляти знання учнів в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтві. Захоплююча ігрова форма вікторин збільшує емоційний тонус, сприяє кращому засвоєнню змістової інформації вікторин. Отже, метою вікторини є розвиток пізнавальних інтересів учнів, підвищення рівня їх інтелектуального розвитку, формування наукових знань, активності та самостійності. Вікторини можуть бути: літературні, математичні, науково-технічні, спортивні тощо, а також змішані. Інтерес учнів до вікторин і успіх її залежить від вдало складених питань і ступеня активності школярів. Питання можуть ставитися усно і письмово. Питання, які складаються в письмовій формі, яскраво оформлюються на великому аркуші паперу, ілюструються малюнками і передчасно вивішуються для загального ознайомлення. Інтерес до таких питань збільшується, коли школярі беруть

участь не тільки в їх оформленні, а й в складанні, а також коли питання пробуджують творче мислення учнів, є посильними і цікавими для них. Чітке і ясне формування питань – обов'язкова вимога до їх відбору для вікторини. Ступінь складності, кількість питань, що пропонується залежить від віку учнів, рівня їх підготовленості, їх розумових здібностей. Чим старші школярі, тим складніші можуть бути питання і тим більше їх може бути запропоновано учасникам гри. На підготовчому етапі відбувається вибір галузі знань для змісту вікторини, визначення цілей та завдань проведення, критерії та умови визначення переможців, створення творчої групи та розподілення обов'язків між її членами, складання плану підготовки та проведення вікторини, визначення дати, місця, ходу та часу проведення. При складанні запитань слід враховувати індивідуальні та вікові особливості, інтереси й потреби учнів класу, паралелі. Вікторини в школі повинні бути добре організовані. Створюється журі, яке відповідає за успішність проведення вікторини. У склад журі входять вчителі й учні. Творча група з вчителів та учнів залучає до підготовки вікторини якомога більше учасників. Вона готує питання, виробляє умови проведення вікторини, встановлює премії для переможців, піклується про різноманітне оформлення оголошень і спеціальних урн для відповідей на питання, визначає де і коли буде проходити вікторина. Клас чи зал відповідно оформлюється.

Проведення вікторини. Перед початком один із членів журі ознайомлює з виробленими правилами вікторини. Якщо вікторина ведеться усно то допускаються обговорення деяких питань, що дає учням можливість обмінятися своїми думками. Якщо учні не можуть відповісти на задане питання, необхідна тактова допомога вчителя. Коли вікторина проводиться в письмовій формі відповіді кладуть в урну чиздаються членам журі. Через визначений термін часу прийом відповідей припиняється. Журі перевіряє відповіді і встановлює переможця чи переможців. Наприкінці проголошують підсумки вікторини, особливо відзначаючи вдалі і достатньо повні відповіді, а також труднощі в підготовці, недоліки проведення вікторини і вказують шляхи усунення таких проблем в майбутньому [20].

Методика підготовки та проведення конкурсів. Проведення фрагментів конкурсних програм та їх аналіз. Конкурси – це змагання на краще виконання завдання. Мета проведення конкурсів:

- виявлення і розвиток нахилів, здібностей, інтересів школярів;
- розвиток мислення, пам'яті учнів;
- розвиток умінь та навичок колективної діяльності, ініціативності й самостійності дітей.

Види конкурсів:

1. Питання ставляться і завдання виконуються під час самого конкурсу. Учасники змагань ознайомлені лише з темою конкурсу чи вікторини.
2. Запитання й завдання до конкурсів та вікторин оголошуються заздалегідь, проводяться консультації, добирається література. Конкурсні завдання виконуються до визначеного терміну і подаються для перевірки журі.

Етапи проведення конкурсів:

1. Переднє слово організатора.
2. Розподіл учнів на команди.
3. ознайомлення учасників з умовами і правилами вікторини.
4. Проведення вікторини.
5. Підбиття підсумків і визначення переможців.

Методика проведення усного журналу. Усний журнал – це форма виховної роботи, призначена для висвітлення оперативної інформації про події внутрішнього і міжнародного життя, про новини науки і культури, спорту і мистецтва.»Усний журнал» – це колективна форма виховної роботи, активна форма організації дозвілля, засіб виховання суспільної активності учнів. Сама назва «усний журнал» нібито точно орієнтує на спосіб підготовки та форму проведення цього заходу. Це підбір матеріалу та подача за блоками – рубриками, з використанням засобів наочності, елементів цікавого й пізнавального, корисного й різноманітного. «Усний журнал» є достатньо простою у організації та проведенні формою організації виховної роботи будь-якого напрямку та, водночас дозволяє кожному учаснику самостійно оперувати різноманітною інформацією, застосовувати знання в нових умовах, сприяє розвитку пізнавального інтересу, активізації творчої діяльності учнів. Можливість творчо самовиразитися у процесі підготовки і проведенні «усного журналу» робить його особистісно-значущим для кожного здобувача освіти. Уміла підготовка «усного журналу» дозволяє залучити до його проведення майже весь учнівський колектив. Для цього у класі можна створити 3-4 змінні редколегії, які регулярно готують випуски журналу. Однак, у практиці роботи школи використовується інший підхід: редколегія журналу обирається для підготовки і проведення конкретного номера. У будь-якому разі справа знайдеться для кожного. Тематика журналу визначається залежно від найбільш важливих перспектив колективу, з урахуванням вікових особливостей і пізнавальних інтересів учнів. Журнал може випускатися за окремою темою або містити різноманітні за тематикою «сторінки». Зразковими темами «усного журналу» можуть бути: «Україна моя рідна», «Сталеве серце України» – з питань формування національної гідності, любові до Батьківщини, традицій народу, стимулювання краєзнавчої діяльності; «Хочу усе знати», «У світі прекрасного» – для розвитку пізнавального інтересу, розширення кругозору, стимулювання творчості учнів; «І життя, і сльози, і любов», «Душі прекрасні пориви» – розвиток естетичних почуттів, смаків та уподобань учнів; «Ми живимо серед людей», «По країнах та континентах» – з питань морального виховання, культури поведінки, поваги до традицій інших народів; «Світ моїх захоплень», «Жіночий журнал», «Мої права та обов'язки» – для розвитку суспільної активності учнів, розширення кола їх спілкування. Мета і завдання проведення усного журналу: поглибити знання з обраної теми, розвивати творчі здібності учнів, стимулювати потреби особистості в самовираженні (реалізації своїх можливостей, розвиток інтелекту), сприяти всебічному розвитку й розширенню світогляду учнів. Отже, «усний журнал» можна віднести до комплексних форм виховної роботи, оскільки, завдяки своїм можливостям він сприяє залученню

усіх сторін виховання – морального, естетичного, громадського, екологічного, економічного, емоційного.

Методика проведення усного журналу включає наступні етапи:

I. Вибір теми.

II. Визначення цілей і завдань усного журналу.

III. Підготовчий етап, що передбачає:

Вибір редколегії: розподіл посадових обов'язків

- головного редактору (він же і буде ведучим);
- відповідальних редакторів сторінок;
- кореспондентів;
- художників, які будуть оформлювати приміщення або ілюструвати окремі сторінки;
- музичного редактору;
- помічника редактора;
- ведучого журналу.

Уточнення теми, визначення назви сторінок.

Складання плану підготовки і проведення журналу, призначення дати, місця і часу проведення усного журналу.

Підготовка матеріалу. Складання сценарію. Важливо, щоб представлений матеріал був цікавим та потрібним учням. «Усний журнал» має нагадувати «звичайний», друкований журнал. Як правило такий журнал містить усілякі рубрики – інтерв'ю, пізнавальну інформацію, рекламу, жарти, історичні постаті чи дати, вікторину, поради, спортивні, політичні та світські новини тощо. Подання матеріалу відбувається різноманітними шляхами – розповідь, ілюстрація, статистичні чи короткі відомості, бесіда. Головний редактор заздалегідь повинен вияснити в кореспондентів та відповідальних редакторів зміст знайденого ними матеріалу, ранжувати його, продумати доцільні переходи між «сторінками». Оформлення приміщення. Назва журналу, перелік його сторінок мають бути написані або на плакаті або на дошці.

IV. Проведення журналу:

1. Музичний вступ;
2. Вступне слово ведучого, в якому учасникам подається назва, зміст та виховні завдання;
3. «Читання» (представлення) сторінок журналу;
4. Заключне слово ведучого.

V. Підведення підсумків. Рефлексія.

Емоційна атмосфера відіграє важливу роль в успіху усного журналу. З метою її створення варто використовувати музичні паузи, жарти, інтерактивні вікторини, короткі повідомлення «А чи знаєте ви, що...». Можлива різна методика проведення усного журналу: повідомлення учнів про ті чи інші галузі науки та культури, виступи запрошених гостей (письменників, журналістів, спортсменів, науковців), веселі інсценівки, рольові ігри, вікторини. Широко використовуються інформаційно-комунікаційні технології.

Методика проведення гри. Гра – ефективний засіб активізації пізнавальної діяльності людини. Головна її відмінна риса як метода виховання – можливість моделювання яких-небудь процесів, явищ або їх складових компонентів, в ході яких її учасники ведуть напружену розумову роботу, колективний пошук оптимального рішення, використовуючи власний практичний досвід і теоретичні знання. Гра – це реальна діяльність, цілеспрямовано організована в колективі вихованців з певною метою: відпочинку, розваги або формування суспільного досвіду. Ігри умовно можна розрізнити на – довготривалі, або короткотривалі. Закритерій узятий термін, необхідний для ходу гри. Також можна виділити й групові та масові форми проведення гри. За змістовим наповненням ігри розподіляються на економічні, екологічні, інтелектуальні, рухливі, спортивні тощо.

Класифікація ігор (за С. Карпенчук): творчі ігри: сюжетно-рольові, інтелектуальні, конструкторські, інсценування, гра-жарт. Ігри за встановленими правилами: рухливі; спортивні; хороводні; настільні [16]. Гра збагачує школярів в більшому ступені фактичними, ніж теоретичними даними, за її допомогою школярі набувають практичних навичок і у них виникає бажання доповнити свої знання читанням відповідної літератури. Структура гри: підготовка (створення концепції гри, створення сценарію, підготовка необхідного обладнання), проведення гри – створення ігрової ситуації, програвання ситуації, її обговорення; аналіз та самоаналіз учасниками проведеної гри. Концепція гри (ігровий задум) передбачає виявлення умов гри, вимог до учасників, рольових перспектив, системи оцінювання як за кожним етапом так і узагальнена; заохочення (не тільки матеріального, але й емоціонального – конкуренція, рейтинг, наприклад, керівник повідомляє даній групі, що інші групи вирішили цю проблему швидше, або за отримані жетони можна «придбати» реальні речі чи оцінку); термін гри, необхідне унаочнення, що призначене якнайбільше наблизити гру до реальної ситуації. Ігрова ситуація – це виявлення характеру визначеної діяльності у запропонованій ситуації – вправі. В основу ігрової ситуації покладений принцип рольової перспективи, яка пропонує створити для кожного школяра можливість виявити себе у новій, складній і відповідальній ролі. Ігрова ситуація забезпечує не тільки умови для особистого спілкування в штучно створеній ситуації, але і для виконання учнями у процесі програвання ролі визначених дій, формування у них вміння заглянути наперед, побачити результати своїх дій, прогнозувати їх наслідки, повірити в особисті можливості і здібності. Існує чимало прийомів створення ігрової ситуації [16].

Рольова гра – це імітація будь-якої діяльності в тих або інших штучно створених ситуаціях, які моделюють будь-який процес і головне відносини. У ході ділової гри школярі ставляться в такі умови, у яких вони повинні виконувати чітко визначені функції. Залежно від поставленого завдання, вони повинні обґрунтовувати створену ситуацію і визначити свої дії відповідно до обраних ролей. Таким чином, рольова гра – це більше досвід відносин, а ділова – досвід практичної діяльності. Головною перевагою гри є скорочення часу нагромадження досвіду. Досвід, який в звичайних умовах нагромаджується

протягом багатьох років, може бути отриманий за допомогою ділової гри протягом тижня чи місяця. Виходячи з того, що досвід – є безцінним надбанням особистості, варто передбачити об'єктивне суддівство гри, своєчасне стимулювання її учасників, недопускати некоректну оцінку ігрових дій, запобігати великому відриву в балах міжгравцями, запроваджувати заохочення кращих й підбадьорення тих, які поки що показали не достатньо високі результати. Під час аналізу й підведення підсумків гри зазвичай визначаються переможці, відбувається їх нагородження. Добре зарекомендували себе інтерактивні методи аналізу гри: «Валіза почуттів», «Віночок побажань», «Метод кейс», «Уявний мікрофон», особливо коли мова йде про рольові ігри морально-етичного спрямування.

Етапи гри:

1. Підготовчий (передбачення моделі гри педагогом у власному уявленні: виховні завдання, сценарії, варіанти охоплення всіх дітей грою).
2. Розподіл ролей, ознайомлення з правилами гри, інструктаж.
3. Власне гра.
4. Завершення та підсумки гри.

Вимоги до підготовки і проведення гри:

- відповідність віковим особливостям дітей;
- урахування індивідуальних особливостей та бажань дітей;
- побудова гри за схемою «піраміди»;
- збереження стійкого інтересу в дітей до гри (елементи змагання, заохочення, вимога, введення романтичних ситуацій тощо);
- оптимальна тривалість гри.

Методика проведення свята. Свято – є масовою дією. Визначення свята можна дати по-різному. По-перше, це день, який встановлено у пам'ять чи на честь кого-небудь, якоїсь події. По-друге, це традиційна форма відзначення важливих у житті людей історичних дат, видатних подій, значних явищ, великих досягнень. У цей день з'являється можливість глибоко осмислити, по-новому пережити їх та емоційними засобами передати досвід новому молодому поколінню, прилучивши його до цінностей суспільства. Свята бувають міжнародні (всесвітні), державні (всеукраїнські), народні, релігійні, професійні, регіональні, сімейні, шкільні та інші. Кожне з них має обов'язкові традиційні пам'ятні елементи, ритуали, церемонії, обряди. Їх проведення потребує об'єднання людей для відповідних колективних дій, в яких виявляється ставлення до того чи іншого святкового заходу, відбувається безпосередній вираз почуттів, настроїв у зв'язку з пам'ятними подіями у житті суспільства, колективу, сім'ї, особи. Головними в країні є державні свята, які визначаються Верховною Радою України і затверджуються Президентом України. Організатори свята разом з учнями дбають про оформлення приміщення, готують виставки збірок творів різних видів, тематичних малюнків та ілюстрацій до свята, оформлюють назву заходу та девіз, музичний супровід та якісну апаратуру для його відтворення.

Проведення свята:

I. Вступне слово вчителя або ведучого, який повідомляє мету, завдання проведення такого свята.

II. Основна частина. Свято починають ведучі, які можуть виконувати ролі жителів одного з українських сіл, дітей чи дорослих, адже майже в усіх таких святах дія розвертається у простій селянській хаті. Учасники свята використовують декорації, українські народні костюми, готують справжні українські страви. Час проведення свята обмежений – близько години, тому діти показують лише уривок з реальної події: співають пісні, грають в ігри, намагаються відтворити атмосферу давнини.

III. Підведення підсумків та аналіз свята. Аналіз свята проводиться наприкінці: здійснюється аналіз ролі кожного школяра у проведенні свята, визначається які якості кожного учасника виявились під час проведення свята; чи досягнута мета виховного заходу. Керівник за допомогою глядачів визначає найактивніших, найсміливіших, найталановитіших учасників свята і всі без виключення отримують оцінку своєї діяльності.

Методика проведення «українських вечорниць». Українські вечорниці виникли як форма організації дозвілля сільської молоді зимовими вечорами. У наші дні українські вечорниці використовуються як форма організації позакласної роботи з учнями в школі та позашкільних закладах. Мета проведення українських вечорниць: ознайомлення молоді з історією виникнення традиції та її сутністю; формування почуття національної гідності, самосвідомості; розвиток пізнавальних інтересів до вивчення українських традицій, історії України; формування естетичних смаків учнів та розвиток їх творчих здібностей.

Етапи проведення вечорниць:

I. Підготовчий етап: планування, вибори оргкомітету, розподіл обов'язків (організатори, ведучі, художники-декоратори, музичний редактор), ролей (історик, господар, господарка, гості та ін.), добір літератури, музичне і художнє оформлення приміщення тощо.

II. Проведення вечорниць.

Вступне слово ведучого про історію виникнення традиції проведення «українських вечорниць». Хід вечорниць залежить від того, що саме намагаються показати організатори, адже вечорниці проводилися як напередодні народних свят, так і задля дозвілля молоді у вільний час. Порядок проведення буде різнитися. У будь-якому разі на заході повинне знайтися місце інсценуванням, рольовим іграм, жартам, національному фольклору. Можуть бути використані страви української кухні, народні ремесла, національні ігри та забави, обрядові дії (гадання, колядування, сватання тощо).

III. Підведення підсумків.

Методика проведення екскурсії. Екскурсія – форма організації виховного процесу, спрямована на вивчення учнями при керівній ролі педагога певних явищ, процесів, предметів шляхом безпосереднього їх сприймання.

Її мета – розширення й поглиблення знань з різних галузей, встановлення взаємозв'язків теорії із практикою, виховання поважного ставлення до праці,

природи, формування естетичних почуттів, розвиток спостережливості, мислення тощо. У виховній роботі застосовуються екологічні, краєзнавчі, екскурсії навиробництво, до музею, на виставку, на промислове підприємство тощо. Кожна тематична екскурсія має великі виховні можливості. Але для цього вчителю слід подбати про її організацію, про дисципліну і порядок в колективі, про емоційність викладу матеріалу екскурсоводом тощо. Для успішного проведення тематичної екскурсії важливу роль відіграє підготовчий етап під час якого уточнюється тема, мета та завдання, об'єкт екскурсії. З учнями можна влаштувати близькі прогулянки в парк, сад, поле, на берег річки, а також далекі походи, розраховані на цілий день. В одноденні прогулянки на далеку відстань учні можуть вирушати цілим класом. Для старшокласників походи можуть тривати кілька днів. У виховній роботі використовуються й комплексні екскурсії: по місцях бойової слави, по місцях партизанської слави, цікавими куточками рідного краю, по природним зонам тощо. В процесі підготовки екскурсії вчителів необхідно заздалегідь познайомитись з місцем її проведення, продумати хід екскурсії, визначити загальні і індивідуальні завдання учнів, поспілкуватися з екскурсоводом, провести інструктаж про техніку безпеки з учнями, забезпечити їх усім необхідним для виконання поставлених перед ними завдань. Наприклад, зафіксувати помічені ними особливості даної природної місцевості – птахів, дерев, квітів; замалювати краєвид, написати відзив про виставку. Завдання можуть носити й практичний, суспільно-корисний характер: відновити пам'ятник чи пам'ятний знак, розчистити парк, зробити економічні розрахунки, зібрати природний матеріал для поробок. Після екскурсії весь зібраний матеріал систематизується і відповідно оформлюється у альбомах, у вигляді докладів, колекцій, рефератів, або може стати матеріалом для радіопередачі, виховного заходу, презентації проблеми. При підведенні підсумків проведеної роботи вчитель з'ясовує, яке враження зробила на учнів екскурсія, що нового вони дізналися. Школярі аналізують отримані дані, графіки й діаграми, готують доповіді, оформляють щоденники, альбоми, газети, рукописні журнали, випускають аматорські фільми, поповнюють новими матеріалами експозиції виставок і шкільних музеїв. По закінченню вчитель узагальнює виступи учнів, дає оцінку їм, а також зібраним матеріалам. У шкільній практиці одержали поширення кіно-, теле-, а також заочні екскурсії-подорожі, які здійснюються за допомогою технічних засобів.

Класифікація екскурсій: за змістом: оглядові; тематичні (історичні, природничі, літературні, виробничі, естетичні). За складом: для дорослих і для дітей; для міських жителів і туристів; для жителів міста і села. За місцем проведення: міські; у природу; виробничі, музейні. За способом пересування: пішохідні; транспортні. За тривалістю: короткотермінові; тривалі.

Ознаки:

- довготривалість – від 1 години до 1 доби;
- наявність екскурсійної групи;
- наявність екскурсовода;

- показ екскурсійних об'єктів;
- пересування за раніше складеним маршрутом;
- цілеспрямованість показу об'єктів, наявність визначеної мети.

Завдання:

- збагачувати знання учнів;
- установлювати зв'язки теорії з практикою;
- розвивати спостережливість учнів;
- розвивати естетичні смаки; пізнавальні інтереси;
- формувати науковий світогляд;
- сприяти професійній орієнтації вихованців.

Функції: інформаційна, виховна, організаційна, розвивальна, пізнавальна (навчальна).

Етапи: підготовчий етап, проведення екскурсії, заключний етап [2].

Методика проведення заочних подорожей. Заочна подорож – це комплексна творча гра, тобто комплекс взаємопов'язаних ігор, що підпорядковуються одній темі.

Функції заочної подорожі:

- освітня функція;
- виховна функція;
- розвивальна функція.

Завдання заочної подорожі:

- розвиток і збагачення світогляду школярів;
- пробудження у школярів допитливості, інтересу до певної події, явища;
- розвиток творчих здібностей дітей, мислення, уяви, пам'яті;
- формування пізнавальної активності, самостійності учнів;
- виховання моральних якостей особистості (товариські якості, відповідальність, взаємодопомога тощо).

Вимоги до організації та проведення заочної подорожі:

- чітке формулювання виховної мети та підпорядкування їй змісту діяльності на всіх етапах проведення гри;
- розробка умовного маршруту і складання карти гри-подорожі;
- попередній добір і виготовлення необхідних атрибутів (ігрового реквізиту, маршрутних листків, художньо-ілюстративного матеріалу тощо);
- варіативне використання різноманітних форм виховної роботи (бесід, конкурсів, ігор, театралізованих дійств, свят тощо) задля досягнення мети заочної подорожі;
- узгодження складності завдань та часового регламенту з віковими можливостями учнів;
- залучення до підготовки і проведення заочної подорожі всіх учнів класу.

Етапи організації та проведення заочної подорожі:

1. Підготовчий етап;
2. Визначення завдань, розподіл ролей;
3. Виготовлення наочного матеріалу, підготовка повідомлень;
4. Проведення заочної подорожі;

5. Завершальний етап.

Конференція (від лат. confero – збираю в одне місце) – збір, нарада представників яких-небудь організацій, груп, окремих осіб для обговорення певних питань. Учнівські конференції є масовою формою виховної роботи, в ході якої відбувається всебічне обговорення важливих для шкільного колективу проблем. Метою конференції може бути: пропаганда досягнень науки й техніки, широке ознайомлення учнів з надбаннями культури – мистецтвом, літературою, а також обговорення проблем шкільної громади та можливих шляхів їх вирішення. Вибір теми конференції визначається основними завданнями виховання, характером навчального матеріалу і віковими особливостями учнів. Мета конференції буде досягнута за умови, якщо виступи учнів та гостей знайдуть широкий відгук у присутніх, тому проведенню конференції передуює великий підготовчий етап. В період підготовки до конференції класний керівник має виявити ті проблеми учнів, класного колективу, які варто обговорити. Використовуючи анкетування, співбесіди з учнями, активом класу обирається тема, визначаються мета та завдання конференції, обирається ініціативна група, між членами якої розподіляються доручення з підготовки до заходу. Класний керівник вивчає літературу з проблеми, джерела інформації, готує сценарний план проведення. Для того, щоб матеріал конференції був особистісно значущим для широкого кола учнів необхідно домогтися того, щоб з ним ознайомилися якнайбільше школярів. Задля цього слід проводити консультації з тими, хто готує доповіді, контролювати та узгоджувати підготовчі заходи: запрошення гостей, оголошення, організація пресцентру, тематичної виставки, прикрашання приміщення (у тому числі з висловами щодо теми) тощо.

Конференція розпочинається вступним словом ведучого, який повідомляє тему та мету заходу, представляє гостей та доповідачів, звертає увагу на тематичну виставку, цитати та афоризми до теми, оголошує план проведення та очікувані результати конференції. Під час проведення необхідно якомога більше урізноманітнити методи роботи учасників конференції: доповіді супроводжувати з демонстраціями, виступами художньої самодіяльності, вікторинами, конкурсами. Для старшокласників, якщо конференція присвячена проблемам науки можна обрати форму наукового симпозіуму чи наради спеціалістів, чергування доповіді з заздалегідь підготовлених опонентів, знайти можливість для широкого залучення слухачів до активної участі навіть дискусії під час роботи конференції, чому сприяє попередня підготовка ведучим запитань, висловлення протилежних точок зору на розглядуване питання. Доповіді й виступи ведучого мають бути образними, емоційними. Наприкінці конференції слово можна надати гостям або членам журі, які підведуть підсумки конференції, відмітять наробки учасників, переможців конкурсів тощо. Методика підготовки та проведення конференції може бути різною, залежно від теми конференції.

Пресконференція – є однією з найпоширеніших форм організації діалогу між засобами масової інформації та представниками влади, політиками,

відомими людьми, фахівцями. У ході пресконференції обговорюються важливі проблеми, актуальні для широких мас населення. Недарма пресконференцією відносять до однієї з інтенсивних форм навчання та виховання школярів. За своєю суттю пресконференцію можна віднести до ділової гри. Специфіка підготовки пресконференції дозволяє охопити практично всіх учнів класу. Учитель розділяє клас на групи, кожна з яких отримує завдання. Одні збирають інформацію по даній темі, інші оформлюють аудиторію. Пресконференції можуть організовуватися як на уроках, так і на факультативних заняттях. Щоб захід із застосуванням ділової гри був результативним, необхідно попередньо, продумано підібрати кандидатури «спеціалістів» з різних галузей, які не тільки знали б стан обговорюваних на пресконференції справ, але й вміли б гарно, правдиво розповідати про це і викликати учнів до дискусії. З іншого боку доцільно проконтролювати й підготовку питань «журналістами», а при необхідності провести консультації з учнями. Важлива роль відводиться ведучому, який має спрямовувати дискусію, керувати нею. Пресконференція, як форма організації виховної роботи, є імітацією реального існуючого суспільного досвіду. Слід врахувати й забезпечити відповідне обладнання: розставити столи для учасників, підготувати аудіо-, відео матеріали, тематичні виставки, при необхідності – статистичні таблиці, карти, графіки. Щоб відтворити реальну атмосферу, забезпечити рольову перспективу учасників заходу, зазвичай, готують таблички з прізвищем «запрошених», їх «займаною посадою», а для «журналістів» – бейджі, на яких зазначені підрозділи ЗМІ. Ведучий має вимагати проведення пресконференції згідно протоколу: порядок виступів, представлення виступаючих, процедуру подачі питань. Пресконференції ефективно проходять під час здійснення різних напрямків виховної роботи: «Про шкідливі звички» із запрошенням «лікаря», «генетика», «соціолога», «тренера»; «Економічні проблеми мого міста», «Традиційна та нетрадиційна енергетика»; «Права та обов'язки підлітка», «Про запобігання насильства у сім'ї» і багато інших цікавих та важливих для сучасного школяра тем. Під час підведення підсумків пресконференції доцільно зупинитися на загальних висновках з теми, а також на рівні виконання учнями призначених ролей.

Методика проведення читацької конференції. Одним із напрямків роботи класного керівника є керівництво позакласним читанням учнів. Практика показує значне зниження інтересу учнів до читання позапрограмної літератури, що деякою мірою пояснюється завантаженням навчальними предметами, але суттєвою причиною є також відсутність педагогічного керівництва цим процесом, низька мотивація розширення кругозору учнів засобами друкованого слова. Класний керівник у контакті з вчителями та бібліотекарями організовує і контролює позакласне читання учнів, вивчає їх інтереси, читацькі картки, можливості бібліотеки, обговорює з батьками питання керівництва дитячим читанням в сім'ї. Ця діяльність має знайти відображення й у плані виховної роботи класного керівника. Читацькі конференції є одним із засобів пропаганди творів художньої та науково-популярної літератури, прищеплення

інтересу учнів до читання. Конференція допомагає учням ознайомитися з творчістю письменників, більшглибоко зрозуміти зміст та образи творів літератури, з'ясувати особливості мови таавторського стилю, прищеплює літературно-естетичні смаки, викликає потребу учитанні.Види і тематика читацьких конференцій різноманітні. Конференція можепроводиться на матеріалі одного або декількох творів на одну тему, з творчостіписьменника, з окремої літературної або наукової проблеми або з висвітленнянаукової чи суспільної проблеми у художній літературі.Наприклад, теми читацьких конференцій: «Чорнобильська Мадонна»,»Творчість Василя Стуса», «Математик Л'юїс Керолл», «Фантасти – науковці чиписьменники?», «Мое місто у творах літератури», «Ювілей журналу» тощо.В ході підготовки читацької конференції виясняються інтереси учнів,переглядаються їх читацькі картки в бібліотеці, може бути проведене анкетуваннячи опитування школярів. Після цього визначається тема конференції, її мета, створюються комісії з організації підготовки і проведенняконференції, які розподіляють між собою обов'язки щодо оформлення, підготовкиповідей тощо. План конференції художньо оформлюється і вивішується навидному місці для ознайомлення учнів, які за бажанням можуть обрати питання длявиступів, або підготувати доповнення чи питання до доповідей (підібрати цитати,приклади, вірші тощо).У плані конференції необхідно виокремити місце для розгляду особливостімови, стилю, форми твору, включити інсценівки, читання уголос, по ролям. Структура проведення конференції залежить від особливостей учнівськогоколективу, віку учнів: у середніх класах читацьку конференцію доцільно проводитиу вигляді бесіди, під час якої учні висловлюють своє ставлення до героїв інсценівкиабо переглядають фільми, прослуховують аудіозаписи. Веде конференцію зазвичай вчитель; у старших класах конференція має наближатися до дискусії, якою керують здобувачі освіти, в ході обговорення читачі дають моральну оцінкурисам, якостям і вчинкам героїв книг, аналізують художні особливості і недолікитворів, визначають специфічність стилю автора, літературного напрямку, роблятьвисновки про виховне та освітнє значення твору.Оформлення класної кімнати або зали, де проводиться читацька конференція,має біти відповідним її темі: вивішується портрет автора, фотомонтажі, літературнагазета, оформляється книжкова виставка, виставляються альбоми, малюнки учнів,твори-роздуми учнів про книги; кращі щоденники читачів тощо. Конференція розпочинається вступним словом вчителя чи ведучого. Післянього обговорюється прочитана книга або декілька книг в формі живого обмінудумками, виступів учнів з доповідями, повідомленнями, запереченнями доповідачами часто суперечок з основних питань. Читацька конференція може містити виступиавтора-письменника, бібліотекаря, мистецтвознавця, проведення літературноївікторини, інсценівки, перегляд відеоряду, виконання музичних номерів на темуконференції.У заключному слові вчитель підводить підсумки конференції, вказує на правильні і неправильні міркування, відмічає кращі виступи учнів[36].

Методика проведення предметного тижня. Предметний тиждень – масова форма позакласної роботи з навчального предмета, визначений вид діяльності, спрямований на ознайомлення і зацікавлення учнів у даному предметі. Протягом визначеного часу увага всього закладу освіти приковується до якого-небудь предмета або напрямку виховної роботи (географії, історії, біології, профорієнтації, екології, музики і т.д.). *Мета предметних тижнів* – активізувати здобувачів освіти до подальших занять з предмета, розвивати їх пізнавальні інтереси, розширювати світогляд, стимулювати творчу активність, прагнення до інтелектуального удосконалення. У програму предметного тижня доцільно включати тематичні вечори, випуск газет і бюлетенів про новини науки і техніки та за профілем предмета; організовувати виставку творчих робіт учнів, зустрічі з цікавими людьми, диспути, пресконференції, конкурси, усні журнали, огляди, турніри, фестивалі, змагання, презентації творчих проєктів, аукціони ідей, заочні подорожі, екскурсії, творчі звіти, літературно-музичні вітальні. Під час предметних тижнів вчителі проводять відкриті уроки, зазвичай нестандартні, залучаючи до їх проведення здобувачів освіти. Успіх предметного тижня залежить від дотримання певних педагогічних умов:

- при плануванні предметного тижня варто враховувати вікові й індивідуальні особливості учнів, їхні інтереси, здібності, можливості школи, мікрорайону, батьків;
- вносити новизну в зміст запланованої роботи;
- відбирати активні форми і методи виховання під час проведення;
- залучати кожного здобувача освіти до підготовки і проведення предметного тижня.

Ефективність проведення предметного тижня залежить від того, наскільки вдасться організаторам зробити його особистісно-значущим для кожного здобувача освіти. Результати тижня висвітлюються в шкільній пресі (постери, радіо, відеоролики, відеофільми, фотомонтажі тощо).

Методика проведення пізнавальних вечорів. Пізнавальний вечір – одна з масових форм позакласної роботи, що сприяє всебічному розвитку учнів, розширює їх кругозір, стимулює самостійність думки, прагнення до знань та є водночас засобом організації розумного дозвілля дітей. Основна мета вечора – створення умов для ефективного, корисного і цікавого відпочинку. Своєрідність вечора полягає в тому, що на ньому повинна панувати атмосфера невимусеного спілкування, й отже необхідно створити певний настрій вечора, його емоційну установку. Під час вечора можна провести ряд цікавих ігор. Успіх ігрової програми значною мірою залежить від яскравого, барвистого оформлення та реквізиту. Про це, звичайно, слід подбати заздалегідь. Проведенням ігрової програми керує культорганізатор-масовик, але, зважаючи на його велике завантаження, необхідно підібрати помічників із числа активу.

Етапи проведення пізнавального вечора:

I. Підготовчий етап

1. Вибір теми вечора, створення творчої групи;
2. Визначення мети, завдань і змісту вечора;

3. Вибір форми проведення і засобів досягнення мети;
4. Розподіл обов'язків;
5. Підготовка призів;
6. Підготовка запрошення для гостей;
7. Підготовка музичного оформлення.

II. Проведення вечора

1. Вступне слово ведучого.
2. Проведення конкурсів, вікторин, ігор, прослуховування повідомлень.

III. Підведення підсумків

IV. Нагородження переможців.

Методика підготовки та проведення класних зборів. Встановлення демократичних, гуманістичних відносин у класі стимулює розвиток самодіяльності, ініціативи та самоврядування учнів. Такі відносини формуються в ході всієї виховної діяльності класного керівника. Зокрема, в процесі надання допомоги учням у підготовці і проведенні класних зборів.

Класні учнівські збори – це керівний орган учнівського колективу класу, одна з основних організаційних форм роботи класного керівника з учнями класу. *Мета класних зборів* – розвиток учнівського самоврядування, згуртування первинного колективу, формування громадської думки, залучення всіх учнів до організаторської діяльності. *Головне завдання зборів* – привчати учнів говорити, відстоювати і аргументовано доводити свою думку, поважати погляди інших, вести дискусію тощо. Вміла організація учнівських зборів, є могутнім фактором зміцнення учнівського колективу і важливим засобом виховання в учнів високих моральних якостей: почуття гідності й обов'язку, сміливості і мужності, принциповості і відповідальності за свої вчинки, вміння самостійно розбиратися в питаннях, підпорядкувати особистісні інтереси суспільним, казати правду у вічі і вислухати. А. Макаренко, який ввів у практику виховання загальний збір вихованців, писав про те, що педагогам важливо відчувати енергію незачесаної, непригладженої дитячої думки, дитячі тривоги і сумнівів, а свіжа ідея, як іскра, спалахує від тертя і розпалюється в суперечках, у боротьбі думок. Учнівські збори класу можуть носити найрізноманітніший характер, стосуватися різних сторін діяльності класного колективу. Найчастіше вони присвячуються повсякденному життю класу, як наприклад, організації допомоги кому-небудь із школярів, обговоренню заходів з поліпшення успішності і зміцнення дисципліни всього класу, підготовці до якого-небудь культурно-масового заходу, випуску журналу, підсумкам навчання за семестр або рік тощо. Особливе значення мають ті класні збори, які присвячуються хвилюючим питанням сучасності, визначним історичним подіям, питанням морального виховання. Важливо, звичайно, у всіх випадках урахувувати вік учнів, їх підготовленість і рівень розвитку. Потрібно домагатися того, щоб питання, які розглядаються на зборах, були близькі дітям, зрозумілі їм, цікавили їх. Ідейність і цілеспрямованість зборів досягається тоді, коли класний керівник вивчить клас. Зазвичай класні збори мають проводитися не менш, ніж один раз на семестр, але, при цьому, можуть мати місце термінові збори в

зв'язку з тією або іншою непередбаченою подією в класі, яка вимагає негайного обговорення. У такому разі проводяться незаплановані збори. Особливу увагу потрібно звернути на проведення класних зборів у 5-6 класах, коли учні тільки-но залучаються до нової форми їх суспільного життя. На цьому етапі роботи з учнями доводиться зупинятись на дрібних, часто організаційних питаннях, вчити їх готувати збори, організовано вести їх, фіксувати прийняті рішення, слідкувати за їх виконанням. Всі ці питання, що носять іноді технічний характер, мають велике виховне значення, бо привчають школярів серйозно ставитись до керівного органу учнівського колективу, поважати його рішення, дисципліновано поводитися під час його проведення. Учні старших класів надається більша самостійність як у складанні порядку денного зборів, так і в їх проведенні. Завдання класного керівника при цьому – своєчасно помітити найбільш хвилюючі учнів питання, допомогти більш ґрунтовно підготуватись до їх обговорення на класних зборах, тактовно наполягати на їх правильному вирішенні. Таким чином, класний керівник на учнівських зборах не є їх безпосереднім керівником, його повноваження обмежена колом прав: брати участь в роботі класних зборів із правом одного голосу; надавати методичну допомогу організаторам зборів, не підмінюючи їх в роботі; володіти ініціативою складання і внесення в порядок денний класних зборів питань, пов'язаних із життям учнівського колективу; всебічно підтримувати громадську і творчу ініціативу, активність учнів, їх самостійність не впливаючи безпосередньо на прийняття рішень.

При підготовці до зборів вчителю слід чітко уявити їх мету, шляхи здійснення цієї мети і педагогічну цінність наміченого заходу. Після цього продумується порядок денний зборів, який обговорюється активом класу та оголошується заздалегідь учнівському колективу.

Проведення зборів. Збори відкриває староста класу. Відкритим голосуванням обирається голова і секретар зборів. Після затвердження порядку денного слово надається доповідачеві, особам для виступів, і всім бажаючим виступити. У процесі проведення зборів слід забезпечити повну самостійність учнів, їх ініціативність, розуміння суті питань, що розглядаються на зборах, їх громадське значення. На зборах, крім обговорення намічених справ, або підведення підсумку вже зробленого учнівським колективом, можуть й повинні вирішуватися питання заохочення або стягнення з окремих учнів. В кінці зборів вчитель робить підсумки, ставить перед колективом класу певні практичні завдання. Збори закінчуються прийняттям конкретних рішень, які вносяться в протокол. Тематика класних зборів може бути різноманітною: «Чи вважаєш ти навчання суспільним боргом?», «Чи навчаєшся відповідно до здібностей?», «Хто заважає на отримувати знання?», «Підсумки роботи активу класу», «Справи, які ми обираємо», «Моя громадянська позиція», «Один за всіх, всі – за одного».

3.3 Методика організації колективної діяльності молодших школярів. Види колективної діяльності школярів, їх особливості

Колективна творча справа (КТС) – це інтегрована форма виховної роботи, форма організації колективної творчої діяльності учнів, яка передбачає активну участь усіх учасників освітнього процесу у плануванні, організації та аналізі роботи, що ґрунтується на ініціативі та самодіяльності здобувачів освіти.

Колективні творчі справи – це перш за все повноцінне життя учнівського та педагогічного колективу і в той же час їх спільна боротьба за покращення навколишнього життя. В цьому житті, у цій боротьбі педагоги виступають як старші друзі дітей, діючи разом з ними і попереду них. Метою колективної творчої справи є формування товариських стосунків у колективі, розвиток взаємодопомоги, формування умінь діяти спільно, враховуючи інтереси і прагнення товаришів, виявляти самостійність у прийнятті рішень і їх виконанні. КТС відрізняються від інших виховних справ. У звичайних виховних справах педагог ставить перед вихованцями завдання безпосередньо, а у процесі КТС – опосередковано, непомітно для них. Цей фактор і є головним стимулятором активності, творчості, ініціативи, самодіяльності, демократизації шкільного та позашкільного життя. За змістом колективні творчі справи можуть бути різноманітними, включати ігри і розваги[36].

Колективна творча справа – це вияв життєво-практичної соціальної турботи про поліпшення загального життя. Це сукупність певних дій на загальну користь і радість. Тому це – справа. І не лише справа, а колективна справа, оскільки у її плануванні, підготовці, проведенні, обговоренні беруть участь усі члени колективу. Крім того, це творча справа, тому що на кожній стадії здійснення усі вихованці разом з вихователем мають змогу виявити свої творчі можливості у пошуку засобів, методів, прийомів, які б забезпечили її успіх. Отже, в основі методики КТС покладені наступні принципи: соціально корисна спрямованість діяльності дітей і їхніх наставників, співробітництво дітей і дорослих, багато ролевий характер діяльності, творчість.

Колективна творча справа – це така форма організації спільної діяльності дітей і дорослих при якій всі члени колективу беруть участь у плануванні, підготовці, проведенні та аналізі будь-якої суспільно важливої справи.

Ознаки КТС:

- спрямованість справи на соціальне значущі цілі;
- єдина діяльність;
- атмосфера відповідальності, взаємодопомоги, загальної турботи;
- дисципліна та самодисципліна;
- чергування творчих доручень;
- поділ колективу на мініколективи (творчі групи);
- різноманітність діяльності.

Види

КТС: організаційні; суспільні; пізнавальні; трудові; художньо-естетичні; спортивно-оздоровчі.

Етапи реалізації КТС:

- попередня робота вихователя;
- колективне планування справи;
- колективна підготовка роботи;
- реалізація КТС;
- колективне підбиття підсумків КТС;
- визначення найближчих КТС [36].

Опис методики колективних творчих справ. Колективна творча справа – це діяльність, що приносить радість і користь оточуючим і класному колективу, в процесі якої учні намагаються поліпшити життя, як своє, так і людей, що їх оточують.

Справа є колективною, оскільки її планують, готують, реалізують, оцінюють спільно вихованці та вихователі, разом здійснюючи пошук найкращих шляхів виконання життєво важливих завдань. Така діяльність, крім того, є творчою, бо її не можна організовувати відповідно до певної догми чи шаблону, слід завжди обирати різні варіанти її проведення, виявляти нові можливості учнів, бо ці заходи є частиною їхнього життя.

Колективна творча справа – це спосіб забезпечення яскравого, наповненого працею і грою, творчістю й дружбою, мрією та радістю життя й одночасно основний виховний засіб.

Змістом діяльності учнів є турбота про класний колектив, один про одного, про оточуючих людей, про далеких друзів.

Колективні справи можуть бути різними за тривалістю підготовки і проведення, обсягом роботи, здійснюваної учасниками. За характером провідної діяльності їх поділяють на організаторські, трудові, пізнавальні, художні, спортивні.

Колективна творча справа – це динамічна система, процес реалізації якої проходить шість стадій.

1-й етап – попередня робота вихователя. Класний керівник визначає роль конкретної колективної творчої справи у загальній виховній роботі з класним колективом; комплексні виховні можливості колективної справи; конкретні цілі, завдання виховної роботи; розробляє 2-3 варіанти завдань для учасників колективної діяльності; доручення для творчих груп; аналізує можливості участі в колективній роботі батьків та інших представників класної спільноти.

2-й етап – колективне планування колективної творчої справи. Як правило, воно проходить у формі загального збору-старту, на якому керівник ставить перед учасниками проблемні питання-завдання:

Для кого хочемо провести справу?

На радість і користь кому?

Як краще її провести?

З ким разом? Кому брати участь?

Де і коли провести запланований захід?

Під час такого збору ведучий ставить питання для уточнення, порівняння різних думок, підтримує і розвиває найбільш цікаві пропозиції. Наприкінці обговорення всі пропозиції зводяться до загальних рекомендацій. У разі

необхідності вибирають «раду справи» – збірний колектив представників усіх робочих підгруп, який уточнює, конкретизує план підготовки проведення заходів, розподіляє доручення, керує підготовкою, а потім і проведенням справи.

Крім загального збору-старту, можливі конкурси на найкращу пропозицію щодо плану, найкращий проект справи, заповнення анкети пропозицій; «розвідка» справи; виготовлення газети-«блискавки» з пропозиціями до плану (для обговорення); аукціон ідей; організація скарбнички (фонду, «банку», «поштової скриньки») ідей та пропозицій; заповнення журналу-естафети; дискусія, захист проєктів плану тощо.

3-й етап – колективна підготовка справи. Група, яка керує проведенням цієї колективної творчої справи, організує безпосереднє виконання плану її підготовки підгрупами спільно зі старшими друзями, дорослими, батьками, шефами.

4-й етап – проведення колективної творчої справи. Реалізується конкретний план, розроблений керівним органом з урахуванням пропозицій учасників справи. Під час проведення колективної творчої справи допускаються імпровізація, відхилення від первинного задуму через непередбачені обставини і навіть помилки. Головне для керівника – забезпечити виникнення у вихованців бадьорості, життєрадісності, впевненості у власних силах, прагнення переборювати будь-які труднощі.

5-й етап – колективне оцінювання творчої справи. На спеціально організованому зборі-«вогнику», присвяченому підбиттю підсумків роботи за минулий період, обговорюються спочатку в підгрупах, а потім спільно з усіма учасниками позитивні й негативні моменти підготовки і проведення колективної творчої справи. (Наприклад, з'ясовуються питання: Що було добре? Що нам вдалося реалізувати і завдяки чому? Що не вдалося і чому? Як можна використати цю справу надалі? Як діяти інакше?)

Можливе оцінювання проведеної справи за допомогою опитування чи анкетування, також випускається газета тощо. (Під час анкетування учні дають відповіді на такі питання: Що нового ти зробив? Про що дізнався? Чого навчився сам і навчив друзів?). Вихователі підбивають підсумки роботи й оцінюють виконання виховних завдань на нараді дорослих учасників справи.

6-й етап – виконуються ті рішення, що були прийняті на зборах колективу вихованців за підсумками колективної творчої справи, розробляються нові справи чи зустрічі, вивчається новий матеріал, проводиться певна пошукова робота в конкретному напрямі тощо[3].

Тематика виховних справ. Сучасна педагогічна практика має чималий арсенал комплексних виховних справ. За домінуючою виховною метою вони поділяються на пізнавальні, соціально-орієнтовані, етичні, естетичні, екологічні, трудові, спортивні. *До пізнавальних належать:* подорожі у Читай-місто, пресконференції «За сторінками твоїх підручників», турніри ерудитів і знавців з предметів, усні журнали «За сторінками улюбленого журналу», конкурси «Захист улюбленої газети», аукціони народної мудрості

(про знання, природу, працю і под.), пізнавальні ігри (кімната таємниць і загадкових явищ, академія невідомих наук, складання тлумачного словника за певним принципом, відкриття музею тощо); захисти фантастичних проєктів «Людина 3000 року», «Міжгалактичні спілкування», «Роботи і робототехніка», «Школа майбутнього» та багато інших. *До соціально-орієнтованих належать:* День Конституції України, свято на честь незалежності України, День перемоги, день Матері, свята народного календаря; круглі столи «Герої мого народу»; конференції «Історія мого села», «Сторінки козацької слави», «Скіфські кургани», «Історія державних символів»; акції «Я – громадянин своєї країни», «Ніщо не забуте, ніхто не забутий», вечори «Краса землі моєї України», «Дружба народів – це правда жива», конкурси «Край зелених дібров і золотих ланів», «Мово рідна, ти ж у нас одна», диспути «Що б я змінив у житті свого народу?», «Моя програма виходу країни з економічної кризи», ділові ігри «Засідання парламенту», «Відкритий мікрофон», «Шкільний референдум»; кінолекторій «Проблемний екран»; економічний вісник, гра-естафета «Економіка і ми», клуб «Юний менеджер», економічна гра «Юніор-бізнес», шкільна фондова біржа, шкільна адвокатура тощо. *До етичних:* акції «Добро вернеться тобі сторицею», «Дітям Чорнобиля»; диспути: «Чи може бути щасливою непорядна людина?», «Конфлікт чи толерантність?», «У кого є совість?», «Краще гірка правда, ніж солодка брехня», «Що означає бути відповідальним за кохану?»; захист проєкту «Школа співробітництва», гра «Словничок ввічливих слів»; круглі столи з батьками «Вибачте, ми були неправі», «Сучасне звучання проблеми «Батьки і діти»; збір-розмова «Себе як у дзеркалі я бачу», турнір лицарів, конкурс «Усміхайтесь, джентльмени», клуб «Немає межі удосконаленню» та ін.

До естетичних: виставка-продаж: «Ремесла України», «Українська вишиванка», акція «Калиновий вінок і вербова стрічка», конкурси «Козацькому роду нема переводу», умільців сучасного аранжування квітів «Фантазії осені», «Зимові сюжети», Українські вечорниці, вечір авторської пісні «Візьми гітару», «Пісні наших бабусь», «І пробуджується поезія у мені», аукціон знань про сучасну естраду, пісенний аукціон, музичний ринг, фестиваль мистецтв, фольклорний фестиваль, гуморина, Свято квітів, Свято весни тощо.

До екологічних: акції «Збережи природу», «Екологічними стежинами лісопарку», «День птахів», «День лісу», «Чисті озера», «Чисті джерела», «Біль Чорнобиля»; конкурси: проєктів на захист навколишньої природи, природоохоронного плакату, творців екологічних казок, «Пори року»; прес-конференція «Природа – наше багатство»; КВК, що розкриває проблеми взаємовідносин людини і природи; аукціон народної мудрості про природу, турніри знавців природи та ін.

До трудових: ярмарки «Золоті руки», «Матусині пироги мого виконання», «Народні ремесла», «Українська народна страва»; «День підприємництва», «День урожаю»; ательє добрих послуг, шкільний кооператив, майстерня по виготовленню сувенірів; конкурс «Я майбутній господар», рейд «Благоустрій нашого села, міста», акція «Насадження саду» тощо.

До спортивних: свято «Сила грації», спортивні ігри «Козацькі забави», конкурси «Кращий бігун», «Кращий стрибун», «Кращий плавець»; спортивно-туристична гра «Слідопит», походи по вивченню рідного краю, круглі столи «Спорт – це сила і здоров'я», «Сам собі ворог» та ін. Пропонуємо одну із форм художньо-естетичної КТС «Концерт-ромашка», яка дозволяє комплексно вирішити завдання розвитку емоційно-комунікативної галузі та творчих здібностей учнів, забезпечуючи спільне прагнення колективу порадувати інших людей своєю творчістю. Учасники цієї КТС вигадують один для одного веселі завдання-імпровізації, вирішують їх по черзі показують свої рішення-експромти.

I. Вигадують усілякі варіанти творчих завдань, наприклад:

- придумати і показати кілька сценок на тему...;
- скласти вірш за римованими словами (буріме)...
- вимовити різною інтонацією одну й ту ж фразу...;
- зобразити (пантомімою) прислів'я та приказки...;
- придумати і зобразити скульптурну групу на тему...;
- виконати популярну пісню... на кілька мотивів, які змінюють її характер;
- виконати кілька пісень на ту саму тему...;
- зобразити (пантомімою) куплет з популярної пісні, не називаючи її. Інші учасники відгадують її назву;
- зобразити та «оживити» (придумати і показати продовження) відому картину...;
- скласти маленьку розповідь за даним початком..., прочитати її методом естафети тощо. (Крапками позначають ту частину завдання, яку продумують безпосередньо самі учасники гри під час її проведення)

Попередні заготовки:

1. «Ромашка» – коло з картону жовтого кольору діаметром 15-20 см та пелюстки з білого міцного паперу навколо кола.
2. Значки-жетони різного кольору (залежно від кількості команд і кількості учасників у кожній команді).

II. Кожен учасник гри витягає жетон і, залежно від його кольору, потрапляє в ту чи іншу команду. Доцільно передбачити створення чотирьох-п'яти команд. Обирають капітана кожної команди, раду справи (представник від кожної команди) і ведучих гри.

III. Команди вигадують собі назву, емблеми, готують творчі вітання іншим командам. Рада справи з ведучими остаточно визначають і записують на пелюстках завдання. Пелюстки із завданнями приклеюють до серцевини ромашки.

IV. За командою ведучого всі учасники гри сідають у коло по командах. У центрі кола лежить ромашка.

По черзі йде презентація команд та обмін вітаннями.

1-й етап. За сигналом ведучих капітани команд беруть по пелюстці (чи по дві), і кожна команда вигадує другу частину завдання та записує її замість крапок на пелюстці. На це дають 5-7 хвилин. Перший етап завершується тим,

що капітани знову складають із пелюсток ромашку в довільному порядку (текстом донизу), а ведучі обертають її, щоб змінити розташування пелюсток.

2-й етап. За сигналом ведучих капітани команд беруть по пелюстці (чи по дві), кожна команда готує одночасно з іншими (але таємно від них) рішення-експромти завдань, які їй дісталися. На це дають 10-15 хвилин. Наприкінці цього терміну ведучі збирають команди, які знову займають свої місця по колу.

3-й етап. Ведучий вручає одному з капітанів жовту серцевину «ромашки». Капітан оголошує завдання, яке їм дісталось. Команда показує своє рішення, після чого капітан приколює пелюстку до серцевини й передає естафету іншій команді. Так повторюється доти, доки капітан останньої з виступаючих команд не вручить ведучим цілком складену ромашку.

V. Кожна команда може подякувати і нагородити інших учасників справи своїм творчим призом: дружнім шаржем, кумедним малюнком, дотепною епіграмою, віршем-побажанням тощо.

VI. Найближча післядія може вилитися в серію аналогічних ігор, організованих учнями даного класу зі своїми молодшими друзями в підшефних класах, чи в мініконцерт для своїх друзів.

Фабрика Саморобкіна – колективна творча справа трудового характеру, в процесі якої учасники створюють різні корисні вироби для свого колективу, близьких друзів і товаришів.

I. Продумують наступні питання:

- До якої події приурочено створення фабрики.
- Як забезпечують її діяльність.
- Яку продукцію випускають.

Структура комбінату: дирекція, кількість і характер цехів, конструкторське бюро (з відділами в кожному цеху), відділ постачання сировиною й інструментами, відділ держприймання, відділ збуту – передачі та відправлення продукції тощо.

Формулюють конкретні виховні завдання, вирішуючи які, виконують задуману справу.

II. На загальному зборі-старті вирішують такі питання:

Для кого працюватиме фабрика.

Яку продукцію випускатиме.

Назва фабрики.

Як оформити значок-емблему.

Тривалість роботи фабрики.

Кому бути директором, начальниками цехів, відділів тощо.

Хто в якому цеху працюватиме.

III. Кожен підрозділ фабрики вирішує свої питання:

- «дирекція» складає модель виробничого плану, розподіляє робочі місця між відділами і цехами та продумує, як цікавіше провести урочисте відкриття фабрики;

- «конструкторське бюро» розробляє проекти виробів і технологію їхнього виготовлення;
- кожен «цеховий колектив» обговорює проект свого виробу і розробляє науково обгрунтований технологічний процес, розподіляючи працівників за ділянками та операціями; вибирає майстрів;
- «відділ постачання сировини та інструментів» продумує й реально вирішує завдання матеріального забезпечення роботи цехів;
- «відділ держприймання» творчо вирішує завдання: як можна відзначити випуск першої продукції, як організувати змагання між цехами, які пам'ятні нагороди заснувати за дружню роботу, кмітливість, красу виробу тощо;
- «відділ збуту» продумує, як організувати виставку і передачу готової продукції, щоб дати авторам-виконавцям відчуття гордість за свою працю, як завершити роботу фабрики.

IV. Урочисте відкриття фабрики та робота цехів згідно із заздалегідь продуманим планом.

V. на етапі «колективного підбиття підсумків» слід особливу увагу звернути на «стиль керівництва», який практикують члени «дирекції», начальники цехів. «Дирекція» повинна дати оцінку працюючому цеху, відзначити характерні риси його роботи.

VI. Виставка-продаж виготовлених виробів; виготовлені вироби можуть скласти «Подарунок далеким друзям» тощо.

«Концерт-ромашка» як форма художньо-естетичної КТС дозволяє комплексно вирішувати завдання розвитку емоційно-комунікативної галузі та творчих здібностей учнів, забезпечуючи спільне прагнення колективу порадувати інших людей своєю творчістю.

Учасники цієї гри вигадують один для одного веселі завдання-імпровазації, вирішують їх і по черзі показують свої рішення-експромти.

I. Вигадують усілякі варіанти творчих завдань, наприклад:

- придумати і показати кілька сценок на тему...;
- скласти вірш за римованими словами (буріме)...;
- вимовити різною інтонацією одну й ту ж фразу...;
- зобразити (пантомімою) наступні прислів'я та приказки...;
- придумати і зобразити скульптурну групу на тему...;
- виконати популярну пісню... на кілька мотивів, які змінюють її характер;
- виконати кілька пісень на ту саму тему...;
- зобразити (пантомімою) куплет з популярної пісні..., не називаючи її. Інші учасники відгадують її назву;
- зобразити та «оживити» (придумати і показати продовження) відому картину...;

– скласти маленьку розповідь за даним початком..., прочитати його методом естафети тощо. (Крапками позначають ту частину завдання, яку продумують безпосередньо самі учасники гри в процесі її проведення.)

Попередні заготовки:

1. «Ромашка» – коло з картону жовтого кольору діаметром 15-20 см та пелюстки з білого міцного паперу навколо кола.

2. Значки-жетони різного кольору (залежно від кількості команд і кількості учасників у кожній команді).

II. Кожен учасник гри витягає жетон і, залежно від його кольору, потрапляє в ту чи іншу команду. Доцільно передбачити створення чотирьох-п'яти команд. Обирають капітана кожної команди, раду справи (представник від кожної команди) і ведучих гри.

III. Команди вигадують собі назву, емблеми, готують творчі вітання іншим командам.

Рада справи з ведучими остаточно визначають і записують на пелюстках завдання. Пелюстки із завданнями приколюють до серцевини ромашки.

IV. За командою ведучого всі учасники гри сідають у коло по командах. У центрі кола лежить ромашка.

По черзі йде презентація команд та обмін вітаннями.

1-й етап. За сигналом ведучих капітани команд беруть по пелюстці (чи по дві), і кожна команда вигадує другу частину завдання та записує її замість крапок на пелюстці. На це дають 5-7 хвилин. Перший етап завершується тим, що капітани знову складають із пелюсток ромашку в довільному порядку (текстом донизу), а ведучі обертають її, щоб змінити розташування пелюсток.

2-й етап. За сигналом ведучих капітани команд беруть по пелюстці (чи по дві), кожна команда готує одночасно з іншими (але таємно від них) рішення-експромти завдань, які їй дісталися. На це дають 10-15 хвилин. Наприкінці цього терміну ведучі збирають команди, які знову займають свої місця по колу.

3-й етап. Ведучий вручає одному з капітанів жовту серцевину «ромашки». Капітан оголошує завдання, яке їм дісталось. Команда показує своє рішення, після чого капітан приколює пелюстку до серцевини й передає естафету іншій команді. Так повторюється доти, доки капітан останньої з виступаючих команд не вручить ведучим цілком складену ромашку.

V. Кожна команда може подякувати і нагородити інших учасників справи своїм творчим призом: дружнім шаржем, кумедним малюнком, дотепною епіграмою, віршем-побажанням тощо.

VI. Найближча післядія може вилитися в серію аналогічних ігор, організованих учнями даного класу зі своїми молодшими друзями чи в мініконцерт для своїх друзів [79].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Дайте коротку характеристику методам виховання: методи формування свідомості особистості; методи формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання корекції; методи самовиховання.

2. Конкретизуйте у таблиці (на вибір) 4-5 методів виховання щодо прийомів і засобів впливу:

Метод виховання	Конкретизація методу		
	Прийоми	Засоби	Інше

3. Розкрийте сутність процесу виховання, його особливості.

4. Назвіть умови, яких необхідно дотримуватись при використанні методів формування свідомості особистості.

5. Закінчіть думку:

інструмент дотику до особистості

частковий спосіб роботи в структурі методу ...

засіб виховання

методи виховання впливають на ...

методи формування свідомості впливають на

заохочення, покарання, –

6. Проаналізуйте наступний вислів: «Ти народжений не для того, щоб творити зло і грішити разом з людьми, а для того, щоб допомагати їм у добрих ділах і в цьому знаходити своє щастя» (Епіктет).

7. Складіть план проведення предметного тижня.

8. Чим відрізняється методика організації та проведення КТС від інших форм виховної роботи?

9. Визначте, керуючись народним календарем, найбільш важливі народні свята, які слід відзначати у класі, школі та разом з батьками. Оберіть для них відповідну форму проведення.

Тема 4.Методика індивідуальної виховної роботи з учнями

Мета:знати вікові особливості учнів та вимоги до учнівського колективу, методи вивчення результатів й ефективності виховних форм; вміти характеризувати сутність і структуру особистості, особливості її розвитку та формування; використовувати знання психолого-педагогічних аспектів навчання і виховання учнів та використовувати їх під час реалізації освітнього процесу; вміти діагностувати особливості розвитку особистості учня та класного колективу і на цій основі планувати виховну роботу та здійснювати індивідуальний підхід в процесі навчання та виховання; навчитися визначати рівень вихованості здобувачів освіти та розвитку учнівського колективу з використанням психолого-педагогічних методів; встановлювати доцільний стиль відносин з дітьми, батьками, педагогами.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: здатність до самостійного навчання і професійного розвитку; здатність використовувати на практиці сучасні виховні інструменти; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища; здатність самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: володіння змістом індивідуальної виховної роботи з учнями; здатність до ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність активізувати та організувати виховний процес у закладі загальної середньої освіти; планувати та визначати зміст виховної діяльності; знайомство з функціональними обов'язками та правами класного керівника; формування умінь здійснювати діагностику рівня вихованості, працювати з програмою психолого-педагогічного вивчення класного колективу.

Тезаурус:індивідуальний підхід,особистісний підхід,диференційований підхід, особистісноорієнтоване виховання, методи вивчення, спостереження, бесіда, діагностичні методики, тест, шкалювання, ранжування, педагогічний експеримент, педагогічний консиліум, формувальний експеримент, флегматик, сангвінік, холерик, меланхолік.

Рекомендована література: 6,9, 12, 34, 38, 67, 74, 79

План лекції

4.1 Суб'єктивність позиції вихованця у педагогічному процесі.

4.2 Методи вивчення учнів і учнівських колективів

4.3Програма вивчення учнів і складання характеристики

Зміст лекції

*Чим досконаліше виховання,
тим щасливіші народи.*

К.А.Гельвецій

4.1 Суб'єктивність позиції виховання у педагогічному процесі

У сучасних умовах активізується розвиток педагогіки різних напрямів: гуманістичної, соціальної, діагностичної, корекційної, експериментальної, антропософської, християнської, педагогіки світу, колективного творчого виховання, співпраці, ненасильства.

Предметом гуманістичної педагогіки є виховання Людини, гуманної вільної особистості, здатної жити і творити в демократичному суспільстві.

Особистісноорієнтоване виховання. Це розвиток і саморозвиток особистісних якостей на основі загальнолюдських цінностей. Особистісний підхід – це найважливіший принцип психолого-педагогічної науки, що передбачає створення активного освітньо-виховного середовища і облік своєрідності індивідуальності особистості в розвитку і саморозвитку. Саме цей принцип визначає положення дитини у виховному процесі, означає визнання його активним суб'єктом діяльності, а отже, означає становлення суб'єкт-суб'єктних відносин.

Особистісний підхід реалізується тільки при наявності гуманістичної системи виховання. Він вимагає від педагога знання інтеграційних особистісних якостей, спрямованості особистості і сприйнятливості учня до виховання. Аналіз сучасних виховних систем показує, що тільки в контексті системи гуманістичного типу виховання особистість здобувача освіти розглядається як загальнолюдська цінність. Тільки в такій системі забезпечується розвиток особистісних якостей дитини на рівні гуманістичних відносин. Тільки колектив педагогів-гуманістів здатний зв'язати воєдино особистість, особистісні якості, особистісний розвиток і саморозвиток дитини. Саме особистість здобувача освіти і особистість педагога – головне мірило наявності і розвитку гуманної виховної системи [38].

Диференційований підхід у вихованні передбачає реалізацію педагогом виховних завдань стосовно до віку, статі, рівня навченості і вихованості учнів. Диференціація спрямована на вивчення якостей особистості, її інтересів, схильностей, рівня самосвідомості та соціальної зрілості. При диференційованому підході учні групуються на основі подібності в інтелекті, поведінці, відносинах, рівні сформованості провідних якостей. У сучасній практиці виділяють групи дітей з різним рівнем інтелектуального розвитку, дітей з фізичними вадами, важких підлітків і ін. Виховна робота за диференційованого підходу ведеться з групами. Кожна група учнів вимагає індивідуального підходу і особистісноорієнтованого виховання, а також своєї системи методів педагогічного впливу.

Індивідуальний підхід визначається своєрідністю кожної конкретної особистості: поєднанням інтеграційних якостей, задатками, даруваннями,

здібностями, сильними сторонами характеру, типом темпераменту, самоврядуванням, поведінкою і діяльністю, ставленням до себе. Індивідуальний підхід повинен враховувати інтереси кожної дитини, особливості характеру і темпераменту, рівень фізичного і психічного розвитку, умови його виховання і розвитку в сім'ї, відносини з оточуючими, зокрема з однолітками у колективі. Отже, будучи принципом педагогічної діяльності, він включає положення особистісного і диференційованого підходів, але не зводиться до них. Індивідуальний підхід у вихованні передбачає організацію педагогічних впливів з урахуванням особливостей і рівня вихованості дитини, а також умов його життєдіяльності. Таким чином, індивідуальна робота – це діяльність педагога-вихователя, що вимагає знань загального, типового та індивідуального, і яка б враховувала особливості розвитку кожної дитини. Вона виражається в реалізації принципу індивідуального підходу до учнів в навчанні та вихованні [79].

Важливо використовувати практичні рекомендації та поради щодо реалізації особистісного, індивідуального і диференційованого підходів. Ефективність індивідуально-виховної роботи залежить від професіоналізму і досвідченості педагога-вихователя, його вміння вивчати особистість і пам'ятати при цьому, що вона завжди індивідуальна, з неповторним поєднанням фізичних і психологічних особливостей, властивих тільки конкретній людині і відрізняються його від інших людей. Педагог визначає форми і методи виховного впливу і взаємодії. Все це вимагає від вчителя не тільки педагогічної підготовки, а й знань з психології, фізіології, гуманістичної технології виховання на діагностичній основі. В індивідуальній роботі з дітьми педагоги-вихователі повинні керуватися наступними принципами:

- встановлення і розвиток ділових і міжособистісних контактів на рівні «вчитель-учень-клас»;
- повага самооцінки особистості учня;
- залучення учня в усі види діяльності для виявлення його здібностей і якостей характеру;
- постійне ускладнення і підвищення вимогливості до учня під час обраної діяльності;
- створення адекватного психологічного підґрунтя і стимулювання самовиховання, яке є найбільш ефективним засобом реалізації програми виховання [20].

Індивідуальна робота з дітьми включає кілька етапів. На першому етапі класний керівник (вихователь) вивчає науково-методичні основи особистісноорієнтованого виховання, проводить діагностування особистості кожної дитини, встановлює дружні контакти з дітьми, організовує спільну колективну діяльність. На другому етапі вихователь продовжує вивчати учнів в ході різноманітної діяльності. Досвід показує, що педагоги-вихователі, вивчаючи дітей, використовують сукупність найрізноманітніших методів: спостереження, бесіди, анкетування, інтерв'ювання, тестування, соціометрію, метод експертних оцінок, аналіз документації, експеримент тощо. Для успішного формування

особистості школяра педагог, як правило, враховує у своїй роботі основні властивості типів вищої нервової діяльності, які відповідають, за науковцем І.Павловим, наступним темпераментами: холерик, сангвінік, флегматик, меланхолік (темперамент проявляється в індивідуальних особливостях поведінки людини, його основних рисах). Так, для *холерика* характерна циклічність у діяльності і переживаннях. Він може бути різкий у відносинах, запальний, підвищено дратівливий, емоційно реактивний. Разом з тим він здатний віддаватися справі до кінця, готовий долати будь-які труднощі і перешкоди. Відносно холериків вихователь виробляє програму виховання, в якій основна увага звертається на зміцнення процесів гальмування, вимога доводити справу до кінця, навчання прийомам самоконтролю, саморегуляції.

Сангвінік, за влучним висловом І. Павлова, гарячий, дуже продуктивний діяч, але лише тоді, коли у нього є багато цікавих справ. Йому притаманні рухливість, легка пристосовність до мінливих умов життя. Він товариський, швидко знаходить контакт з людьми, його характеризує гнучкість розуму, дотепність, здатність швидко схоплювати все нове, легко переключати увагу. Для групи учнів сангвінічного темпераменту вихователь повинен планувати справи з урахуванням їх інтересів, залучати до активної діяльності і підтримувати оптимістичний стан духу.

Діти-флегматики надмірно спокійні, малорухливі, інертні, вони доводять справу до кінця, рівні у відносинах, в міру товариські. І. Павлов вважає, що флегматик – це спокійний, наполегливий і завзятий трудівник. Стосовно флегматикам вихователь повинен не робити поспішних висновків, намагатися направляти їх дії і вчинки, давати час для «розкачки».

Особливу увагу слід приділяти *дітям-меланхолікам*. Ці школярі нетовариські, замкнуті, вразливі, вразливі, зі слабкими процесами збудження і гальмування. Їх плутають нові обставини, нові люди, вони схильні йти в себе, замикатися в самоті. Однак в спокійній звичній ситуації меланхолік може бути хорошим трудівником, успішно справлятися з життєвими задачами, відрізнятися великою тактовністю. Для цих дітей слід створювати такі умови, які викликали б у них якомога більше позитивних емоцій, що сприяють адаптації до колективу, спілкування з людьми [34].

Відповідно до описів, темперамент характеризує людину з боку тону, динаміки і врівноваженості поведінки. Він позначається на характері активності і працездатності, комунікативності та поведінці. Звідси вихователь будує свою діяльність, враховуючи не тільки темперамент учня, а й належність його до тієї чи іншої групи дітей. Так, наприклад, школярі з високим інтелектом відрізняються від інших учнів яскраво вираженими розумовими здібностями, стійкістю уваги, розвиненістю уяви, широтою інтересів. Вони вимагають від педагогів-вихователів особливої уваги та поваги, врахування особливостей їх психіки. Таким дітям необхідна відома свобода вибору самостійних дій у навчальній і позанавчальній роботі з метою їх різнобічного розвитку і саморозвитку. У школах різних типів повинні створюватися умови для розвитку обдарованих дітей: атмосфера співробітництва та творчості, різноманітна

пізнавальна і позанавчальна діяльність. До роботи з такими дітьми повинні підключатися талановиті вчителі-вихователі, які володіють новітніми технологіями і методиками навчання і виховання.

Особливого такту і терпіння вимагають до себе так звані важкі підлітки. У структурі особистості важкого підлітка можуть спостерігатися затримки в розвитку, негативні якості особистості, недоліки в поведінці, конфліктність у сфері спілкування, недовірливість і навіть ворожість до вчителя. Знаючи і враховуючи специфіку взаємодії з важкими дітьми, досвідчені педагоги організують перевиховання [79].

4.2 Методи вивчення учнів і учнівських колективів

Методи вивчення учнівського колективу: соціометричне опитування, анкетування, тестування, сфокусоване групове інтерв'ю, рольова гра. Взаємооцінювання як метод діагностики моральної вихованості учнів.

Методи вивчення учнів і учнівських колективів відрізняються залежно від:

- характеру участі школярів при їх застосуванні – на пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналізи продуктів діяльності) та активні (анкетування, тестування, соціометричні вимірювання, проєктивні);
- часу проведення – на одномоментні (анкетування, тестування та ін.) і тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод та ін.);
- місця проведення – на шкільні (класні, позакласні) та лабораторні;
- сутності – на неекспериментальні (спостереження, анкетування, бесіда, аналіз продуктів діяльності), діагностичні (тестування, шкалювання), експериментальні (природний експеримент, лабораторний експеримент) та формувальні.

Спостереження – це метод тривалого, планомірного опису особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку, які виявляються в діяльності та поведінці учнів під час освітнього процесу і дають змогу систематизувати отримані показники і зробити певні висновки.

Бесіда – метод установлення особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку вихованців у ході безпосереднього спілкування. Бесіду можна проводити безпосередньо з учнями, їх однокласниками, батьками дітей, учителями-вихователями, які беруть участь у здійсненні освітньої роботи з окремими учнями або колективом. При підготовці та проведенні бесіди необхідно дотримуватися таких правил:

- бесіду з учнем потрібно починати із запитань на тему, яка може бути психологічно прийнятною для вихованця і сприяти встановленню контакту з ним;
- бесіду треба проводити, коли учень не стомлений, за сприятливих умов, без присутності сторонніх осіб;
- запитання, які вихователь пропонує учневі, мають бути доступні і зрозумілі з урахуванням його вікових можливостей, індивідуальних особливостей, інтересів, потреб;

- не варто підказувати вихованцям бажані відповіді, вдаватися до навідних запитань;
- дотримуватись вимог педагогічного такту;
- не варто вдаватися до надто спрощених запитань, зводити спілкування до рівня жаргонної лексики;
- бесіда з учнем має тривати не більше 25-30 хв. Аналіз продуктів діяльності – це метод вивчення учнів, який передбачає ознайомлення педагога з результатами і наслідками їхньої діяльності для з'ясування рівня сформованості у них певних якостей, умінь, здібностей. З цією метою вчитель-вихователь вивчає робочі зошити, щоденники, творчі роботи, малюнки, вишивки, моделі, вироби створені власноруч, тощо [38].

Сутність діагностичних методів полягає в тому, що вони дають змогу не тільки зробити описи розвитку вихованців, але й уможливають вимірювання їх, визначення їхньої якісної і кількісної характеристик. У процесі використання діагностичних методів відбувається пошук специфічних недоліків, відхилень від норм у певній системі, шляхів їх корекції. Вони є засобами розв'язання педагогічних задач і підпорядковуються навчальним і виховним функціям. До діагностичних методів відносяться тестування і шкалювання.

Тестом (лат. test – випробування, дослідження) називають короткі стандартизовані завдання, за допомогою яких проводяться психолого-педагогічні дослідження.

Шкалювання (лат. scaling – визначення масштабу, одиниці виміру) – це діагностичний метод вимірювання, за допомогою якого реальні якісні психолого-педагогічні явища одержують певне числове вираження у формі кількісних оцінок. Цей метод може бути використаний для оцінки якостей особистості під час складання характеристики учнів, виявлення їхнього ставлення до різних видів діяльності (навчальної, трудової, ігрової та ін.). Є три види шкал [12].

1. *Оцінювальні шкали*. Вони відзначаються відносною простотою, можливістю математичних методів обробки й аналізу результатів дослідження. Сутність цього методу полягає в тому, що будь-які реальні психічні явища (якості) моделюють (відображають) за допомогою числових систем за завчасно обумовленими оцінками. Наприклад, для оцінки характеру стосунків учителя з учнями можна застосувати таку шкалу оцінок:

Характер стосунків	Оцінювальний бал
Різко негативний, ворожий	(-2)
Слабо негативний	(-1)
Індиферентний	(0)
Слабо позитивний	(+1)

Яскраво позитивний	(+2)
--------------------	------

Одним із видів оцінювального шкалювання є *рейтинг* (англ. rating – оцінка). Це діагностичний метод вимірювання психічних явищ, інших якостей соціального розвитку особистості шляхом збирання суджень і різноманітних оцінок компетентними експертами.

2. *Шкали ранжування*. Вони створюються шляхом порівняння окремих показників між собою. Наприклад, учнів одного класу ранжують за рівнем їхньої успішності. Або членів однієї спортивної команди – за показниками спортивних досягнень. Різновидом шкал ранжування є парне порівняння. Сутність його полягає у зіставленні учнів за якоюсь однією якістю. Якщо ця якість властива обом учням однаково, то кожному з них зараховують по одному балу. Якщо ж досліджувана якість у першого розвинена краще, ніж у другого, то першому зараховують два бали, а другому – нуль балів. Склавши одержані кожним учнем бали, отримаємо кількісне вираження рівня розвитку певної якості у школяра порівняно з іншим учнем. У такий спосіб можна отримати рангову послідовність досліджуваної якості в учнів. Це зручно проілюструвати у вигляді таких таблиць:

Оцінка учнями:

№№	Прізвища учнів	Божко	Гончар	Івашко	Сажко	Ярема	Сума балів
1	Божко	—	1	1	2	0	4
2	Гончар	1	—	2	2	0	5
3	Івашко	1	0	—	2	0	3
4	Сажко	0	0	0	—	2	2
5	Ярема	2	2	2	0	—	6

Оцінка вчителем:

№	Прізвища учнів	Кількість балів	Абсолютне рангове місце
1	Божко	6	1
2	Гончар	5	2
3	Івашко	4	3
4	Сажко	3	4

5	Ярема	2	5
---	-------	---	---

3. Соціометричні шкали використовують для вивчення міжособистих стосунків у групах вихованців. Відповідно до них за особистим вибором членів колективу (групи) і кількістю цих виборів визначається соціальний статус конкретної особистості в колективі.

Педагогічний консилиум (лат. concilium – нарада, засідання) – це нарада, збори вчителів-вихователів із приводу обговорення соціально-психологічних якостей та особливостей поведінки, діяльності вихованців (на основі детальної характеристики класного керівника, інших членів виховного процесу) для більш глибокого вивчення учня і визначення доцільних та ефективних форм і методів виховної роботи з ним. Консилиум розглядає, як правило, складні випадки взаємин між вихованцем і педагогами, викликані необхідністю перевиховання школяра. Результатом консилиуму має бути науково обґрунтована педагогічна тактика взаємодії з вихованцем, розрахована на тривалий час.

Педагогічний експеримент є своєрідним комплексом методів дослідження, що забезпечує науково об'єктивну і доказову перевірку правильності обґрунтованої на початку дослідження гіпотези. Він дає змогу не лише зробити опис психічного явища, але і пояснити його. Це цілеспрямований, конкретно організований дослід, спеціальні умови, певна система впливів і дій, які дають змогу планово втручатися у процес, змінювати і кількаразово повторювати особливості його протікання, стежити за особливостями вияву і змінами певних соціально-психічних якостей особистості [34].

Виділяють два види експериментів.

1. *Природний експеримент* – полягає в тому, що вихованець, перебуваючи у природних для нього умовах (навчальної, трудової, спортивної, ігрової діяльності), не знає, що його досліджують. Вчитель-вихователі створює спеціальні умови діяльності учнів (певні форми організації навчання, методи, умови, які вимагають долати труднощі, виявляти взаємодопомогу та ін.) і аналізує особливості поведінки вихованців у цих умовах. Тут є елемент моделювання.

2. *Лабораторний експеримент* – проводиться в штучних для учня умовах, які спеціально створюються і враховуються. Він здійснюється у спеціально обладнаних лабораторіях із використанням спеціального обладнання. Цей вид експерименту викликає напруженість, скутість піддослідних і нерідко призводить до спотворення, необ'єктивності отриманих результатів. Тому в практиці роботи вчителів, класних керівників цей вид дослідження використовується рідко.

Сутність формувальних методів полягає у вивченні психологічних особливостей дітей у природних умовах освітнього процесу шляхом активного формування тих психічних якостей, які передусім цікавлять вихователя. Тут важливий не стільки рівень актуального розвитку школяра, скільки «зона його найближчого розвитку», особливості її формування. Тому для цього методу

характерні своєрідні назви: навчальний, перетворювальний, виховний, моделювальний експеримент [67].

Формувальний експеримент виконує одночасно дві функції. З одного боку, він має на меті вивчення психологічних особливостей і механізмів, а з іншого – реалізацію виховних і освітніх завдань, надання допомоги учням в освітньому процесі. Цей метод, допомагаючи простежити за психічними змінами особистості, вдало поєднує психологічний аспект вивчення школярів з пошуком і розробкою оптимальних шляхів освітньої роботи через активне залучення дитини до організованої вчителем-вихователем діяльності та цілеспрямований вплив на неї і дає змогу формувати, помітно змінювати психічні якості, розширювати зону актуального розвитку дитини, тощо.

4.3 Програма вивчення учнів і складання характеристики

Систематизація результатів вивчення особистості учнів. Процес вивчення учнів є складною і відповідальною ділянкою роботи кожного вчителя і передусім класного керівника, результати якої є основою планування і проведення виховної роботи з учнями, а також координування цієї роботи з учителями, батьками учнів та іншими вихователями, які здійснюють освітню роботу з конкретним учнем і колективом вихованців загалом. Із цією метою класний керівник повинен систематично ретельно фіксувати результати вивчення особистості учнів і класних колективів і створювати своєрідний банк даних рівня й особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку кожного учня. До цього банку повинні мати доступ усі, хто займається освітньою роботою з конкретними учнями. Можна запропонувати кілька підходів до фіксування результатів вивчення учнів.

Перший: у загальному зошиті на кожного учня відводиться 2-3 сторінки і періодично з дотриманням певної системи відповідно до програми вивчення фіксуються якості психічного і соціального розвитку учня.

Другий: для систематизації результатів вивчення учнів використовується «Особова картка учня». Вона дає змогу чітко дотримуватися вимог програми, бачити динаміку розвитку особистості при переході учня до наступного класу.

Орієнтована програма вивчення учнів.

1. Демографічні відомості: прізвище, ім'я, по батькові; число, місяць, рік народження; прізвище, ім'я, по батькові матері і батька, їхні професії, місця роботи, займані посади, домашня адреса, телефони.
2. Умови розвитку і виховання в сім'ї: склад сім'ї, матеріально-побутові умови, вплив батьків на виховання дитини, рівень їхньої психолого-педагогічної культури, ставлення до школи.
3. Рівень фізичного розвитку, стан здоров'я, володіння санітарно-гігієнічними навичками, спортивні інтереси, потреби.
4. Моральні якості: загальний рівень морального розвитку; знання морально-етичних норм і правил; рівень сформованості вмінь і навичок у моральній поведінці, співвідношення їх із загальнолюдськими і національними морально-духовними цінностями; соціально-моральний статус у колективі;

рівень та особливості спілкування з молодшими, ровесниками і старшими; рівень сформованості почуттів патріотизму та інтернаціоналізму, національної гідності; рівень правової й екологічної культури, здатності до самооцінки; особливості вияву дисциплінованості, відповідальності, совісності, соціальної зрілості й активності, милосердя, гуманізму.

5. Розумовий розвиток: рівень загального розумового розвитку, рівень інтелекту, розумові можливості; інтереси, здібності; ставлення до навчальної діяльності; сформованість мотивів навчання; рівень володіння методами і прийомами самостійної пізнавальної діяльності; успішність, її адекватність розумовим можливостям.

6. Трудове виховання: сформованість позитивного ставлення до праці, її різних видів, мотивів трудової діяльності; рівень володіння уміннями й навичками в різних видах праці; соціальний інтерес до праці; загальна культура різних видів праці (фізичної, обслуговуючої, розумової); інтереси і схильності до певних видів професійної діяльності, рівень і стійкість професійної орієнтації.

7. Естетична вихованість: сформованість естетичних почуттів і вмінь; інтереси та схильності до різних видів мистецтва; здатність творити прекрасне у повсякденній діяльності.

8. Психічний розвиток: потреби і рівень сформованості уваги, культури мовлення, відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, почуттів, волі; особливості прояву характеру; здібності; темперамент.

9. Особливості впливу біологічного і соціального факторів на розвиток особистості учня: особливі випадки впливу на вихованця, його наслідки.

10. Загальні психолого-педагогічні висновки: позитивні якості сформованості особистості з погляду її всебічного гармонійного розвитку; недоліки, складності у соціально-психологічному становленні вихованця, їх причини, шляхи та засоби подолання; рекомендації щодо індивідуального підходу і заходів виховного впливу.

Програма вивчення класного колективу і складання характеристики

1. Загальна характеристика: віковий склад учнів; пізнавальний рівень, рівень розвитку, працездатність та успішність учнів.

2. Рівень розвитку колективу: стадія (етап) розвитку дитячого колективу; характерні ознаки розвитку колективу; особливості розвитку активу, його роль у формуванні та зміцненні колективу; діяльність органів самоврядування; напрями і стилі взаємин активу, органів самоврядування та вихованців між собою; лідери в колективі; їхній вплив на життєдіяльність вихованців; вплив перспективних ліній на розвиток колективу; напрями і форми зв'язків класного колективу із загальношкільним.

3. Рівень морально духовного розвитку колективу: рівень володіння загальнолюдськими цінностями; особливості вияву почуттів членів колективу; рівень захищеності особистості; сформованість умінь і навичок у поведінці.

4. Рівень фізичного розвитку колективу: етап здоров'я учнів; ставлення дітей до фізичної культури та спорту; потреби у фізичному розвитку.

5. Рівень трудового виховання: ставлення учнів до праці (громадської діяльності); рівень сформованості соціально-психологічної готовності до праці; сформованість умінь і навичок у сфері трудової підготовленості; професійна спрямованість учнів.
6. Рівень естетичного виховання: сформованість почуттів прекрасного; інтереси учнів до певних видів мистецтва; потреби учнів у сфері естетичного розвитку.
7. Шляхи та засоби подальшого формування класного колективу; створення сприятливих умов для розвитку особистості в колективі.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Обґрунтувати, як впливає особистість на колектив. Навести приклади.
2. Яка мета психолого-педагогічного вивчення особистості учня?
3. Навести приклади з художньої літератури, що розкривають особливості впливу колективу на формування особистості.
4. Поясніть сутність основних методів вивчення класним керівником учнів.
5. Чим відрізняються програма вивчення учня й класного колективу?
6. Які основні правила індивідуального підходу до учня?
7. Проаналізуйте принципи педагогічної діяльності зі здобувачами освіти.
8. Яка основна мета вивчення учнів та учнівського колективу?
9. Які основні методи та прийоми слід використовувати під час вивчення учнів та учнівських колективів?
10. Визначити, які шляхи згуртування колективу розглянуто у «Педагогічній поемі» А.С. Макаренка.
11. Проаналізуйте вислів Й.В. Гете «Поведінка – це дзеркало, в якому кожен показує своє обличчя».
12. Визначити умови, що сприяють формуванню комунікативної активності. Навести приклади її вияву.
13. У процесі саморефлексії визначте власний тип взаємодії зі здобувачами освіти.
14. Складіть питання анонімної анкети для вивчення відносин колективу з класним керівником.

Тема 5: Виховна робота з педагогічно занедбаними дітьми

Мета: знати поняття, сутність і основні групи соціально-педагогічної занедбаності дітей; основні причини формування педагогічної занедбаності дітей; шляхи попередження і подолання педагогічної занедбаності дітей; уміти

визначати основні групи занедбаності дітей; шляхи попередження і подолання соціально-педагогічної занедбаності дітей; володіти методами визначення основних груп педагогічної занедбаності дітей; методами визначення шляхів попередження та подолання педагогічної занедбаності дітей.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: здатність до самостійного навчання і професійного розвитку; здатність використовувати на практиці сучасні виховні інструменти; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища; здатність самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: володіння сучасними виховними системами та технологіями; здатність до ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність активізувати та організувати виховний процес у закладі загальної середньої освіти; планувати та визначати зміст виховної роботи у школі; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх педагогів.

Тезаурус: педагогічно занедбані діти, важковиховувані діти, реабілітаційна педагогіка, злочин, бездоглядність, ступені занедбаності, сім'я, девіація, девіантна поведінка, перевиховання.

Рекомендована література: 2, 7, 9, 12, 20, 23, 25, 30, 34, 36, 44, 61, 66, 67, 74.

План лекції

5.1 Поняття педагогічно занедбані діти, типи сімей.

5.2 Шляхи роботи вчителя.

5.3 Реабілітаційна педагогіка.

5.4 Принципи, шляхи і засоби перевиховання.

Зміст лекції

*Нехай учитель поспішає до дітей,
радіє кожній зустрічі з ними,
тоді й діти поспішатимуть у школу і
щиро радітимуть
кожній зустрічі зі своїм учителем.*

5.1 Поняття педагогічно занедбані діти, типи сімей

У сучасному світі педагогічна занедбаність дітей є серйозною проблемою, яка вимагає спеціалізованого підходу та уваги. Педагогічна занедбаність може виникнути з різних причин, таких як сімейні труднощі, недостатній рівень освіти батьків, соціальна ізоляція тощо. Виховна робота з цією категорією дітей вимагає специфічних стратегій та терпіння.

Формування людини – складний і копіткий процес. Тут немає дрібниць, усе важливе так чи інакше залишає слід. Найменший недогляд, і дитина збочила з прямого шляху. І чим далі, тим глибшою стає прірва, яка відділяє її від усього щасливого і радісного у житті. Така дитина звичайно починає відчувати свою неповноцінність, і це робить її озлобленою, позасвідоме жорстокою. Дитина повинна усвідомлювати змалку: недозволена поведінка веде до відповідальності, покарання. Тоді в її психіці поступово з'являться гальмівні бар'єри, пізніше – психологічна установка.

Повага до закону має формуватися у родині. А поважати закон можна лише одним способом – виконувати його, будувати свою особисту поведінку на основі і в рамках законності. І тут першим вчителем і прикладом для дитини є батьки, їхнє ставлення до своєї справи, даного слова, обов'язків. Саме в родині дитина повинна засвоїти предметний урок принциповості та високої відповідальності, ідею гуманізму, ідею власності (не привласнювати те, що їй не належить), ідею права, тобто правову відповідальність [7].

Педагогічно занедбані діти – це такі діти, які успішно не навчаються, а то й зовсім не відвідують школу, недисципліновані, невиховані, не дотримуються норм і правил суспільно-соціального буття. Причин такого явища багато. Але чи не вирішальна з них – це недоліки сімейного виховання.

Вихованням дітей часто займаються не підготовлені люди, це приводить до помилок, трагедій, в результаті з'являються «важкі», педагогічно занедбані важковиховувані діти.

Важковиховувані – категорія осіб, в яких під впливом несприятливих для розвитку соціальних, психолого-педагогічних та медико-біологічних умов з'являється негативне ставлення до навчання, норм поведінки, відбувається зниження або втрата почуття відповідальності за свої вчинки.

Таким дітям властиві:

- неправильно сформовані потреби: матеріальні переважають над моральними; більшість матеріальних потреб мають аморальний характер; для їх задоволення вони використовують засоби, як не завжди відповідають нормам моралі (вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що приводить до деградації особистості;
- нерозвиненість соціально-політичних потреб;
- прагнення до спілкування з подібними до себе, перебування поза зв'язками з постійними учнівськими колективами;

- нерозвинена потреба пізнання навколишнього світу; незадовільне навчання, ігнорування методів пізнавальної діяльності;
- спотворені естетичні потреби;
- мова не розвинена, вульгарна, жаргонна лексика;
- брак уявлень про норми поведінки, обмежені почуття відповідальності за свої вчинки;
- приховування своїх вчинків [74].

За ступенем педагогічної занедбаності «важких» дітей поділяють на чотири групи:

1. Важковиховувані діти. Байдуже ставлення до навчання періодично порушують правила поведінки і дисципліну, їм властиві грубощі, брехливість, нечесність.
2. Педагогічно занедбані підлітки. Негативне ставляться до навчання й суспільно корисної діяльності. Вони систематично порушують дисципліну, правила поведінки, постійно проявляють негативні моральні якості особистості.
3. Підлітки-правопорушники. Перебувають на обліку в інспекціях у справах неповнолітніх або направлені до спецшкіл і спеціальних професійно-технічних училищ.
4. Неповнолітні злочинці. Свої кримінальні злочини, порушили правові норми й направлені судом до виправно-трудових колоній.

Злочинність дитяча – антисуспільне явище, яке є наслідком бездуховності і аморального способу життя членів сім'ї та педагогічної занедбаності дітей.

Злочин – це, так би мовити, крайність, останній ступінь поведінки людини. А все починається значно раніше. Психологи доводять, що в основі злочинних дій лежать три психічні якості людини: жадібність, жорстокість, брехливість. Ці негативні риси можуть розвинути ще у дошкільному віці. Поблажливе, невимогливе ставлення батьків до своїх дітей завдає великої шкоди, породжує розпущеність. Якщо у дитини з'явилося щось погане: егоїзм, лінощі, брехливість – це тривога. Від індивідуалізму недалеко до безсердечності. Безсердечність веде за собою жорстокість.

Бездоглядність з її «вільним життям» не тільки порушує нормальну поведінку дітей, відриває їх від школи, а й віддає в полон вуличної стихії, штовхає на шлях хуліганства й злочину. «Бездоглядність у дитинстві, – як зазначав В.Сухомлинський, – це насіння, яке дає плоди у зрілі роки» [66].

Служби у справах неповнолітніх мають право штрафувати на різні суми батьків за бездоглядний спосіб життя їхніх дітей, за порушення ними правил поведінки у громадських місцях, інші правопорушення. З батьків стягується вартість утримання і харчування неповнолітніх дітей за час перебування їх під вартою за дрібне хуліганство. Батьків також можуть притягнути до матеріальної відповідальності за наслідки хуліганських дій їхніх дітей.

Трапляється, що вдома зберігаються предмети, невміле поводження з якими може спричинити тяжкі наслідки, наприклад, зброя, вибухові, радіоактивні речовини тощо. У цьому разі притягуються до карної відповідальності батьки. Справа, звичайно, не в самих по собі санкціях, головне,

що вони постійно нагадують батькам про їхню відповідальність за виховання і поведінку дітей.

Формою прояву правопорушень є дрібне хуліганство, пограбування, псування державного майна, безквитковий проїзд у громадському транспорті, порушення правил дорожнього руху, поява у громадських місцях в нетверезому стані.

Негативні чинники, що зумовлюють появу важковиховуваних дітей:

1. Неблагополуччя в сім'ї: неповна сім'я, батьки – п'яниці, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя; безвідповідальність батьків; прояви насильства; матеріальні нестатки.
2. Низька педагогічна культура в благополучній сім'ї: батько й мати працюють, освічені, є матеріальний достаток, що проявляється у створенні для дітей «парникових» умов, призводить до ослаблення внутрішніх сил особистості, вседозволеності.
3. Недостатній виховний рівень роботи загальноосвітніх закладів: проявляється у перевантаженості програм навчальним матеріалом, який учень не може засвоїти. Це породжує негативізм, опір, намагання «втекти» від навчальної діяльності. Важливим завданням є перевиховання педагогічно занедбаних дітей [12].

Співпраця з сім'єю є ключовою у виховній роботі з педагогічно занедбаними дітьми. Родинна підтримка і співпраця можуть стати основою для змін у житті дитини. Сім'я – це соціальна група, що складається з чоловіка та жінки, котрі перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками із подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на підставі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей.

Функції сім'ї:

- господарсько-економічна – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності з ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї;
- репродуктивна – продовження людського роду через народження дітей;
- комунікативна – створення сприятливого сімейного мікроклімату, організація внутрішньо сімейного спілкування;
- виховна – передання дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям;
- рекреативна – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб її членів;
- психотерапевтична – психологічна підтримка членів сім'ї в різних життєвих ситуаціях, створення доброзичливого емоційного клімату в сім'ї з метою відновлення фізичних і психічних сил членів родини, витрачених у різних стресових ситуаціях.

Функцією сім'ї називають сферу життєдіяльності сім'ї, що забезпечує задоволення тих або інших потреб членів сім'ї. нормальною функціональною сім'єю вважають сім'ю, яка диференційовано й послідовно виконує свої функції, що забезпечує задоволення потреб її членів[9].

Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, у якій саме живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості. Умовно сім'ї поділяються на благополучні та неблагополучні.

Благополучна сім'я – сім'я з високим рівнем внутрішньо сімейної моральності, духовності, координації та кооперації, взаємної підтримки та взаємодопомоги, із раціональними способами вирішення сімейних проблем. Її благополуччя забезпечується гуманністю у взаєминах, умінням любити та поважати одне одного. У ній існує висока координованість дій під час вирішення внутрішньо сімейних проблем, взаємоповага та взаєморозуміння формують позитивну моральну атмосферу. Дитина почувається рівноправною у сімейному колективі: її люблять, але не балують, залучають до сімейної праці, водночас ураховують її особисті інтереси та потреби. Матеріальне забезпечення та освітній рівень батьків сприяють зміцненню дружби між батьками та дітьми, їх бажанню проводити разом вільний час, у довірливому спілкуванні вирішувати всі питання сімейного життя. Діти цінують поради батьків, наслідують їхній особистий приклад. У нормальній сімейній атмосфері дитина росте доброзичливою, гуманною, спокійною й оптимістичною. У неї формуються такі цінні соціальні якості, як доброта, взаємоповага, почуття впевненості.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка через об'єктивні або суб'єктивні причини втратила свої виховні можливості, унаслідок чого в ній виникають несприятливі умови для виховання дитини.

До неблагополучних належать такі сім'ї:

- *сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани* – ведуть аморальний спосіб життя, де формування дитини спотворене: вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого;
- *сім'ї асоціальні*, де члени конфліктують з морально-правовими нормами суспільства, схильні до правопорушень;
- *сім'ї конфліктні*, де відбуваються постійні конфлікти між батьками, батьками й дітьми, що виявляються у сварках, суперечках, взаємних образах, грубоствах, навіть бійках. Виникають такі сім'ї через брак у відносинах поміж батьками взаєморозуміння, взаємодопомоги, щирості, морально-емоційної вихованості. Тут панують грубість, чвари, взаємні погрози, стійке незадоволення, що призводить до сімейної кризи. У дітей формуються підвищена збудливість, страх, невпевненість у своїх силах. Нестачу позитивних емоцій вони компенсують пошуком їх у вуличних компаніях, бродяжництві, уживанні алкоголю, наркотиків;
- *сім'ї неповні*, де дитину виховує один із батьків, переважно мати. Виникають вони здебільшого внаслідок розлучення подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. у таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчують труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість виявляють надмірну роздратованість, байдужість;

– *сім'ї, зовні благополучні.* Систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де відносини з дітьми є формальними; відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосування фізичних покарань тощо);

– *сім'ї соціального ризику.* Це соціально незахищені сім'ї, які потребують соціальної допомоги та підтримки (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми-інвалідами, батьками-інвалідами, неповні). Вони не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов [44].

Характерними ознаками дітей із таких сімей є розмитість, нечіткість кордонів свого «Я», забезпечення, непостійність, низька самооцінка. Коротко охарактеризуємо кожен поведінковий ознаку дітей.

Розмитість, нечіткість меж свого «Я». оскільки все життя сім'ї нерегульоване, непередбачуване, то діти часто не знають, які їх відчуття нормальні, а які – ненормальні, втрачають твердість психологічного ґрунту під ногами. Це призводить до нечіткості меж особистості.

Заперечення. Багато що в житті алкогольної сім'ї побудовано на брехні, тому дитині буває складно розпізнати правду. Дорослі намагаються заперечувати негативний характер подій, які відбуваються в сім'ї, через що дитина перестає розуміти, що насправді коїться навколо неї.

Непостійність. Оскільки потреби дитини задовольняють від випадку до випадку, неповною мірою, і вона відчуває дефіцит уваги до себе з боку дорослих, у неї з'являється закономірне бажання, аби нею займалися. Вона намагається привернути увагу до себе будь-якими доступними засобами, включаючи девіантні (Девіантна поведінка(відхильна поведінка) – поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм) та делінквентні (Делінквентна поведінка (від лат. delictum – проступок) асоціальна, протиправна поведінка людини. Проявляється у вчинках(діях або бездіяльності), що завдають шкоди як окремим людям, так і суспільству в цілому. Цим поняттям оперують представники кримінології, соціології, педагогіки, соціальної психології та інших галузей знання.

Низька самооцінка. Система виховання в такій сім'ї змушує дитину повірити в те, що вона винна в тому, що відбувається: усе це сталося тому, що вона була недостатньо гарною, зробила багато помилок; урешті-решт, вона «заслуговує» на все те погане, що з нею трапляється. Так поступово дитина втрачає самоповагу, а провину дорослих переносить на себе.

Сім'я, яка свідомо чи несвідомо допускає *бездоглядність дітей*, сприяє тому, що дитина знаходить себе поза домівкою і школою в компаніях ровесників, у неформальних об'єднаннях молоді (різноманітних: соціально – корисних, асоціальних і антисоціальних). На жаль, в Україні через економічні, соціально-політичні і моральні умови з року в рік зростає дитяча безпритульність.

Сім'ї з *жорстоким поводженням з дітьми* існують з різних причин: нервозність батьків у зв'язку з тяжким матеріальним становищем, безробіттям; відхилення у психіці; надмірне незадоволення своїми дітьми; деспотизм батька чи вітчима через невиконання завищених вимог до них; стомленість і депресія батьків. В усіх випадках жорстокість батьків породжує жорстокість дітей, їх невміння мирно жити з ровесниками і педагогами.

І, нарешті, велика кількість варіантів сімей, у яких *батьки фактично не займаються вихованням дітей*, забезпечуючи їх лише матеріальними умовами існування.

Можливі й інші, добре відомі класному керівнику варіанти негативних умов і тенденцій сімейного виховання, які потребують допомоги і корекції з боку педагогів.

Зовнішній вияв поведінки дітей з таких сімей може бути найрізноманітнішим: фізична і словесна агресивність, руйнівність, гарячковість, розлюченість, неслухняність і загальна неконтактність, неухважність і пасивність, страхи, фобії та інші проблеми.

Якщо своєчасно не здійснити коригування виховного впливу з боку школи, класного керівника, то доведеться мати справу з неблагополучними сім'ями і педагогічно занедбаними дітьми. Поняття неблагополучна сім'я є досить відносним. Але в даному випадку мова йде про *неблагополучну сім'ю* стосовно даної дитини і, отже, мова може йти про те: які бувають неблагополучні сім'ї; які бувають діти зі своїми психологічними і психопатологічними особливостями, що надмірно реагують на сімейне неблагополуччя; як відображається сімейне неблагополуччя на дитину, яка схильна до загостреної реакції на різноманітні несприятливі фактори; як хвора дитина може порушувати спокій сім'ї, викликати у батьків роздратування, злість, нетерпимість тощо, перетворюючи, таким чином, сім'ю в неблагополучну, що в свою чергу, ще більше може поглибити психічний стан дитини; що повинні зробити педагоги, щоб хоч якось допомогти дитині, – адже вона не винна, що живе в неблагополучній сім'ї [61].

Виховна робота з педагогічно занедбаними дітьми вимагає інтегрованого підходу та співпраці всіх стейкхолдерів – освітян, сім'ї, психологів. Важливо пам'ятати, що кожна дитина має право на повноцінний розвиток, і виховна система повинна бути гнучкою та адаптованою до її конкретних потреб.

Типи девіацій. Девіація – відхилення, важковиховуваність підлітка, недотримання ним норм і правил, які встановлені в суспільстві. Відхилення є стороною явища мінливості, яке притаманне людині і оточуючому її світу. Проявляється в діяльності, поведінці людини, яка взаємодіє з оточуючим середовищем. Нормальна поведінка підлітка – взаємодіє з мікросоціумом, адекватно, має потреби і можливості їх задоволення.

Поведінка з відхиленнями – при взаємодії з мікросоціумом порушує його вимоги, розвиток і соціалізація здійснюється з протиріччями і конфліктами, що проявляється в поведінці, в якій дитина протидіє встановленим моральним і правовим нормам.

Девіантна поведінка – один з видів відхилень в поведінці, що пов'язаний з порушенням відповідних віку соціальних норм і правил поведінки, які характерні для відносин у мікросоціумі (сімейних, шкільних); це антидисциплінарний тип поведінки; система вчинків людини, які суперечать офіційно встановленим або фактично виробленим культурним, правовим і психологічним нормам.

Девіантна поведінка проявляється у вигляді алкоголізму, наркоманії, агресії, вандалізму, сексуальної розпусти, надзахоплення субкультурою, спроби суїциду, самовільне систематичне ухиляння від навчання, трудової діяльності.

Негативні типи девіантної поведінки це:

1. Існування без певного місця проживання, жебрацтво на вулицях, безпритульність, якщо мова йде про неповнолітніх дітей і підлітків.
2. Жорстоке ставлення до тварин і людей, яке знаходиться в нормах права, але викликає занепокоєння і страх оточуючих.
3. Пристрасть до шкідливих звичок – алкоголю, наркотиків. Сюди ж можна віднести пристрасть до комп'ютерних і азартних ігор, проституції, крадіжки, та інші дії, за які передбачена відповідальність з різним ступенем тяжкості згідно законодавства.

Ознаки девіантної поведінки. Нестандартна поведінка, що виходить за рамки правил, характеризує юнацький максималізм. Дітям складно приборкати гормональний вибух, що відбувається в організмі в період зростання. Часто вибір деяких підлітків стає цілковитою суперечністю встановлених дорослими людьми правилами. Часто це приносить проблеми як фізичного, так і психічного характеру. У складний підлітковий період типовими проявами девіантної поведінки є дії, які:

- викликають осуд дорослих;
- наносять шкоду підлітку і оточуючим його людям;
- стають причиною частих конфліктів з друзями і близькими;
- сприяють зниженню успішності в школі;
- можуть розвивати фобії і різноманітні страхи;
- знижують самооцінку і породжують комплекси.

Причини девіантної поведінки. Необхідно розібратися, що є поштовхом, що сприяє прояву девіантних дій. Проблеми у стосунках між батьками і дітьми стають причинами такої поведінки. Подібні ознаки притаманні дітям, які виховуються в неповних сім'ях. Часом турботи та контролю одного з батьків мало. Не всі сім'ї стають неповноцінними з власної волі. Смерть одного з батьків, розлучення – привід дорослим задуматися про психічне здоров'я дітей. Різні проблеми стають причинами, що викликають девіантну поведінку, приклади цього відомі батькам:

1. Різноманітні страхи і комплекси дитини, про які він соромиться розповісти дорослим.
2. Відсутність контролю з боку батьків, розуміння власної безкарності за будь-які дії.
3. Агресія, роздратованість, негативне сприйняття навколишнього світу.

4. Психічні відхилення, з якими складно впоратися самотійно.
5. Видів такої поведінки багато, всі вони поділяються на кілька груп: адиктивна, делінквентна, аморальна, суїцидальна. На кожній формі девіантної поведінки слід зупинитися більш докладно [23].

Адиктивна поведінка. Піти з реальності, зануритися у власний вигаданий світ, де немає поганих людей, негативних емоцій, все просто і зрозуміло – досягти цього дозволяє девіантна адиктивна поведінка. Поняття походить від англійського слова «addiction», що позначає «шкідлива звичка». Види девіантної поведінки, спрямовані на адикцію можуть бути різними – від легких до важких форм. Цей тип девіації виражається в наступних негативних діях: пристрасть до спиртних напоїв, наркотиків, тютюну; потяг до азартних та комп'ютерних ігор; проституція.

Делінквентна поведінка. Дії, в результаті яких порушується закон, називаються делінквентною девіантною поведінкою, та контролюється вона педагогами, соціологами, криміналістами. Виділяють три типи:

Слабка – дрібні правопорушення, які не тягнуть суворого покарання, наприклад, хуліганство, лайка в громадських місцях, публічне розпивання спиртного.

Середня – дисциплінарні порушення трудового законодавства, наприклад, запізнення на роботу, поява в робочий час у нетверезому вигляді.

Важка – дії, які серйозно порушують законодавство, і тягнуть відповідальність, такі як проституція, продаж наркотичних засобів, злочинство, сексуальне насильство.

Аморальна поведінка. Визначити, що таке мораль, складно. Девіантна аморальна поведінка залежить від культури суспільства і традицій. Так, якщо в одних країнах зрада вважається поведінкою, яка засуджується, то в Японії, наприклад, до цього ставляться з розумінням. Інститут гейш, які розважають чоловіків, у цій країні розвинений сильно. Подібне явище у нас називається проституцією, і карається за законом. Ось чому типи девіантної поведінки потрібно розглядати в розрізі конкретної країни і національності, роблячи ставку на норми моралі.

Суїцидальна поведінка. Самогубство – не рідкість серед молодого покоління. Дії, які спрямовані на заподіяння шкоди власному здоров'ю, відносяться до суїцидальної девіантної поведінки підлітків. Деякі його типи спрямовані на демонстрацію, викликання почуття жалості, звернення уваги на свою персону. Ще такі дії деколи відбуваються в стані афекту, в результаті сильного душевного потрясіння або травми. Іноді суїцидальна поведінка носить розважливий характер і частіше за інших досягає мети.

Корекція девіантної поведінки. До таких форм корекції можна віднести:

1. Створення сприятливого фону для повсякденного життя.
2. Інформаційна наповненість – лекції, бесіди, уроки, які пояснюють як визначити межу між девіантною і правильною поведінкою.
3. Терапія «протилежністю» – вчинки, на які у звичайному житті людина ніколи не зважилася би, наприклад, стрибок з парашутом або вираження себе в

творчості.

4. Розвиток способів самовираження, які не виходять за рамки моралі суспільства.

Профілактика девіантної поведінки. Існують різноманітні форми профілактичної роботи з дітьми:

1. Ігри та тренінги за участю професійних психологів, на яких завданням дорослих є формування правильного ставлення дитини до власної персони.

2. Уроки і лекції на тему девіантної поведінки, пояснюють підліткам те, чому не можна порушувати Конституцію, і чим це загрожує.

3. Програми, що включають в себе цикл з кількох занять з профілактики девіантної поведінки.

Психологічна підтримка. Забезпечення доступу до психологічної підтримки є важливою частиною виховної роботи. Психолог може допомогти дитині подолати емоційні труднощі та розвинути позитивне сприйняття свого майбутнього [20].

5.2 Шляхи роботи вчителя

Класний керівник повинен систематично й постійно стежити за соціально-психологічним кліматом у сім'ї школяра, зберігати спокій, мужність і почуття власної гідності незалежно від соціального престижу батьків, їх зарозумілості і тиску на нього.

Кожна дитина є унікальною, і виховна робота з педагогічно занедбаними дітьми повинна базуватися на індивідуальних потребах і можливостях. Створення індивідуальних педагогічних підходів сприяє стимулюванню розвитку кожної дитини.

І як би добре не жили школярі, які б високі чини не займали їхні батьки, класний керівник, вчителі ніколи не повинні пасувати перед ними, якщо є очевидним, що неблагополуччя сім'ї обумовило неблагополуччя школяра. Роботу з сім'ями педагогічно занедбаних дітей необхідно здійснювати диференційовано.

З урахуванням особливостей сім'ї необхідно здійснювати педагогічний всеобуч батьків (диференційовано, по групах), індивідуальні і групові зустрічі з батьками, вплив батьківської громадськості. Принципово важливою є позиція класного керівника, яку він повинен зайняти в усіх контактах з батьками педагогічно занедбаних дітей: він повинен стати не звинувачувачем батьків і їхньої безпорадності, а співучасником у подоланні спільних труднощів. При цьому спільні зусилля мають бути спрямовані не проти учня (як це часто буває), а проти тих труднощів, які виникають у процесі його розвитку.

Переконавшись, що дитина живе в тяжких умовах, класний керівник повинен пояснити батькам, що через конфлікти страждає, перш за все, дитина, що хлопчик чи дівчинка не можуть бути розмінною монетою у складних стосунках між дорослими, які суперничають, а не співробітничать між собою; якщо не вдається роз'яснити батькам, які створюють своїй дитині психотравмуючі обставини, здатні зіпсувати її душу, то потрібно якимось чином

ізолювати її від подібних батьків: влаштувати її в інтернат, санаторій, порадити передати тимчасово іншим родичам; варіантів тут багато і в кожному конкретному випадкові оптимальним з них буде суто індивідуальний; якщо у школяра вже з'явилися аномалії на ґрунті сімейного розладу, то варто проконсультуватися у дитячого психіатра, а потім вирішити, що потрібно робити; будь-яка зустріч, розмова з батьками педагогічно занедбаних дітей передбачає дотримання наступних вимог:

- що доброго я можу сказати про дитину (з метою психологічного налаштування до себе батьків, залучення їх до односторонніх);
- що мене турбує в ній (саме те, що сприяло виклику батьків до школи, відвідування учня вдома, обговорення на батьківських зборах);
- які, на нашу спільну думку, причини цього негативного явища, факту (це викликає відвертість, а отже, дозволяє з'ясувати причини);
- які заходи необхідно вжити і з боку батьків, і школи (вироблення спільної стратегії і тактики виховання й перевиховання);
- яких спільних вимог, загальних принципів підходу до дитини необхідно дотримуватися, щоб накреслені заходи були ефективними. У такому випадку батьки відверто підтримують класного керівника і активно йому допомагають[30].

5.3 Реабілітаційна педагогіка

Показником реабілітаційної соціально-педагогічної діяльності є якісні показники морально-здорової особистості. Реабілітаційна робота з дітьми і молоддю, які мають психосоматичні, нервово-психічні та функціональні відхилення, потребують комплексної реабілітації в умовах реабілітаційних служб. Реабілітаційні служби надають ефективну допомогу, якщо вони орієнтовані на певний об'єкт допомоги, який має чітко визначену реабілітаційну програму. *Реабілітаційна програма* – це система заходів, спрямована на розвиток можливостей дитини чи усієї сім'ї, яка розробляється разом з батьками і спеціалістами: лікарем, педагогом, психологом і соціальним педагогом, які організують і координують її. Індивідуальна реабілітаційна програма складається спеціалістами медико-соціальної експертизи (МСЕ), до складу якої входять лікарі, спеціаліст із соціальної роботи, психолог, реабілітолог, медична сестра. *Індивідуальна реабілітаційна програма* – це організаційна форма реалізації заходів, призначених для досягнення максимальної реабілітації.

Індивідуальна програма реабілітації містить:

- паспортну частину;
- результати реабілітаційно-експертної діагностики;
- покази до застосування реабілітаційних заходів;
- реабілітаційно-експертний висновок;
- програму медичної реабілітації;
- програму професійної реабілітації;
- програму соціальної реабілітації;

– висновок про виконання індивідуальної програми

Програма включає комплекс заходів у соціально-побутовій, медико-фізіологічній, медико-психологічній, психолого-педагогічній та соціально-побутовій сферах, складається з таких етапів:

1. визначення вихідного реабілітаційного потенціалу;
2. розробка комплексної реабілітаційної програми;
3. реалізація та періодичне корегування.

Перший етап включає перевірку та збір інформації про рівень соціально-побутової реабілітації; оцінку потенційних можливостей розвитку соціально-побутових навичок; медичне обстеження для підготовки рекомендацій; виявлення гострих психологічних проблем; виявлення педагогічних проблем; визначення професійних інтересів та здібностей.

Другий етап включає розробку плану формування навичок самообслуговування, медично-психолого-педагогічної реабілітації, плану професійно-трудової підготовки.

Завершальний етап включає адаптацію до умов реабілітації; періодичне медичне обстеження та лікування; визначення показання для санаторно-курортного лікування; виявлення порушень в адаптації; індивідуальні психологічні консультації; організація особистісно зорієнтованого навчання і виховання.

Отже, реабілітаційна функція соціально-педагогічної діяльності – це комплексна взаємодія спеціалістів психологічної служби школи, педагогічного колективу закладу, яка спрямована на відновлення дитини в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності, а також фахівців реабілітаційної служби системи освіти, яка забезпечує оптимальні можливості для розвитку, соціалізації та реабілітації дітей з обмеженими можливостями та відхиленнями у здоров'ї.

Важливий аспект роботи класного керівника – це хворі діти: фізично й духовно. В сучасних умовах поглиблення кризового стану у всіх сферах життя українського суспільства, втрати інтересу різних державних і громадських інституцій до проблем виховання і дитинства, погіршення соціальної ситуації, збільшення кількості дітей, що живуть у винятково тяжких соціальних умовах, різкого погіршення здоров'я підростаючого покоління, особливо після згубних наслідків Чорнобильської катастрофи, військових подій, в педагогічній науці викристалізувався новий напрямок теоретичної думки – *реабілітаційна педагогіка*, ідеї якої набувають стрижневого значення не лише в роботі з хворими дітьми в спеціальних лікувальних закладах, а й для масової середньої школи, для поглиблення її реабілітаційної функції, оскільки вона покликана допомогти учневі зорієнтуватися у складному й суперечливому світі, знайти вихід із кризової ситуації, допомогти відновити й набратися фізичного, психічного, морального, духовного здоров'я дітей.

Реабілітаційна педагогіка – це система педагогічних, медико-психологічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психо-фізіологічних функцій, станів, особистісного й соціального статусу хворих дітей, дітей-інвалідів, а також тих,

хто переніс хворобу, отримав психічну травму внаслідок різкої зміни соціальних обставин, умов життя.

Актуальним завданням реабілітаційної педагогіки є розробка ефективних методів педагогічної терапії і корекції, компенсації, ігротерапії, спрямованих на відновлення фізичного, психічного, морального та духовного здоров'я дитини.

5.4 Принципи, шляхи і засоби перевиховання

Педагоги, батьки, всі, хто спілкується із занедбаними дітьми повинні звернути увагу на перевиховання.

Перевиховання – складний тривалий виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості ґрунтується на загальних принципах виховання, виконує відновну, компенсаційну, виправну, стимулюючу функції.

Принципи роботи з педагогічно недбалими дітьми: зв'язок перевиховання з цікавою продуктивною працею; організація дитячого колективу, який забезпечує позитивний вплив на вихованця; єдність і систематичність педагогічних впливів; опора на позитивні якості вихованця і позитивний соціальний досвід [74].

Шляхи перевиховання:

1. *Діагностичний.* Вивчають, аналізують позитивні й негативні фактори виховання, умови, що їх зумовила. Учитель мусить мати детальну характеристику педагогічно занедбаних вихованців.
2. *Планування і визначення змісту роботи.* Класний керівник розробляє детальний план перевиховання, визначає місце і роль у процесі перевиховання кожного вихователя.
3. *Цілеспрямованої педагогічної діяльності.* Передбачає реалізацію планів перевиховання.

У процесі перевиховання педагогічно занедбаних дітей використовують *загальнопедагогічні методи виховання*. Незважаючи на складність і довготривалість перевиховання, педагоги мають вірити в силу виховного впливу на особистість та намагатися будь-що допомогти такій дитині стати повноцінною людиною. Як зазначає М.Фіцула, школа і сім'я можуть справитися з таким важким завданням з урахуванням того, що результативність процесу перевиховання залежить від вразливості, пластичності і сили біологічних задатків, від тривалості негативного досвіду особистості та її готовності до виправлення [74]. Процес перевиховання неоднаково впливає на всіх важковиховуваних учнів: найбільш піддаються йому вихованці, які дуже податливі, а виховний вплив сильний. Слабка дія виховного впливу спостерігається в тому разі, якщо вихованці протидіють йому або ще не здатні позитивно сприймати його. Наслідки впливу виховного середовища залежать також від уміння педагога спиратися на наявний позитивний фонд особистості, уміння залучати її до активної співпраці у своєму виправленні. Крім того, успіх виховного впливу на важковиховуваних учнів залежить від залучення їх до корисної діяльності, забезпечення високого темпу їх життя. Зміст виховної роботи з важковиховуваними учнями має відповідати їх індивідуальним і

віковим особливостям, мати високу емоційну насиченість. Процес перевиховання потребує налагодження доброзичливих стосунків важковиховуваних учнів з батьками, вчителями і ровесниками, оволодіння педагогами, батьками, представниками громадськості методами й прийомами перевиховання, вміння користуватися ними в конкретній життєвій ситуації. Після вивчення «важкого» школяра необхідно встановити з ним взаємоприйнятний контакт, використовуючи при цьому різноманітні методи і прийоми педагогічної взаємодії, а також методи перевиховання (Таблиця 2).

Таблиця 2

Методи перевиховання	Призначення	Конкретні способи і прийоми
Переконання	Докорінна зміна виправдувальних мотивів, неправильної поведінки, формування соціально цінних мотивів	Громадська думка, переконання словом, справою, прикладом, створення соціально цінного індивідуального життєвого досвіду
Перенавчання	Усунення негативних звичок, нездорових потреб, неправильних дій. Зміна життєвого досвіду	Заборона, контроль, перевірка виконання вимог, включення в активну соціально цінну діяльність, підтримка позитивних проявів
Вибух	Руйнування негативних якостей, негативного стереотипу поведінки	Нагнітання негативних переживань до межі, доведення до абсурду негативного в поведінці підлітка
«Реконструкція» характеру	Внесення певних коректив у духовний світ дитини, зберігаючи цінне, усуваючи негативне	Система перспектив, виділення провідної позитивної якості, складання програми реконструкції
Перемикання	Зміна спрямованості, переорієнтація на проходження позитивного прикладу	Методи і прийоми організації соціально цінної діяльності
Заохочення і покарання	Стимулювання позитивної поведінки, стримування негативного	Система заохочень і покарань з поправкою на важковиховуваність
Самовиправлення	Розвиток активності підлітків у перебудові і переробці свого характеру	Самоаналіз, самооцінка, самопривчання, самовправляння, самоосуд, самопокарання

Методичні рекомендації щодо роботи з дітьми з девіантною поведінкою

1. Рольова гра.

Суть і мета. Рольова гра – це невелика п'єса, яка ставиться учнями. Як правило, в її основі лежить імпровізація. Її мета – інсценізувати незвичні для учнів ситуації та події юридичного характеру. Рольові ігри сприяють кращому розумінню цих ситуацій, а також формуванню співучасті щодо тих, про кого йдеться.

Застосування методу:

- сформулюйте проблему;
- визначте сценічні ситуації, інтриги, дійових осіб;
- визначте кількість учасників і спостерігачів, обдумайте, як доцільніше працювати: всім колективом чи групам, залучайте несміливих;
- продумайте сценарій (чи не буде розповідь ведучого, яку ілюструють, «озвучують», чи це інсценізація, де діють спонтанно, без підготовки діалогів, чи це імітація судового процесу);
- дайте учням час на обдумування гри і своїх ролей;
- учні виконують рольову гру;
- можна в критичний момент зупинити гру, аби опитати спостерігачів та учасників, що саме відбувається на сцені;
- після гри важливо, щоб учні задумались, усвідомили, що це не просто гра, а життєва ситуація, потім обговорити її;
- якщо рольова гра пройшла не успішно – поцікавтесь в учнів, що треба змінити; якщо вдалося – продемонструйте іншим;

Запам'ятайте: рольові ігри мають зачіпати проблеми суперечливі, на які нема однозначної відповіді; рольові ігри треба проводити обережно, щоб не зачепити чийсь біль [30].

2. *Робота в парах і групах.*

Суть і мета: поділ учнів одного колективу на пари чи групи дає більше можливостей для співпраці. Метод доцільний тоді, коли велику кількість ідей треба втілити за короткий час або осмислити абстрактні поняття на основі власного досвіду.

Застосування:

- подумайте, за яким принципом формувати групи;
- якщо групи великі – вибрати керівника, який вів би записи;
- чітко поясніть завдання, розсадіть учнів так, щоб вони бачили один одного;
- приділяйте увагу всім групам, не заважаючи разом з тим (втручайтесь лише тоді, коли група просить);
- групи мають прозвітувати про виконану роботу (прийняти рішення, підбити підсумки з винесеного питання, проінформувати про те, як ішло обговорення);
- оцінювання роботи.

3. *Мозковий штурм (брейн-стормінг)*

Суть і мета: це метод заохочення творчої активності та швидкого генерування великої кількості ідей.

Застосування:

- виберіть тему для мозкового штурму;
- сформулюйте її у вигляді запитань, відповіді на які були б багатоваріантними; запишіть їх на видному місці (наприклад, «Як можна надати затишного вигляду прилеглої до школи території»);
- запропонуйте учням внести пропозиції, запишіть їх на видному місці;
- учні не повинні коментувати й повторювати ідеї один одного;
- не давайте самі оцінку ідеям, свої власні ідеї висловлюйте тільки тоді, коли треба заохотити учнів;
- припиніть мозковий штурм, коли ідеї вичерпаються;
- прогляньте всі пропозиції, запропонуйте учням прокоментувати їх.

4. Дискусія в групі.

Суть і мета: надається можливість виявити позиції педагогів та учнів до тієї чи іншої правознавчої проблеми, наприклад, прав людини. Обговорення дає можливість навчитися слухати співрозмовника, говорити по черзі. Можна розробити «Правила дискусії», над якими повинні працювати всі.

Застосування:

- домовтесь про місце проведення дискусії; про спільні правила проведення дискусії;
- проаналізуйте пропозиції, якщо нема ніяких – запропонуйте свої, наприклад: якщо хтось говорить – слухай;
- кожен говорить по черзі, а не всі одночасно;
- якщо бажаєш висловитися – підніми руку;
- не перебивай того, хто говорить;
- якщо ти не згоден з тим, хто говорить, переконай себе, що ти маєш критикувати його думку, а не його самого;
- не смійся, коли хтось говорить;
- заохочуй до розмови інших;
- обговоріть санкції, які треба застосувати до порушника правил;
- правила вивішуйте на видному місці – й нехай висять протягом усього навчального року.

5. Опитування.

Суть і мета: питання для опитування повинні передбачати різні варіанти відповідей (а не «так» чи «ні»), висловлення своєї думки, тобто вони мають бути відкриті.

1. Гіпотетичні запитання: «Що б ви зробили чи подумали, коли б...»
2. Роздуми: «Як ми могли допомогти розв'язати цю проблему?»
3. Заохочення, підтримка: «Цікаво, і що потім?»
4. Вияснення позиції: «Що ти думаєш чи відчуваєш з приводу...?»
5. Розслідування: «Чому ти так думаєш?»
6. Уточнення, підведення підсумку: «Чи матиму я рацію, коли скажу, що, на твою думку...»
7. Пошук згоди: «Чи більшість із нас погодиться з тим, що...»

6. Виконання проєктів.

Суть і мета: це самостійне дослідження учнями певних тем протягом певного проміжку часу, яка завершується написанням підсумкової роботи. Застосування (за етапами):

- вибір теми або проблеми (тему можуть підбирати як педагог, так і самі учні, питання мають бути сформульовані точно і чітко);
- планування проєкту (вирішити, на який час розраховувати проєкт, які матеріали і засоби треба використати, де їх знайти, як учні працюватимуть: поодиночці чи в групах, як має завершитись проєкт);
- процес дослідження (під час дослідження виробляється багато навичок: відвідувати певні заклади, розмовляти, брати інтерв'ю, читати, фотографувати, збирати статистичні дані, обробляти їх, працювати з відеокамерою, малювати, поєднувати академічні, соціальні й творчі здібності);
- результат (письмовий звіт, фільм, виставка, аудіо запис, лекція, картина, вірш; проєкти, які мають соціальне значення, можуть бути використані в пресі, телебаченні, науковій роботі);
- оцінювання (оцінюють кілька педагогів, залежно від того, знання і вміння з яких предметів використовувались під час роботи над проєктом).

7. Метод «гудіння вулика».

Суть і мета: використовується, щоб змінити темп виховної години (наприклад, після довгої промови, педагог дає учням можливість порозмовляти в парах чи групах).

Застосування:

- скажіть, що протягом 5 хвилин учні можуть реагувати на те, що було сказано чи продемонстровано;
- учні можуть обмінятися враженнями, обговорити те, що незрозуміле;
- запропонувати обмінятися думками з усією групою.

8. Використання малюнків.

Суть і мета: навчити учнів спостерігати, співпрацювати, розвивати уяву, виховувати співчуття (наприклад, при вивченні прав людини, можна зробити виставку з учнівських малюнків).

Застосування:

- назбирайте з газет, журналів, книжок цікаві малюнки на різні теми;
- запропонуйте учням працювати в парах, дайте кожному учневі малюнок (іншим не показувати);
- кожен описує словами свій малюнок, а партнер пробує його намалювати; потім міняються ролями; малюнки можуть бути схематичні, головне передати за описом;
- порівнюють з оригіналом; обговорюють, що було упущено, наскільки важливе;
- запропонуйте намалювати сусіда по парті, запитуючи його про улюблені речі, заняття;
- відповіді на ці запитання мають бути відображені на малюнку (навколо портрета сусіда) [30].

9. Малюнки і світлини (фото).

Суть і мета: на малюнках і фотографіях зображено ідентичне, але воно сприймається кожним по-своєму (ми ж світ сприймаємо неоднаково). Застосування:

- дайте учням малюнок (парі учнів), щоб вони розглянули його і поставили кілька суттєвих запитань щодо малюнка;
- малюнки мають бути пов'язані з проблемою, над якою ви працюєте;
- запропонуйте парі показати свій малюнок і чотири найважливіші запитання сусідній парі (виділіть 10 хвилин для того, щоб вони спільно знайшли відповіді на всі запитання); запропонуйте скласти два списки: питання, на які не можуть відповісти, і питання, на які можуть відповісти;
- зробіть виставку всіх малюнків, запитань і відповідей; запропонуйте всім добре ознайомитися з цими матеріалами й зробити при потребі коментарі.

10. Карикатура та комікси.

Суть і мета: можуть розважати, інформувати, виховувати.

Застосування:

- заготуйте карикатури або сторінку гумору з газет, часописів, коміксів, реклами, пов'язані тематично (наси́льство, нетолерантність, расизм, беззаконня...);
- запропонуйте учням обговорити їх за такими запитаннями:
 1. Якою була ваша перша емоційна реакція?
 2. Яка головна думка карикатури чи коміксу?
 3. Чи зображення ефективно передає зміст, певну точку зору і чи спонукає замислитись над проблемою?
 4. Що критикується: ідея чи група людей?
 5. Чи використано на малюнку певні стереотипи, упередження відносно певної групи людей, як-от: жінок етнічних груп, біженців, інвалідів, неповнолітніх.
 6. Зроблено це серйозно, з гумором чи з іронією? Як це допомагає розкрити головний задум?
- запропонуйте учням вибрати певний аспект проблеми законслухняності, прав людини і зобразити його у вигляді карикатури або гумористичної сторінки (щоб робота змусила людей замислитися);
- організуйте виставку робіт[30].

11. Відео.

Корисним можуть бути уривки теленовин, документальних стрічок. Інформацію, яку отримують учні через відео, швидше обробляють. Наприклад: дати завдання: використавши уяву, написати щоденник людини, яку побачили у відеофільмі, або покласти зміст відеофільму в дискусію.

12. Газети.

Суть і мета: іноді в ЗМІ даються певні репортажі, інтерв'ю з суб'єктивними стереотипами та упередженнями. Аналіз допомагає учням розпізнавати їх у житті та могли їм протистояти. Такий вид діяльності вдосконалює також комунікативні здібності.

Застосування:

- виберіть актуальні теми, обговорювані ЗМІ;

- поділіть групу на окремі групи (по 4-5 учнів);
 - дайте кожній групі повідомлення;
 - запропонуйте обговорити питання:
1. Чи розкриває зміст репортажу його назва?
 2. Ваша перша реакція на описану ситуацію. Чи маєте враження, що хтось помилився? Якщо так, то хто?
 3. Чи висунуті проти когось прямі звинувачення? Якщо так, то складіть їх список.
 4. Чи підкріплені вони якимись доказами?
 5. Яка частина репортажу когось критикує?
 6. Яка частина підтримує і захищає?
 7. Чи вміщені в статті безпосередні пояснення людей, яких критикують.
 8. Які слова були вирішальними для створення вашого враження?
 9. Чи вміщені в статті думки простих громадян стосовно цієї проблеми?
 10. Якою є позиція владних структур (працівників соціальних служб, поліції, службовців)?
- продовжити аналіз шляхом розширеної дискусії, написанням учнів власних репортажів або порівняння, як висвітлити проблему в пресі, на радіо, телебаченні;
 - можете запропонувати учням принести цікаві для них газетні матеріали (так можна сформулювати добірку, яка стане основою дискусії у групі); варто задіяти до цього і батьків [30].

13. Інтерв'ювання.

Суть і мета: знайти відповідь не в нормативних документах, книжках, а на конкретних прикладах (наприклад, як змінилися права дитини з давніших часів до сьогодні – через інтерв'ю дідусів, бабусь, батьків).

Застосування:

- поясніть дітям, що документи, які містять права дитини,
- результат тривалого процесу, а в минулому багатьма з цих прав діти не могли користуватися;
- складіть з дітьми короткий список дідусів і бабусь;
- запропонуйте взяти в них інтерв'ю;
- не забудьте спочатку в'яснити з ними у співбесіді, наскільки вони обізнані з даною проблемою (запитання обдумайте завчасно);
- не перебивайте, нехай інтерв'ю розвивається природно;
- запишіть відповіді на папір або диктофон;
- якщо респондентів кілька, то можуть одне запитання обговорювати разом, а не по черзі;
- після інтерв'ю запропонуйте учням порівняти відповіді з положеннями Конвенції про права дитини.

Поставте запитання:

1. Чи поважали права дітей у минулому?
2. Які права ігноруються і чому?
3. Чи хотілося б Вам жити в такий час?

4. Покращилось чи погіршилося становище дітей сьогодні?

Альтернативна методика.

1. Інтерв'ю беруть дома в респондентів.
2. Використовують газетний матеріал, щоби проаналізувати, як захищають чи ігнорують права дітей в інших країнах.
3. Запропонуйте учням групи поставити п'єсу, написати вірш, оповідання, виконати малюнок, в яких порівняти життя дітей колись і тепер.
4. Народна література – гарне джерело для цього.

14. Асоціативний зв'язок.

Суть і мета: може використовуватися на першому етапі роботи (щоб вияснити, наскільки учні обізнані з темою) і на останньому (щоб встановити, що засвоїли).

Застосування:

- підберіть ключове слово, пов'язане з проблемою, яка вивчається;
 - які асоціації викликає це слово (можна написати, намалювати, розказати);
 - те ж саме можна запропонувати після вивчення теми (щоб бачити зміни);
- дати учням можливість висловлюватись стосовно теми або назвати якесь слово, пов'язане з нею (зберіть ці слова)[30].

15. Відтворення інформації.

Суть і мета: аби проникнути в інформацію, треба відтворити її в іншій формі (наприклад: прослухавши оповідання, зобразити його в малюнках); учні змушені будуть виділити головне й аргументувати свій вибір малюнка.

Застосування:

- підберіть з учнями малюнок, вірш, карикатуру, фільм;
- учні читають, розглядають або слухають;
- вирішують, який епізод можна відтворити іншими засобами і чому саме його;
- якщо хочуть додати якісь деталі, яких нема в оригіналі, мають це обґрунтувати;
- опрацювати нову версію.

Пропозиції щодо видів відтворюваної інформації: відеовистава, записана на телефон; коротке письмове оповідання; оповідання в жанрі коміксу; описовий вірш; малюнок; розповідь, прослухана в класі або школі; виставка в групі [30].

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Проаналізуйте характерні особливості поведінки важковиховуваних дітей.
2. Якою мірою загальні соціальні фактори впливають на появу «важких» дітей?
3. Які виховні помилки сім'ї та закладів освіти спричиняють появу «важких» дітей?
4. Обґрунтуйте педагогічну доцільність дотримання певних етапів у процесі перевиховання здобувачів освіти.

5. Охарактеризуйте соціально-педагогічні умови успішного проведення виховної роботи з «важкими» дітьми.
6. Проведіть мінілекцію для учнів з проблеми труднощів у спілкуванні, забезпечивши зворотний зв'язок.
7. Що вивчає реабілітаційна педагогіка?
8. Розкрийте зміст методів перевиховання.
9. Визначте роль колективу у розвитку міжособистісних стосунків, формування особистих якостей важковиховуваних дітей, дітей з особливими освітніми потребами в умовах учнівського колективу.
10. Сформулюйте мету і складіть орієнтовні питання до бесіди з порушником дисципліни у класі.
11. Складіть план індивідуальної бесіди з недисциплінованим учнем, спрямований на вивчення його позашкільних інтересів.
12. Складіть програму вивчення навчальної неуспішності здобувача освіти.

Тема 6. Майстерність педагога у виховній взаємодії

Мета: поглиблення знань про науково-теоретичні та організаційно-методичні засади інтерактивного навчання; розширення уявлення про практику застосування інтерактивних технологій, форм і методів виховання; побудова ефективної комунікації в системах «педагог – здобувач освіти», «здобувач освіти – здобувач освіти»; набуття практичного досвіду застосування технологій інтерактивного виховання в освітньому процесі.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: здатність до самостійного навчання і професійного розвитку; здатність використовувати на практиці сучасні виховні інструменти; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати

нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища; здатність самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: володіння сучасними виховними системами та технологіями; здатність до ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність активізувати та організувати виховний процес у закладі загальної середньої освіти; планувати та визначати зміст проєктної діяльності; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх педагогів.

Тезаурус: інтерактив, проєкт, проєктна діяльність, інтерактивні технології, інтерактивні методи, інтерактивні форми,

Рекомендована література: 1, 4, 5, 11, 18, 22, 32, 41, 52, 75, 78, 82

План лекції:

6.1 Методика підготовки і проведення інтерактивного виховного заняття.

6.2 Проведення інтерактивних вправ, їх аналіз.

6.3 Особливості організації проєктної діяльності учнів у позаурочний час.

Зміст лекції

Те, що я чую, я забуваю.

Те, що я бачу й чую, я трохи пам'ятаю.

Те, що я чую, бачу й обговорюю, я починаю розуміти.

Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю, я набуваю знань і навичок.

Коли я передаю знання іншим, я стаю майстром.

Конфуцій

6.1 Методика підготовки і проведення інтерактивного виховного заняття

Сучасність формує нові вимоги до освітнього середовища, сутності, змісту та організації занять. Інтерактивні технології дозволяють активізувати освітній процес, зробити його більш цікавим, базуються на активній взаємодії та особистісному прояві педагогові здобувачів освіти. Це дозволяє змістити акцент із засвоєння інформації на розвиток способів мислення і діяльності здобувачів освіти. З іншого боку, інтеракція є актуальним способом освітньої і виховної діяльності педагогічного працівника. В умовах сучасної системи освіти головне завдання педагога не лише дати здобувачу освіти фундаментальні знання, а також забезпечити для нього всі необхідні умови, які б сприяли його самоосвіті. Провідною ідеєю сучасного навчання та виховання є самовдосконалення, самореалізація творчої особистості, що потребує створення комфортних умов навчання, за яких кожен здобувач освіти відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність, формує інтелектуальний потенціал; сприяння розвитку природних задатків, їхніх моральних якостей;

налаштовування на подальшу активну, творчо усвідомлену самодіяльність, що відповідає їхнім духовним потребам, задовольняє їхні прагнення до самореалізації і прояву особистісних якостей. Усе це є ефективним способом комплексного розвитку особистості, виявлення й формування її творчого потенціалу. Виконання такого завдання можливе лише за суб'єкт-суб'єктної моделі навчання, у якій провідне значення має застосування інтерактивних методів виховання, що дає можливість педагогу раціонально використовувати час заняття, водночас дозволяє здобувачу освіти проявити себе, у тому числі під час самостійної роботи.

Інтерактивні технології на сучасному етапі розвитку суспільства сприяють формуванню соціально успішної особистості. Це відбувається тому, що саме під час виконання інтерактивних вправ у здобувачів освіти формуються вміння і навички, які являються кінцевим продуктом навчання та виховання. Як доводить досвід, просте прослуховування інформації, підготовленої вчителем, або пояснення демонстраційних дослідів, на жаль, їх не сформує. Лише через практичну діяльність можна досягти реального засвоєння. Інтерактивне навчання та виховання відбувається в активній взаємодії учасників у освітньому процесі, їх взаємонавчанні.

Основні ознаки інтерактиву:

- розширення пізнавальної активності – процес навчання побудовано таким чином, що кожен заохочений до активного пізнання через багатосторонню комунікацію, групову роботу та творчу взаємодію;
- ситуація взаємонавчання – кожен може висловлювати свою думку і рефлексувати, покладаючись на свій досвід і знання; істина і смисли окреслюються у полілозі та взаємодії, а не транслиуються готовими знаннями;
- ситуація успіху – присутня атмосфера доброзичливості і взаємопідтримки, що дозволяє кожному відчувати себе комфортно, активно діяти, відзначати власні успіхи, досягнення інших і надбання усієї групи;
- різноманітність форм роботи, що змінюють одна одну, – індивідуальна, парна, груповою робота, робота в командах;
- різноманітність форматів навчання – дослідницькі процеси, ділові ігри, робота з документами, різними джерелами інформації, творчі завдання тощо;
- поєднання різних видів активності учасників тренінгу: фізичної (рухова активність); соціальної (активність у соціальному оточенні – комунікація, взаємодія, взаємосприйняття); змістовної стосовно тематики тренінгу.

Метою інтерактивної взаємодії є: створення умов для залучення всіх здобувачів освіти до процесу пізнання; надання можливості кожному розуміти і рефлексувати з приводу того, що він знає і думає; створення атмосфери співпраці, взаємодії, кооперації; створення комфортних умов навчання, які б викликали у кожного здобувача освіти відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, значущості; продуктивне навчання, постійний взаємозв'язок з прикладами з життя, предметом діяльності, застосуванням отриманих знань у повсякденні.

Критеріями готовності вчителів до інтерактивної взаємодії виступають:

- знання психологічних особливостей віку учнів;
- уміння встановлювати контакт з кожним учнем і класом;
- уміння налагоджувати позитивну психологічну атмосферу;
- уміння створювати дух співтовариства;
- володіння методикою організації і проведення інтерактивного навчання та виховання.

Методичні рекомендації щодо організації інтерактивного навчання та виховання

1. Звертати увагу на підготовку приміщення для роботи. Треба продумати, як розставити стільці і столи, щоб усі все бачили, вільно спілкувалися, легко, за необхідності, переміщались. Створити фізичний комфорт.
2. Підготувати необхідне обладнання та ресурс заняття.
3. Забезпечити психологічну підготовку учасників. Деякі учасники можуть бути сковані, невпевнені в собі, тому корисно перед початком заняття робити розминку, заохочувати учасників до активної участі в роботі, створювати умови психологічного комфорту, доброзичливості, можливості для творчого самовираження і самореалізації учасників.
4. Учасників на інтерактивному занятті чи заході не повинно бути багато. Кількість учасників і якість інтерактивної діяльності повинні знаходитися у прямій залежності. Як правило, у роботі можуть брати участь не більше 30 учнів. Тільки за цієї умови можлива продуктивна робота в малих групах. Важливо, щоб кожен був почутий і кожна група мала змогу представити свої результати.
5. У роботі задіяні всі учасники.
6. Потрібно поставитись з увагою до питання процедури проведення і регламенту. Це необхідно обговорити на початку заняття чи заходу і намагатися не порушувати.
7. Необхідно поставитися з увагою до створювання пар і малих груп. Їх можна створювати і основі добровільності і за бажанням учасників чи випадкового вибору.
8. Обов'язково підводити підсумки, відмічати позитивні зміни в учнях, стимулювати їх і подальшу роботу. Здійснювати рефлексію[6].

6.2 Проведення інтерактивних вправ, їх аналіз

Перехід на дистанційне чи змішане навчання змушує нас шукати ефективні прийоми організації онлайн-взаємодії учнів один з одним та вчителя з учнями. Дистанційне навчання не завжди передбачає спілкування в синхронному режимі, а тому найбільш оптимальним є використання онлайн-тестів, анкет, інтерактивних вправ, кросвордів та ігор. Необхідно знайти інтерактивні ігри, тести та вправи.

Вправа «Правила»(тривалість – 15 хв.). Послідовність проведення. Проведення вправи дисциплінує та полегшує у майбутньому роботу вчителя.

Необхідною умовою вправи є послідовне подання правил з їхніми роз'ясненнями та їх позитивне спрямування. Перші правила пропонує вчитель, а інші – учні. Після запису кожного правила необхідно запитати: Чи всі погоджуються із цим правилом? Чи всі розуміють, що означає це правило?

Приклади Правил:

- приходити вчасно;
- бути позитивними;
- говорити від себе;
- говорити по черзі;
- дотримуватись добровільності;
- бути конфіденційним.

Запропонуйте використовувати в разі порушення правил жест – «піднятих рук». Питання для обговорення вправи: чи хочете Ви щось додати? Навіщо ми робили цю вправу?

Поясніть, що ця вправа дає можливість навчитись дотримуватись правил не тільки під час занять, а й у повсякденному житті.

Вправа «Знайомство» (тривалість – 15-20 хв.). Мета проведення вправи: створити доброзичливу, невимушену атмосферу для роботи; спробувати з'ясувати особистісні риси та професійні якості учасників групи, спрямувати роботу семінару на досягнення поставленої мети. Послідовність проведення: (оберіть один із варіантів)

Варіант 1. Попросіть учнів назвати своє ім'я та розповісти свою історію (чому батьки так назвали); назвати рису власного характеру, що починається з літер, які є в імені; вказати, за що його (її) поважають інші люди. Для проведення вправи скористайтесь методом незакінченого речення та уявного мікрофона. Щоб уникнути затягування часу, обов'язково наголосіть, що у представленні має бути лише одне речення та для зразка розпочніть вправу («Мене звуть Наталія. Народившись у Полтаві, я за логікою своїх батьків, мала бути Наталкою-Полтавкою», «Моє ім'я Петро, я – толерантний»).

Варіант 2. Поділіть аудиторію на пари й попросіть протягом 2 хв. розповісти один одному про себе (місце проживання, інтереси тощо). Представлення кожного учня у великому колі робить його партнер. Обмежте час для представлення (до 1 хв.). Питання для обговорення вправи:

- Навіщо ми робили цю вправу?
- Які почуття вона у Вас викликала?
- Чому Ви особисто навчилися?
- Які труднощі можуть виникнути при проведенні цієї вправи?

Як працювати в малих групах. Робота в малих групах дозволить вам набути навичок спілкування та співпраці. Обговорення в малій групі – це діяльність, яка дозволяє слухачам обмінюватися досвідом та враженнями чи вирішувати проблему. Учні об'єднуються у групи по 4-6 осіб і отримують завдання у вчителя. Встановлюється певний визначений учителем час для виконання цього завдання. Організовується робота в групі. Учням слід швидко розподілити ролі у групі.

1. *Спікер* (керівник групи); зачитує завдання групи; організовує порядок виконання; пропонує учасникам групи висловитися по черзі; заохочує групу до роботи; підводить підсумки роботи; за згодою групи визначає доповідача.

2. *Секретар*: веде коротко і розбірливо записи результатів роботи своєї групи; як член групи має бути готовим висловити думку групи під час підведення підсумків або допомогти доповідачеві.

3. *Посередник*: слідкує за часом; заохочує групу до роботи.

4. *Доповідач*: чітко висловлює спільну думку, до якої дійшла група; доповідає про результати роботи групи.

Інструкції для учнів. Починайте висловлюватися спершу за бажанням, а потім по черзі. Дотримуйтесь одного з правил активного слухання, головне, – не перебивайте один одного. Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, які висловили цю ідею. Утримуйтесь від оцінок та образ учасників групи. Намагайтесь у групі прийти до спільної думки, хоча в деяких випадках у когось з групи може бути особлива думка і вона має право на існування.

Магічні дрібнички(рекомендації, які допоможуть вам побудувати навчання найефективнішим шляхом). Намагайтесь уникати слова «розподіляйтесь», «розподіляти» дітей на пари, трійки, групи тощо. Пам'ятайте: учні об'єднуються! З об'єднаних учнів виростають дорослі, здатні об'єднуватися і працювати разом, виростає об'єднана країна, держава або нація. Все, що пропонують учні, має бути прийняте й обговорене. Не слід казати їм, що це «правильна чи неправильна відповідь», варто лише допомогти опанувати інформацію і прийняти власні рішення. Стежте, щоб ніхто з учнів не залишався поза обговоренням. Рішення учнів треба сприймати серйозно, якщо ви бажаєте налагодити процес навчання взаємодії й розвитку навичок критичного мислення. Деякі учні готові активно працювати й у великій групі, але по-справжньому ефективною групова робота буде в групі, що не перевищує 5-6 учасників. Великі групи потребують інших технологій!

«Мета план»(план обміну думками). Цей метод обміну думками особливий у тому, що учасники не можуть спорити між собою. Робота виконується на невеликих листках паперу із чітким викладом думок. Цей метод використовується для проведення аналізу ситуації, якою у даний момент займається група. Організація роботи. Обирається певна проблема. Учасники об'єднуються у групи. У цих групах вони складаються відповіді на питання пов'язані із цією проблемою за 4-ма позиціями: реальний стан справ, як повинно бути, чому у дійсності саме так, а не як повинно бути, пропозиції. Завдання виконується на плакаті за схемою (всі чотири поля заповнює кожна група):

Як працювати в парах. Робота в парах є різновидом роботи в малих групах. Вона дозволить учням оволодіти вміннями висловлюватися та активно слухати. Робота учнів організовується таким чином (інструктаж вчителя). Разом прочитайте надане завдання та інформацію до його виконання. Визначте, хто говоритиме першим. Висловіть свої думки, погляди на проблему по черзі.

Прийдіть до спільного рішення. Визначте, хто представлятиме результати роботи класу та підготуйтеся до представлення. Для ефективного спілкування в парах: Зверніть увагу на мову тіла: сідайте обличчям до того, з ким говорите, нахилийтеся вперед, установіть контакт очима. Допомагайте співрозмовнику говорити, використовуючи звуки та жести заохочення: кивок головою, доброзичлива посмішка, слова «так-так». Якщо необхідно, ставте уточнювальні запитання (запитання, які допомагають прояснити ситуацію, уточнити дещо з того, що вже відомо. Наприклад, такі: «Ти маєш на увазі, що ...?», «Чи я правильно зрозуміла, що...?»). Під час висловлювання говоріть чітко, по суті справи, наводячи приклади і пояснюючи свої думки.

Під час активного слухання не слід:

- давати поради;
- змінювати тему розмови;
- давати оцінки людині, яка говорить;
- перебивати;
- розповідати про власний досвід.

Кожна пара обмінюється своїми ідеями й аргументами з усім класом, що допомагає провести дискусію.

Ротаційні (змінювані) трійки. Діяльність учнів у цьому разі подібна до роботи в парах. Цей варіант кооперативного навчання сприяє активному, ґрунтовному аналізу й обговоренню нового матеріалу з метою осмислення, засвоєння, закріплення його. Як організувати роботу. Розробіть різноманітні питання, аби допомогти учням почати обговорення нового або роз'ясненого матеріалу. Використовуйте переважно питання, що потребують неоднозначної відповіді. Об'єднайте учнів у трійки. Розмістіть трійки так, щоб кожна з них бачила трійку праворуч і трійку ліворуч. Разом усі трійки мають утворити коло. Поставте кожній трійці відкрите питання (однакове для всіх). Кожен у трійці має відповісти на це питання по черзі. Після короткого обговорення запропонуйте учасникам розрахуватися від 0 до 2. Учні з номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а учні з номером 2 переходять через дві трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 0 залишаються на місці й є постійними членами трійки. Результатом буде зовсім нова трійка. Ви можете змінювати трійки стільки разів, скільки у вас є питань. Так, наприклад, коли проходить три ротації, кожен учень зустрічається із шістьма іншими учнями.

«Пошук інформації». Різновидом роботи в малих групах є командний пошук інформації (зазвичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання. Використовують з метою поживлення сухого, іноді нецікавого матеріалу. Для груп розробляють запитання, відповіді на які можна знайти в різних джерелах інформації. Ними можуть слугувати: роздатковий матеріал; документи; підручники; довідкові видання; доступна інформація на комп'ютері; артефакти (пам'ятки матеріальної культури); прилади. Учні об'єднують у групи. Кожна група отримує запитання з теми уроку. Визначають час на пошук

та аналіз інформації. Наприкінці уроку заслуховують повідомлення від кожної групи, які потім повторюються або доповнюються всім класом.

«Мозковий штурм». Це – ефективний метод заохочення творчої активності швидкого генерування великої кількості ідей. Він спонукає учнів розвивати уяву і творчість, відверто висловлювати думки, знаходити кілька рішень конкретної проблеми. Його слід застосовувати саме для вирішення конкретних проблем або пошуку відповіді на якесь питання. *Порядок проведення:* Запропонуйте учням сісти так, щоб вони почувалися зручно і невимушено. Визначте основні правила (див. нижче). Повідомте їм проблему, яку треба вирішити. Запропонуйте учасникам висловити свої ідеї. Записуйте їх в порядку надходження. Не вносьте в ідеї жодних коректив. Спонукайте учасників до висування нових ідей. Додаючи при цьому свої власні. Намагайтеся уникати глузування, коментарів або висміювання будь-яких ідей. Продовжуйте доти, доки надходитимуть нові ідеї. Наостанку обговоріть та оцініть запропоновані ідеї. *Правила проведення «мозкового штурму», які варто запропонувати учням.* Почніть висувати ідеї щодо розв’язання проблеми. Ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними. Один з вас записуватиме їх на дошці. Коли кожен і кожна вважатимуть кількість поданих ідей достатньою, їх висування припиняється. Після того як ідеї зібрано, вони групуються, аналізуються, розвиваються всім класом. Відбираються ті ідеї, що, на думку класу, допоможуть вирішенню поставленої проблеми. Під час «мозкового штурму»:

- намагайтеся зібрати якомога більше ідей;
- заставьте працювати свою уяву: не відкидати ніяку ідею тільки тому, що вона суперечить загальноприйнятій думці;
- можете подавати скільки завгодно ідей або розвивати ідеї інших;
- не обговорюйте і не критикуйте висловлення інших.

Займи позицію. Цей метод допоможе вам обговорення чи дискусію зі спірного питання, надасть можливість висловитися кожному і кожній, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію або навіть перейти на іншу в будь-який час, якщо аргументи протилежної сторони були переконливими. Слід використовувати дві протилежні думки, які не мають однозначної (правильної) відповіді. *Порядок проведення.* Розмістіть плакати в протилежних кінцях кімнати. На одному з них написано «Згоден (згодна)», на іншому – «Не згоден (не згодна)», на третьому – «Не визначився (не визначилася)». Як інший варіант, – на плакатах можна викласти протилежні позиції щодо проблеми: наприклад «пробувати наркотики заборонено» і «пробувати наркотики дозволено всім»... Вивісьте (розкажіть) правила проведення вправи (див. нижче) з можливим обговоренням. Після того як учитель назве тему учні стають біля відповідного плакату, залежно від їхньої думки з обговорюваної проблеми. Дається кілька хвилин для підготування до обґрунтування своєї позиції. Вислуховуються різні точки зору по кілька учасників від кожної позиції (учні обираються довільно, за власним бажанням). Вислухавши різні точки зору, запитайте чи не змінив хтось із учасників своєї

думки, чи не бажає перейти до іншого плакату? Якщо такі учні є, слід попросити їх обґрунтувати причини свого переходу. Попросіть учнів назвати найпереконливіші аргументи своєї та протилежної сторони. *Правила проведення вправи, що пропонується учням:* Говорити по черзі, не переривати. Одночасно говорить тільки одна людина. Не сперечатися між собою. Наводити нові причини або ідеї. Перейти від одного плакату до іншого можна у будь-який час. Будьте готові пояснити причини зміни своєї позиції. Вислухайте аргументи й ідеї інших. Якщо вас запитують, будьте готові сказати, які аргументи або ідеї вам сподобалися найбільше.

Шкала думок. Різновидом методу «займи позицію» є метод «шкала думок». Підготувавши аргументи щодо проблеми, яка обговорюється, розташуйтеся однією лінією у будь-якому вільному місці класу (наприклад, біля дошки). Визначити вам ваше місце допоможуть плакати, що розміщуватимуться на початку, посередині та у кінці шкали («згодна, згоден на 100%», «згодна, згоден на 50%», «згодна, згоден на 0%»). Після аргументації всіма, хто вишикувався по шкалі, ви можете змінити свою позицію, пояснивши, які саме аргументи вплинули на ваше рішення.

Навчаючи – вчуся. Цей метод надасть учням можливість взяти участь у навчанні та передачі знань своїм однокласникам. *Порядок організації роботи.* Після того як учитель роздасть учням картки із завданням, слід ознайомитися з інформацією, що міститься на них. Якщо учневі щось незрозуміле, слід запитати про це в учителя, перевіривши, чи правильно він розуміє інформацію. Учень ознайомлює зі своєю інформацією у доступній формі інших однокласників. Слід говорити тільки з однією особою. Переказавши їй свою інформацію, та уважно вислухавши інформацію від неї; Коли час виконання вправи сплине, учні розказують у класі, про що вони дізналися від інших.

Мікрофон. Метод «мікрофон» надасть можливість кожному й кожній сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. *Правила проведення.* Вчитель учням: «уявіть, що у вас в руках мікрофон і вам потрібно висловити думку». Говорить тільки той або та, у кого «уявний» мікрофон; Подані відповіді не коментуються і не оцінюються.

Незакінчені речення. Цей прийом часто поєднують із «мікрофоном». Він дає змогу ґрунтовніше працювати над формою висловлення власних ідей, порівнювати їх з іншими. Робота за такою методикою дає присутнім можливість долати стереотипи, вільніше висловлюватися стосовно запропонованих тем, відпрацьовувати вміння говорити стисло, але по суті й переконливо. Як організувати роботу. Визначивши тему, з якої учні будуть висловлюватися в колі ідей або використовуючи уявний мікрофон, учитель формулює незакінчене речення і пропонує учням закінчувати його. Кожен наступний учасник обговорення має починати свій виступ із запропонованої формули. Учасники працюють із відкритими реченнями, наприклад: «на сьогоднішньому уроці для мене найважливішим відкриттям було...»; або: «ця інформація дає нам підстави для висновку, що...»; або: «це рішення було прийнято, бо...»тощо.

Метод «прес». Метод «прес» використовується у випадках, коли

виникають суперечливі питання і вам потрібно зайняти й аргументувати чітко визначену позицію з суспільної проблеми, що обговорюється. Метою застосування цього методу є надання учням та ученицям можливості під час уроків навчитися формулювати й висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано в чіткій та стислій формі. Метод «прес» має таку структуру та етапи (слід роздати (написати на дошці, на плакаті) учням матеріали, в яких зазначені чотири етапи методу):

1. Позиція Я вважаю, що ...

(висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваш погляд)

1. Обґрунтування ...тому, що...

(наведіть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції)

3. Приклад ... наприклад...

(наведіть факти, які демонструють ваші докази, вони підсилять вашу позицію)

4. Висновки. Отже (тому, я вважаю...) (узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити; тобто, це є заклик прийняти вашу позицію). Захищаючи свою позицію, намагайтесь дотримуватися структури методу «прес».

Розігрування ситуації за ролями. Рольова гра – це невеличка п'єса, яку можна поставити на уроці. В її основі лежить імпровізація. Учні інсценують запропоновані вчителем ситуації. Метою розігрування конкретної життєвої ситуації за ролями є визначення учнями власного ставлення до неї, набуття ними досвіду шляхом гри, подальший розвиток уяви й навичок критичного мислення; сприяння висловленню суджень та думок; виховання здатності знаходити і розглядати альтернативні можливості дій; співчування іншим. *Порядок підготовки й реалізації.* Якщо рольову гру використовують у навчальному процесі, вона потребує ретельної підготовки. Початкові вправи мають бути простими, з подальшим складенням. Є чотири основні елементи:

- попереднє планування і підготовка вчителя,
- підготовка і тренування учнів,
- активна участь класу в проведенні вправи,
- ретельний аналіз і обговорення з приводу вправи.

Не очікуйте відшліфованої гри від самого початку. Дайте учням змогу провести рольову гру й імітувати історичні та сучасні ситуації. Змінюйте види діяльності. Такі вправи треба проводити в обстановці довіри, щоб учні не почувалися ніяково. Учні мають розуміти, що реагувати можна по-різному. Практика допоможе учням почуватися впевненіше під час проведення цих вправ. Після завершення вправи учасники та «спостерігачі» ретельно і поглиблено аналізують набутий досвід, власні думки і почуття. Після проведення гри необхідно вивести дітей із ролей. Для цього проводять детальне обговорення ситуації. Пам'ятайте, що кожен (кожна) мають відповісти на запитання:

- Як ви почувалися в тій чи іншій ролі?
- Що подобалося під час гри, а що ні?
- Яким чином цей досвід може вплинути на ваше подальше життя?

Рекомендації вчителя для учнів-виконавців:

- чітко дотримуйтеся своєї ролі;
- слухайте інших «акторів» і вчителя;
- не коментуйте дій інших, перебуваючи в ролі;
- ставтесь до своєї ролі як до реальної життєвої ситуації, в яку потрапили

Аналіз ситуації. Учні можуть аналізувати:

нормативно-правові акти (закони, постанови ...),
статті із періодики (газет, журналів...),
статистичні данні,
історичні джерела,
художню літературу, тощо...

Цей метод є надзвичайно важливим при правильному та ефективному його застосуванні. У процесі його використання учні здійснюють самостійний пошук і добір інформації; критично її аналізують, оцінюють достовірність; аналізують специфіку конкретної доби, ситуації за якої був створений певний текст, а також погляди його автора.

Аналіз ситуації відбувається за схемою:

- факти: Що відбулося? Хто є учасниками справи? Що ми про них знаємо? Які факти є важливими? Які є другорядними?
- проблеми: В чому полягає конфлікт? Яке питання ми повинні вирішити для розв'язання ситуації?
- аргументи: Якими є ваші аргументи на захист кожної зі сторін ситуації?
- рішення: Яким буде рішення зі справи? Якими є причини вашого рішення? Якими можуть бути його наслідки?

Дискусія. Дискусія дає прекрасну нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або з суперечливого питання. Обговорення в ході дискусії навчить учнів слухати свого співрозмовника та подавати переконливі аргументи. Для того щоб вона була відвертою, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. При проведенні дискусії слід дотримуватись таких правил:

Говорити по черзі, а не всі одночасно.

Не перебивати того, хто говорить.

Критикувати ідею, а не особу, яка її висловила.

Поважати всі висловлені думки (позиції).

Не сміятися, коли хтось говорить, за винятком хіба що жарту.

Не змінювати тему дискусії.

Намагатися заохочувати до участі в дискусії інших.

У класі ви можете доповнити ці правила, прийняти їх після обговорення та дотримуватися під час проведення дискусій.

Ток-шоу. Метою «ток-шоу» є набуття навичок публічного виступу та дискутування. Учитель на такому уроці є ведучим на «ток-шоу». *Робота організується таким чином:* оголошується тема дискусії, запрошуються «гості» висловитися із запропонованої теми. Слово надається глядачам, які можуть висловити свою думку або поставити запитання «запрошеним» за одну хвилину. «Запрошені» мають відповідати якомога коротше і конкретніше.

Ведучий може ставити своє запитання або переривати промовця через ліміт часу. Ця форма роботи допоможе учням навчитися брати участь у загальних дискусіях, висловлювати й захищати власну позицію.

Ажурна пилка. Метод дозволяє учням працювати разом, щоби вивчити значну кількість інформації за короткий відтинок часу, а також заохочує учнів допомагати один одному вчитися, навчаючи. Під час роботи за методом «ажурна пилка» учні повинні бути готовими працювати в різних групах. Спершу кожен учень працюватимете в «домашній» групі. Завданням для кожного учня у домашній групі є аналіз та засвоєння певної порції інформації на такому рівні, щоб він був здатний чітко і зрозуміло викласти її з метою навчання інших учнів. Потім в іншій групі, яка називається експертною, такі учні виступатимуть в ролі «експертів» із питання, над яким вони працювали в домашній групі, вчитимуть цій інформації інших та відповідатимуть на їхні питання. В експертній групі учні також повинні отримати інформацію від представників інших груп. Завдання експертної групи – здійснити обмін інформацією. В останній частині уроку учні знову повертаються до своєї «домашньої» групи, щоби поділитися тією новою інформацією, яку їм надали учасники та учасниці інших груп. Їхнім завданням тепер буде знов обмінятися інформацією, узагальнити її та виробити спільні рішення разом з учасниками домашньої групи. *Порядок роботи в домашніх групах такий:* кожна група отримує завдання, вивчає його та обговорює свій матеріал; бажано обрати в групі головуючого, тайм-кіпера (той, хто слідкує за часом); та особу, яка ставить запитання, аби переконатися, що кожний (кожна) розуміє зміст матеріалу. *Порядок роботи в експертних групах буде таким:* після того як учитель об'єднав вас у нові групи, ви стаєте експертами з тієї теми, що вивчалась у вашій «домашній» групі; по черзі кожний або кожна мають за визначений вчителем час якісно і в повному обсязі донести інформацію членам інших груп і сприйняти нову інформацію від представників інших груп. *Під час повернення до «домашніх груп»:* учні мають поділитися інформацією з членами своєї «домашньої» групи про нову інформацію, яку вони отримали від представників інших груп, узагальнюють її; учні виробляють спільні висновки та рішення. Таким чином, за допомогою методу «ажурна пилка» за короткий відтинок часу можна отримати велику кількість інформації.

Коло ідей. Цей метод є ефективним щодо вирішення гострих суперечливих питань і корисним для створення списку ідей. Цей метод дозволяє залучити усіх учнів до дискусії. Він добрий, коли відбувається загально класне обговорення питання або виступають доповідачі від малих груп. Метою методу є залучення всіх до обговорення поставленого питання. Він дозволяє уникнути ситуації, коли перша група, що, виступає, подає всю інформацію з проблеми. *Порядок проведення:* учитель висуває дискусійне питання та пропонує обговорити його в кожній групі; після того як вичерпався час на обговорення, кожна група, представляє лише один аспект того, що ви обговорювали; групи висловлюються по черзі (по колу), поки не буде вичерпано всі відповіді; під час обговорення теми на дошці складається список зазначених ідей. Цей метод

можна застосовувати й при створенні списку ідей. Попросіть кожного подавати по одній ідеї по черзі. Цей метод є ефективним також під час вирішення гострих проблем. Попросіть учнів написати свою думку або ідею на аркуші паперу без імені. Вчитель збирає усі відповіді і складає список зазначених у них ідей на дошці або починає дискусію, користуючись інформацією з карток.

Суд від свого імені. Цей метод дозволить учням отримати уявлення про спрощену процедуру винесення судового рішення та провести рольову гру – судовий процес із мінімальною кількістю учасників від трьох осіб: судді, що слухатиме обидві сторони і винесе остаточне рішення, позивача та відповідача (якщо йтиметься про розгляд кримінальної справи, то учасниками будуть обвинувач та обвинувачений). Після того як учитель об'єднав вас у три групи – судді, позивачі та відповідачі, протягом відведеного часу: судді – знайомляться зі судовою процедурою та готують запитання до обох сторін; позивачі – обговорюють зміст вступної промови та можливі аргументи; відповідачі готують зміст заяви-відповіді та аргументи захисту. Після того як сплине час, відведений учителем, учні об'єднуються в групи по три особи – суддя, позивач, відповідач. Відтепер можна починати судовий розгляд справи у кожній групі за таким порядком:

Суддя викладає суть справи.

Заслуховується заява позивача.

Позивач викладає аргументацію, суддя ставить йому запитання.

Відповідач викладає аргументи захисту, суддя ставить йому запитання.

Суддя виносить рішення.

«Судді» оголошують свої рішення після об'єднання груп у велике коло.

Різновидом методу «суд від свого імені» є такий спосіб, коли «судове засідання» відбувається за участю трьох груп одночасно: групи «суддів», групи «захисників», групи «прокурорів». Кожна група по черзі має слово під час процедури: спочатку «прокурори», потім «захисники», нарешті «судді» – вони приймають та мотивують рішення.

Пущений по колу лист паперу. Цю техніку слід використовувати для збору максимальної кількості інформації. Організація роботи. Клас ділиться на групи. Кожна група отримує окреме завдання, наприклад, визначити фактори, причини, наслідки тощо. Всі групи сидять у формі кола. Кожна група (одночасно працюють всі групи) визначає у своєму колі одну причину (наслідок, фактор, тощо), записуючи її на листку. Цей листок вона передає наступній групі, і таким чином, листок ходить по колу до тих пір, поки дана тема не буде вичерпаною. Слід звернути увагу на те щоб учасники заняття не дублювали вже записаних думок.

Акваріум. Цей метод є ефективним для розвитку вмінь дискусування в малих групах. Після того як учитель об'єднав учнів у три-чотири групи (4-6 учнів) і надав кожній із них завдання та необхідну інформацію, одна з груп сідає в центр кола (класу), утворивши внутрішнє коло. Поки група займає місце в центрі, вчитель знайомить клас із цим завданням і нагадує правила дискусії у малих групах. Учасники та учасниці цієї групи обговорюють запропоновану

вчителем проблему таким чином: один з групи прочитує вголос ситуацію, група обговорює ситуацію у ході дискутування; приймається спільне рішення, або підсумовується дискусія. На цю роботу групі відводиться 3-5 хвилин. Усі інші учні класу не втручаються в обговорення, а лише спостерігають за ходом дискусії – вони знаходяться начебто за товстим склом акваріума. Після цього група повертається на свої місця, а вчитель ставить класу запитання:

Чи погоджуєтесь ви з думкою групи?

Чи була ця думка достатньо аргументованою, доведеною?

Який аргумент ви вважаєте найпереконливішим?

Така бесіда триває 2-3 хв., а місце першої групи в «акваріумі» займає інша група та обговорює наступну ситуацію.

Усі групи по черзі мають побувати в «акваріумі», і діяльність кожної з них мусить бути обговорена класом.

Наприкінці вчитель має прокоментувати ступінь володіння навичками дискусії у малих групах і звернути увагу на необхідність та напрями подальшого вдосконалення цих навичок – 2-3 хв. У межах «Акваріуму» можна підсумувати весь урок, або, за браком часу, обмежитись обговоренням роботи кожної групи.

«Діалог Ривіна». Робота за методикою Ривіна передбачає читання або вивчення тексту абзацами. Під абзацом слід розуміти частину тексту, до 12 лінійок, яка має закінчену думку і зміст якої можна передати і реченням (до 10 слів). Для вивчення абзацу необхідно спочатку з'ясувати його суть. Для виокремлення головної думки кожного абзацу пропонується: Знайдіть у тексті нові слова і словосполучення. Поясніть їх значення своїми словами чи прочитайте за текстом. При необхідності користуйтеся додатковою літературою. Складіть речення з новими словами, переконайтеся чи правильно їх зрозуміли. Знайдіть ключове (головне) слово чи словосполучення абзацу. Усно поясніть чому ви вважаєте його ключовим. Складіть речення з ключовим словом, щоб передати ідею абзацу. Придумайте друге речення. Виберіть на ваш погляд краще. Краще речення запишіть у зошит. Ключового слова в абзаці може не бути. Назвіть основні об'єкти (предмети, явища, персонажі, події), про які йде мова в цьому абзаці. Встановіть зв'язки, залежність між цими об'єктами. Складіть речення, яке виражає суть абзацу. Придумайте друге. Виберіть краще. Підготуйте відповіді на питання, запропоновані вчителем, учнями чи подані в підручнику. Складіть запитання для товариша. Придумайте опору для пояснення змісту абзацу молодшому учневі. Виясніть перспективу розвитку ідеї, проблеми, ознаки, сферу застосування нових понять. Пов'яжіть засвоєну інформацію з раніше вивченим чи прочитаним матеріалом. Ця методика розцінюється педагогами-науковцями як місток для формування більш складних умінь: читання пункту, сторінки, розділу.

«Діалог Сократа». На сьогоднішній день одним з найважливіших методів навчання є «Діалог Сократа», у рамках якого учні самостійно формулюють проблеми суспільного життя та пропонують альтернативні шляхи їх розв'язання. Цей метод покликаний допомогти молодим людям сформувати своє ставлення до важливих юридичних, етичних та соціальних проблем.

Сократівський стиль характеризується використанням аналогії як способу виявлення суперечності в учнівських висловлюваннях. Однією з причин виникнення соціальних конфліктів (учнівських в тому числі) є існування різних поглядів на те чи інше суспільне явище. Для того, щоб їх подолати, людям необхідно обмінюватись своїми думками і прагнути долати суперечки, займаючи певні позиції, в яких відображаються справедливість та людська гідність – дві фундаментальні цінності демократичного суспільства. З допомогою «Діалога Сократа» учня можна змусити перевірити логічність та послідовність своєї позиції і визначити сферу її застосування. Для проведення сократівського діалогу слід визначити суспільну проблему – об'єкт обговорення. Це можуть бути різноманітні питання, що стосуються управління державою чи суспільством, котрі потребують прийняття офіційними особами рішення або певних дій громадян. Вивчаючи ці питання, учні вчаться знаходити шляхи їх вирішення. Суспільна проблема може бути сформульована у вигляді запитань такого типу: Чи треба забороняти смертну кару? Чи є корисним для людства використання атомної енергії? Чи можу я звернутися до представників влади із протестом проти обов'язкової військової служби? Усвідомлення суспільних цінностей дає змогу учням об'єктивно аналізувати суперечливі ситуації суспільного життя. Переважно конфлікт виникає унаслідок різних етичних настанов. Учасники дискусії повинні ознайомитися і зрозуміти визначення, цінності та фактичний матеріал, що його використовують їхні опоненти. Основною перешкодою під час обговорення проблеми є неоднозначне трактування термінів. Для того, щоб уникнути ускладнень, учасникам обговорення слід визначитись в термінах (спробувати використати загальноприйняте визначення терміну, звернувшись до словника, прийти до згоди стосовно значення поняття; визначити на конкретних прикладах відповідність поняття своєму визначенню). Найголовніше у запропонованій навчальній моделі – з'ясування позиції учнів. Вона передбачає такі етапи: Ознайомлення із сутністю справи. Вчитель зачитує завдання учням, яке треба опрацювати. Вони обговорюють, як певний випадок стосується школи, громади чи їх особисто: виділяють основні моменти випадку, аналізують, хто як діяв і чому. Визначення завдання. Учні вибудовують факти в єдину систему, пояснюючи, які цінності опрацьовуватимуть (свобода слова, захист спільного добробуту, місцева автономія, рівність можливостей тощо). Вибирається питання для обговорення. Прийняття позиції. Учні пропонуються визначити позицію та обґрунтувати її. Дослідження мотивів для визначення позиції. Детальне дослідження та аргументація різних позицій учнів. Перегляд і утвердження позиції. Відбувається визначення позицій учнів, її підґрунтя; аналізуються аналогічні ситуації. Перевірка позицій за допомогою фактичного матеріалу, уважне опрацювання фактів. Учитель допомагає учневі з'ясувати, чи втримає він свою позицію за будь-яких умов. Тут доцільно виділити два під етапи: аналіз та аргументацію. Аналіз дій відбувається у вигляді обговорення цінностей та питань. Це дає матеріал для подальшого дослідження. Аргументація, побудована на протиставленні, повинна сприяти утвердженню

позиції учня. Допоможуть в роботі учителю такі запитання:

Чи достатньо обґрунтованою є ваша (твоя) позиція?

Чи доказовими є ваші (твої) аргументи?

Чи доведеним є фактичний матеріал, що використовуєте?

Якими є (будуть) наслідки пропонованих позицій?

При яких обставинах ви (ти) зможете змінити вашу позицію?

Очікуваний результат: оволодіння учнями навичками визначення суспільних проблем, аналізу питання, визначення позицій на основі цінностей; набуття умінь розв'язувати термінологічні, фактичні та ціннісні суперечності, вести діалог. Така модель сприяє розвитку плюралізму та поваги до думки інших людей.

Метод «Снігова куля» («Два – чотири – вісім») Використовується, коли необхідно, щоб учасники обговорили якесь питання спершу в парах, потім у квартетах, пізніше в октетах тощо. Важливим для навчання як викладення так і вислуховування поглядів, аргументів, характеристики речей, ознайомлення з різними підходами. Переваги методу в тому, що навчає вести переговори і робити вибір. Проте слід пам'ятати, що його використання (багаторазове повторення) буде ефективним тоді, коли проблема цього варта. Організація роботи: Задайте учням питання для обговорення, дискусії тощо. Об'єднайте учнів у пари і дайте час для обговорення завдання і прийняття узгодженого рішення. Попередьте, що пари обов'язково мають досягти згоди (консенсусу) щодо відповіді або рішення. Об'єднайте пари в четвірки і обговоріть попередньо досягненні рішення щодо поставленої проблеми. Прийняття спільного рішення є обов'язковим. Об'єднайте четвірки в більші групи і дайте час на обговорення питання, узгодження позицій і вироблення спільного рішення.

Метод «Карусель». Ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами (групами). Передбачає: підбір аргументів кожним учасником на задану тему; вислуховування одним учнем достатньо великої кількості однокласників; пошук нових аргументів, прикладів для підсилення власної позиції, результатів роботи групи. Організація роботи:

1. Розставте стільці для учнів у два кола.

2. Учні, що сидять у внутрішньому колі, розташовані спиною до центру, а в зовнішньому – обличчям. Таким чином, кожен сидить навпроти іншого, висловлює і вислуховує свої ідеї (аргумент, приклад).

3. Внутрішнє коло нерухоме, а зовнішнє – рухливе: за сигналом ведучого всі його учасники пересуваються на один стілець вправо і виявляються перед новим партнером з яким повторюють ту саму процедуру. Мета – пройти все коло, виконуючи поставлене завдання.

При організації роботи в групах, необхідно «пускати по колу» результати роботи кожної групи (заповнений аркуш, створена таблиця, намальований сюжет тощо) для поповнення новими ідеями, поглиблення новим змістом тощо.

Метод «Броунівський рух». Метод, який дозволяє кожному учневі

виступити у «ролі учителя», передаючи свої знання однокласникам. Використання «Броунівського руху» дає можливість багаторазового повторення одним учнем «своїєї частини навчального матеріалу», ознайомлення з іншими і систематизації загальної картини теми. Організація роботи: Кожний учень повинен отримати свій «навчальний блок» з теми (пункт параграфу, текст на окремому листочку, витяг з документу тощо). Протягом декількох хвилин учні читають інформацію. Важливим є переконатися, чи розуміють вони прочитане. Запропонуйте їм почати ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією інших однокласників. Учень може одночасно спілкуватися тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїм фактом і самому отримати інформацію від іншого учня. Протягом відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю інших для отримання якомога повної інформації з теми. Після того, як учні завершать цю вправу, запропонуйте їм розповісти, відтворити отриману інформацію. Проаналізуйте та узагальніть отримані ними знання. Відповіді можуть записуватись на дошці.

6.3 Особливості організації проєктної діяльності учнів у позаурочний час

*Проектна технологія виховання.
Метод проєктів – це не алгоритм,
що складається із чітких етапів,
а модель творчого мислення й
прийняття рішень*

Дж. Пітт

Одним із системоутворюючих підходів, який дозволяє формувати особистість сучасного учня, є проєктна діяльність, яку можна розглядати як самостійну структурну одиницю освітнього процесу. Проєктна діяльність особистості, що необхідна суспільству майбутнього і сьогоденню, виробляється у процесі виконання позакласних проєктів.

Проєктна діяльність дозволяє учням:

- вивчати не тільки засоби, але й способи конкретної діяльності;
- розвивати пізнавальні навички та вміння самостійно конструювати свої знання;
- розвивати критичне та творче мислення;
- розвивати вміння орієнтуватися в інформаційному просторі;
- організувати змістовне проведення позакласного часу;
- усвідомлювати де і яким чином вона може бути використана на практиці.

Виконання учнівських проєктів – це складна самостійна діяльність учнів під керівництвом вчителя. Позиція вчителя під час реалізації методу проєкту на практиці переходить із носія готових знань до перетворення в організатора пізнавальної, дослідницької діяльності учнів.

Змінюючи психологічний клімат у класі, вчитель переорієнтує свою виховну роботу і роботу учнів на різноманітні види самостійної діяльності учнів, на пріоритет діяльності дослідницького, пошукового, творчого характеру.

Таким чином, організовуючи проєктну діяльність учнів в умовах сучасної школи, вчитель повинен досконало знати основи проєктної технології та дотримуватися вимог щодо виконання, оцінювання і захисту учнівських проєктів [32].

Останнім часом, наприкінці XX століття та на початку XXI століття, у педагогіці значну увагу приділяють методу проєктів. Для того щоб розібратися у поняттях «проєкт», «проєктна діяльність», «метод проєкту» необхідно звернутися до історії педагогіки.

В основі методу проєктів лежать ідеї Джона Дьюї, який створив концепцію прагматичного навчання. В основі цієї ідеї концепції є методи, що забезпечують власні відкриття тих, хто навчає і вчиться, та які орієнтовані на наукове дослідження як зразок створення стратегії навчання межах гуманістичного напрямку філософи. У педагогічних поглядах та експериментальних роботах Джона Дьюї започатковані ідеї побудови навчання на активній основі через доцільно-мотивовану діяльність учня у співвідношенні з його особисто-визначеним інтересом. Надзвичайно важливо було показати дитині її особисту зацікавленість у здобутті цих знань, де і яким чином вони можуть їй знадобитись у житті. У центрі освітньої філософії Дьюї ставить поняття дослідження, інтегрованого пошук, як засобу і як мету. Дьюї був прихильником використання дослідження як методу самокорекції, експериментальної перевірки гіпотез, створених на основі вже наявного в людини досвіду. «Табу» на проєктну діяльність у вітчизняній школі існувало до 90-х років минулого століття, а з навчального процесу було вилучено все цінне, що мав цей метод [11].

У наш час проєктна діяльність все більше привертає увагу вітчизняних педагогів, як одна із активних форм розвитку пізнавальних, творчих навичок учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, практично мислити.

Для того, щоб розпочати роботу над проєктом і зрозуміти сутність проєктної діяльності розглянемо детально поняття «проєкт – проєктна діяльність – метод проєкту».

«Проєкт» у перекладі з латинської мови означає «кинутий уперед». Проєкт – це прототип, ідеальний образ передбаченого або можливого об'єкта, стану. Проєкт сьогодні розуміють як ідею, за якою суб'єкт може і має право розпоряджатися власними думками. Це досить тривала і послідовна діяльність, що виконується людиною для досягнення реальної мети та розв'язання життєвої проблеми. В основі слова «проєкт» лежить декілька значень:

- розроблений план споруди, виготовлення реконструкції чогось;
- попередній текст документа, задум чогось;
- певна організація великих та відносно самостійних починань;
- форма побудови цілеспрямованої діяльності.

Проєкт же в школі припускав «конструкцію», тобто конструювання моделей будинків, залізниць, виготовлення машин та інше. У XIX столітті були визначені ще дві моделі методу проєктів, що використовуються і сьогодні.

Перша, більш рання модель Вудворта, припускає, що учні спочатку вивчають матеріали, набувають знань і навичок, які їм знадобляться для конструювання проектів. Друга, більш сучасна модель Річардса, припускає «занурення» у проблему, її фундаментальне дослідження.

В основу методу проектів покладена ідея про спрямованість навчально-виховної діяльності на результат, що отримується під час вирішення тієї або іншої практичної або теоретично значущої проблеми [22, с.77-81].

Сутність проекту І. Сергєєв визначає як «п'ять П»: Проблема – Проектування (планування) – Пошук інформації – Продукт – Презентація + «шосте П» проекту – його Портфолію, тобто папка, у якій зібрані усі робочі матеріали проекту, у тому числі чернетки, денні плани, звіти тощо.

Сьогодні існує безліч трактувань поняття «проектування». В. Слободчиков розглядає проектування як механізм розвитку освіти – вищу форму інноваційної діяльності в освіті, яка не зводиться ні до оновлення, ні до нововведення.

Проектування в освіті – це процес створення нових форм спільності педагогів, учнів, педагогічної громадськості, нового змісту та технологій освіти, нових способів і технік педагогічної діяльності та мислення. Предметом проектування є створення умов розвитку освіти в цілому, переходу її з одного стану в інший.

Дослідження доводять, що виконуючи проєкт суб'єкт навчання розвиває:

- операції мислення;
- навички пошуку інформації;
- аналіз, експериментування;
- прийняття рішення;
- вміння самостійної роботи та роботи в групах;
- навички застосування та поглиблення знань;
- творчість, активність, ініціативу тощо.

Проектна діяльність розглядається як частина навчальної діяльності, що включає ціннісно-орієнтаційну, перетворюючу, творчу та практичну діяльності. Проектна діяльність – це така діяльність, при якій під керівництвом та за підтримки вчителя здійснюється активна творча самодіяльність учня у процесі навчання.

Поняття «метод проектів» має в науковій літературі декілька визначень. *Метод проектів* – це система навчання, за якою учні набувають знання, уміння і навички у процесі, планування та виконання практичних завдань-проектів, що постійно ускладнюються. Під час роботи за методом проектів на перший план виходять самостійність, активність, ініціативність та захопленість учнів. В основу методу покладено ідею здійснення навчання на активній основі через самостійну і практичну діяльність учнів, з урахуванням їхніх особистих інтересів. На думку А. Лебедева, метод проектів – це сукупність певних дій, документів, попередніх текстів; задум для створення реального об'єкта, предмета; створення різного роду теоретичного продукту; це творча діяльність [75].

Сутність та особливості організації проєктної діяльності

Для того, щоб зрозуміти сутність проєктної діяльності, необхідно знати, що проєктування є виміром культури, яка розглядається в якості основи гармонічної взаємодії людини з природою, суспільством, світом. Проєктність пронизує всі галузі нашого життя і стає значною вирішальною рисою мислення сучасних учнів. Саме проєктність є однією із найважливіших ознак сучасної культури, пов'язаної з творчою діяльністю людини, з наукою, мистецтвом, психологією тощо.

Процес створення проєкту має назву – проєктування. *Проєктна діяльність* – це процес створення нового, раніше не існуючого об'єкта, процес пошуку всебічно узгоджених складних рішень та створення і розвиток деяких об'єктів. Проєктування завжди направлене на створення об'єктивно і суб'єктивно нового цінного продукту, який потім втілюється в реальне життя.

Робота над проєктом – практика особистісно орієнтовного навчання, коли у процесі конкретної праці учня на основі його вільного вибору, з урахуванням його інтересів, отримується конкретний результат. Головним девізом проєктної діяльності школяра є: «Все, що я пізнаю, я знаю для чого це мені треба і де я можу ці знання застосовувати». Проєктування орієнтовані перш за все на самостійну діяльність учнів: індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують упродовж визначеного відрізка часу. Технологія проєктування передбачає розв'язання учнем (або групою) якої-небудь проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з другого – інтегрування знань, умінь з різних галузей науки, техніки, творчості. З боку вчителя проєктна технологія передбачає використання педагогом сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів. Метою проєктування для вчителя є створення таких умов під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід проєктної діяльності учня, його продуктивна діяльність [22].

Отже, під час використання проєктної технології вирішується ціла низка різнорівневих дидактичних, виховних, розвивальних завдань, а саме:

- розвиваються пізнавальні навички учнів;
- формуються вміння самостійно конструювати свої знання, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі;
- активно розвивається критичне мислення, сфера комунікації.

Вимоги до організації проєктної діяльності у позакласний час:

1. Наявність значущої у дослідницькому, творчому плані проблеми (завдання), що потребує інтегрованих знань, дослідницького пошуку для її розв'язання.
2. Практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів.
3. Самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів.
4. Структурування змістової частини проєкту (із зазначенням поетапних результатів).

5. Використання дослідницьких методів: визначення проблеми досліджуваних завдань, що впливають з неї, висування гіпотези їх розв'язання, обговорення методів дослідження, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, коригування, висновки.

Особливості проєктів за методом та видом діяльності

Дослідницькі проєкти мають чітку структуру, визначається об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження для всіх учасників, соціальної значущості. Важливою ознакою є продуманість методів, у тому числі експериментальних методів обробки результатів [22].

Творчі проєкти. На відміну від дослідницьких проєктів творчі проєкти характеризуються тим, що не мають детально опрацьованої, продуманої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату, прийнятій групою логіці спільній діяльності, інтересам учасників проєкту. Вони заздалегідь домовляються про заплановані результати і форму їх представлення – рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято тощо. І тоді з'являються сценарій фільму, програма свята, макет журналу, альбому, газети.

Пригодницькі, ігрові проєкти – учасники беруть собі визначені ролі, обумовлені характером і змістом проєкту. Це можуть бути як літературні персонажі, реально існуючі особистості чи імітуються їх соціальні і ділові стосунки, які ускладнюються вигаданими учасниками, ситуаціями. Ступінь творчості учнів дуже високий, але домінуючим видом діяльності є гра.

Інформаційні проєкти спрямовані на збирання інформації про який-небудь об'єкт, явище, на ознайомлення учасників проєкту з цією інформацією, її аналіз і узагальнення фактів. Такі проєкти потребують добре продуманої структури, можливості систематичної корекції під час роботи над проєктом. Структуру такого проєкту можна позначити таким чином: мета проєкту, його актуальність; методи отримання (літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, у тому числі й електронні, інтерв'ю, анкетування тощо) та обробки інформації (її аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки); результат (стаття, реферат, доповідь, відеофільм); презентація (публікація, у тому числі в електронній мережі, обговорення у телеконференції). Такі проєкти можуть бути органічною частиною дослідницьких проєктів, їхнім модулем.

Практико-орієнтовні проєкти результат діяльності учасників чітко визначено з самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси учасників (документ, програма, рекомендації, проєкт закону, словник, проєкт шкільного саду). Проєкт потребує складання сценарію всієї діяльності його учасників з визначенням функцій кожного з них. Особливо важливими є правильна організація координаційної роботи у вигляді поетапних обговорень та презентація одержаних результатів і можливих засобів їх упровадження у практику [75].

Особливості проєктів за змістовним аспектом.

Літературно-творчі. Найбільш розповсюджені типи спільних проєктів.

Діти різних вікових груп, різних країн світу, різних соціальних груп, різного культурного розвитку різної релігійної орієнтації об'єднуються у бажанні творити. Іноді координатором проекту під час сюжету, що розігрується, вчать логічно і творчо викладати свої думки.

Природничо-наукові. Часто такі проекти бувають дослідницькими, які мають чітко визначену дослідницьку мету.

Екологічні. Як правило, такі проекти потребують використання дослідницьких, наукових методів, інтегрований знань і різних галузей. Частіше вони бувають практико-орієнтованими одночасно [82].

Мовні (лінгвістичні) – популярні проекти оскільки вони вивчають проблеми вивчення іноземних мов. Це є актуальним в міжнародних проектах та на сучасному етапі викликають інтерес учасників проектів. У співвідношенні із зазначеними можна запропонувати таку типологію проектів, пов'язаних із іноземними мовами:

- навчальні проекти – спрямовані на оволодіння мовним матеріалом, формування певних мовних навичок та вмінь;
- лінгвістичні – спрямовані на вивчення мовних особливостей, мовних реалій (ідіом, неологізмів, приказок і т. ін.), фольклору;
- філологічні – спрямовані на вивчення етимології слів, літературні дослідження, дослідження історично-фольклорних проблем тощо.

Культурологічні. Вони пов'язані з історією та традицією різних країн. Потрібно розібратися в особливостях національних і культурних традиціях, особливостях фольклору. Такі проекти дозволяють ознайомитися із культурою, історією, етнографією, географією, економікою, політикою, суспільним ладом, мистецтвом, літературою, архітектурою, традиціями і побутом різних народів.

Культурологічні проекти поділяються на:

- історико-географічні, присвячені історії країни, міста, місцевості, географічні країни (міста, місцевості);
- етнографічні, націлені на вивчення традицій і побуту народів, народної творчості, етнічного складу народу, що проживає на певній території, національних особливостей культури різних народів;
- політичні, метою яких є ознайомлення із суспільним устроєм країн, з політичними партіями і суспільними організаціями, із засобами масової інформації та їхнім впливом на суспільну державну політику, із законодавством країни тощо;
- присвячені питанням мистецтва, літератури, архітектури, культури країни, мова якої вивчається;
- економічні, присвячені проблемам фінансової і грошової системи, оподаткуванню тощо.

Рольово-ігрові – дуже популярні проекти, які з'єднуються із якимось з іншим напрямком проекту, наприклад, пригодницьким, літературно-творчим чи культурологічним. Рольово-ігрові та ігрові, а також культурологічні проекти розвивають мовні навички володіння мовою. Такі проекти розподіляються на:

- мандрівки, які переслідують різноманітні цілі навчання мовним

структурам, кліше, специфічним термінам, діалоговим висловлюванням, описом, розмірковуванням, вміннями, навичками з інших галузей знань;

- імітаційно-ділові, моделюючі, професійні, комунікативні ситуації, які максимально наближають ігрову ситуацію до реальної;
- драматизовані – націлені на вивчення літературних творів в ігрових ситуацій, де в ролі персонажів чи авторів цих творів виступають учні;
- імітаційно-соціальні, де учні виконують різні соціальні ролі (політичних лідерів, журналістів, учителів і т. ін.).

Спортивні проекти об'єднують дітей, які захоплюються яким-небудь видом спорту. Часто під час таких проектів обговорюють майбутні змагання методики тренувань, враження про якісь нові спортивні ігри, обговорюють підсумки міжнародних змагань.

Географічні проекти можуть бути дослідницькими, пригодницькими, присвячені вивченню країни, міста, місцевості, географічним особливостям тощо.

Історичні проекти дозволяють учасникам досліджувати різноманітні історичні проблеми, прогнозувати розвиток подій політичних, соціальних, аналізувати історичні лодії, факти тощо.

Музичні проекти дозволяють їх учасникам об'єднатися за музичними інтересами. Це можуть бути аналітичні проекти, творчі, коли діти можуть створювати якісь музичні твори, аранжування, музичне оформлення тощо.

Особливості проектів за характером координації.

Проекти із відкритою явною координацією. Координатор в них виступає в своїй власній функції, не нав'язуючи він направляє роботу учасників, організовує (за необхідності) різні етапи проекту, діяльність окремих його учасників. Наприклад, договір про зустріч в якомусь офіційному закладі, інтерв'ю зі спеціалістами, збір репрезентаційних даних тощо.

Проекти із прихованою координацією. У таких проектах координатор не показує себе у діяльності груп учасників, у своїй функції він виступає як повноправний учасник проекту (є одним із них). Наприклад, у літературному проекті вчитель намагається навчити дітей грамотно і літературно висловлювати свої думки з різних питань, чи в економічному проекті бізнесмен підказує ефективні рішення конкретних фінансових, торгових операцій, або для досліджень історичних фактів професійний археолог виступає у ролі некваліфікованого спеціаліста, що направляє «експедицію» тощо.

Кількість учасників проекту, характер контактів, час виконання проекту визначається учасниками і повністю залежить від типу проектів.

Особливості організації проектної діяльності у позакласний час. Урізноманітнити проведення змістовного позакласного часу дозволяє у значній мірі організація позакласних учнівських проектів.

Позакласні проекти відрізняються від класних насамперед такими якостями:

- тематикою проектів, яка спрямована на урізноманітнення дозвілля та задоволення інтересів дітей у тих сферах науки, техніки, мистецтва,

що не входять до шкільної програми;

- кількістю учасників проєкту, бо саме позакласні проєкти допомагають охопити не тільки клас, паралель, але й увесь учнівський колектив;
- зростання дружніх, творчих стосунків між учнями школи, які беруть участь у виконанні проєктів;
- контакти із позашкільними установами, підприємцями, організаціями, що значно розширює ефективність їх взаємодії, встановленню нових ділових контактів тощо;
- можливість використання проєктів різного типу, особливо творчих, пригодницьких, ігрових, рольово-ігрових, спортивних, музичних тощо.

У позакласний час, коли закінчились заняття і учні мають вільний час, проєктну діяльність учнів можуть організовувати не тільки вчителі-предметники, але й класні керівники, педагоги-організатори та заступники директорів з виховної роботи.

Класні керівники можуть вирішувати питання:

- змістовного проведення дозвілля класу;
 - налагодження встановлення дружніх стосунків у дитячому колективі;
 - залучення до проєктної діяльності всіх членів класного колективу та активне залучення батьків до співпраці;
 - вирішення психологічних проблем, особистісних стосунків між учнями, пошук нових лідерів класу;
 - зростання активності, ініціативи, творчості, пошуку в учнівському колективі;
 - виховання таких важливих якостей, як взаємодопомога, взаємодія, самовдосконалення, самореалізація у кожного учня класного колективу тощо.
- Учні школи при виконанні позакласних проєктів набувають досвіду вирішення реальних проблем у майбутньому самотійному житті, що у наш час стає однією із цілей соціалізації сучасних підлітків. Організатору позакласних проєктів необхідно пам'ятати про основні принципи проєктної діяльності:
- добровільність вибору виду діяльності кожним школярем;
 - врахування інтересів та психологічних особливостей певної вікової групи учнів;
 - посиленість роботи, доведення її до логічного кінця;
 - формування основ культури праці, якісне виготовлення та естетичне оформлення об'єктів;
 - корисна значимість виконаних проєктів;
 - дотримання правил безпеки праці тощо [41].

Останнім часом у зв'язку із встановленням парадигми особистісно орієнтованої освіти метод проєктів переживає друге народження як ефективне доповнення до інших педагогічних технологій, що сприяють становленню особистості учня як суб'єкта доцільності, доповнюють соціальні відносини та значно урізноманітнюють виховний процес закладу освіти. Сьогодні є очевидним те, що реалізувати принципи особистісно орієнтованого виховання при традиційних підходах неможливо. Для включення кожного учня в активний

пізнавальний та пошуковий процес, який застосовується на практиці отриманих знань, повинно бути створено адекватне освітнє середовище, яке забезпечувало б можливість вільного доступу до різних джерел інформації, спілкування з однолітками, сумісна праця під час вирішення різних життєвих і важливих проблем. Найбільш перспективним у цьому відношенні є метод проєктів.

Для того щоб зацікавити дітей до проєктної позакласної діяльності керівнику проєктів необхідно знати:

- найважливішою умовою участі дітей у виконанні проєкту є їх зацікавленість та високий ступінь інтересу;
- значну, майже вирішальну роль відіграє тематика самого проєкту, яка повинна обиратися самими дітьми;
- свою роль, у проєктній діяльності учні вирішують самостійно, без наполягання вчителя;
- кожен учасник проєкту повинен чітко знати значущість, корисність та доцільність виконаної роботи;
- розподіл дітей на проєктні групи та планове виконання завдань повинно проходити на добровільних засадах, без стороннього натиску дорослих тощо.

За виконання цих умов проєктну позакласну діяльність проводить керівник учнівського проєкту, користуючись технологією та дотримуючись правил і етапів виконання проєктних робіт.

Будь-який проєкт, незалежно від типу, має практично однакову структуру, що може бути представлена у вигляді укрупненої циклограми проведення проєкту. Етапами роботи над проєктом є такі:

1. Вихідний. Відбувається розробка основних ідей, констатація вивченої проблеми, аналіз даних, визначення масштабів роботи, засобів і методів досягнення мети, меж інтеграції, дедлайнів.
2. Етап розробки. Вибір виконавців, формування команди, розподіл обов'язків, планування роботи, розробка етапів.
3. Реалізація проєкту. Забезпечення гласності й відкритості ходу проєкту. Контроль і корекція проміжних результатів, координація роботи учнів.
4. Завершення проєкту. Захист, представлення на виставці, конкурсі тощо. Підводяться остаточні підсумки [18].

Тематика позакласних проєктів може бути самою різноманітною, виходячи із проблем і потреб конкретного контингенту учнів та закладу освіти в цілому.

Темою позакласних проєктів можуть стати:

- школа (її історія, минуле і майбутнє, комфортні умови для навчання, оформлення школи кабінетів, музеїв тощо);
- шкільний двір, шкільний сад, майстерні;
- шкільна форма, шкільна газета, інформаційний центр (прес-центр), радіовузол тощо;
- обов'язки школяра, пам'ятки активу, шкільне законодавство;
- шкільні гуртки, секції, клуби (історія та майбутнє);
- шкільні традиції, династії, дозвілля;

- мої батьки, мій родовід, моя країна, моя родина;
- проблеми спілкування, дружби, кохання, взаємовідносин між однолітками;
- мода та зовнішність людини (одяг, зачіска, косметика, парфуми тощо);
- світ навколо мене (хто я, я і дорослі, я і вчителі, я і мої друзі);
- екологічні проблеми міста, району, країни;
- флора і фауна міста, країни, регіону;
- історичні та культурні пам'ятки рідного краю;
- народознавство, звичаї та традиції українського народу, народні ремесла та промисли;
- народний майстер мого краю;
- ким бути? – світ професій;
- шкільні звички та їхній вплив на організм людини;
- культурні традиції мого міста, села;
- чи можемо ми бути милосердними, як допомогти ветеранам;
- історія мистецтв: театральне, музичне, образотворче та кіномистецтво;
- світ фантастики, мої фантастичні мрії;
- школа майбутнього, місто майбутнього;
- твої можливості «людина»;
- історичні, мистецтвознавчі подорожі до країн світу (тощо).

Найважливішим для педагога є питання про ступінь самостійності учнів, які працюють над проектом. Які завдання виникають перед проектною групою, повинен вирішувати вчитель, які питання вирішують самі учні, а які вирішуються у співробітництві. Сутність самостійності залежить від більшості чинників: вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх досвіду проектної діяльності, складності теми проекту, характеру відносин у групі.

Проектна діяльність молодших школярів передбачає:

1. Чітке формулювання мети проекту, завдань та планування дій.
2. Покрокова розробка проекту, з переліком конкретних дій, з вказівкою виходів, термінів, відповідальних.
3. Вибір форми проектної діяльності: індивідуальна, групова, колективна.
4. Пошук інформації, яка потім буде оброблятися, систематизуватися, узагальнюватися, адаптуватися для подальшого використання.
5. Результат роботи над проектом – певний кінцевий продукт.
6. Презентація кінцевого продукту. З'ясування практичного використання отриманих знань під час підготовки та захисту проекту [4].

Аналізуючи наукову літературу, Державні стандарти освіти, звертаємо увагу, що для розв'язання життєвих та навчальних завдань необхідно оволодівати практичними навичками користування сучасними інтерактивними та інформаційно-комунікаційними технологіями.

Результатом діяльності у проекті може бути:

- газета (міні-книжечка, брошура, буклет);
- фотовиставка;
- мультимедійна презентація.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Вкажіть основні вимоги до організації інтерактивного навчання та виховання.
2. У чому сутність інтерактивного навчання та виховання.
3. Назвіть принципи інтерактивного виховання.
4. Назвіть рівні залучення здобувачів освіти в проєктну діяльність.
5. Опишіть загальну структуру виконання проєкту.
6. Опишіть вимоги щодо оформлення результатів проєктної діяльності.
7. Наведіть відомі вам класифікації типів проєктів.
8. Охарактеризуйте роль педагога та здобувача освіти на різних етапах реалізації проєкту.

Тема 7. Методика роботи вчителя з батьками учнів

Мета: розглянути форми та методи взаємодії педагогів та батьків; опрацювати методику проведення форм організації спільної діяльності батьків та дітей у виховному процесі закладу загальної середньої освіти; розвивати практичні навички організації та проведення батьківських зборів, різних форм взаємодії з батьками.

Перелік компетентностей, що вдосконалюватимуться/набуватимуться:

загальні: здатність до самостійного навчання і професійного розвитку; здатність використовувати на практиці сучасні виховні інструменти; здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного освітнього середовища; здатність самостійно навчатися та розвивати особистісний потенціал;

фахові: володіння сучасними виховними системами та технологіями; здатність до ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу; здатність активізувати та організувати виховний процес у закладі загальної середньої освіти; планувати та визначати зміст виховної роботи у школі; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх педагогів

Тезаурус: сім'я, батьківські збори, педагогічна освіта, батьківський комітет, педагогічна просвіта батьків.

Рекомендована література: 2, 3, 7, 8, 30, 33, 42, 63, 67, 80, 83

План лекції

7.1 Принципи та зміст роботи закладів освіти з батьками.

7.2 Методика вивчення сім'ї школяра.

7.3 Педагогічна культура сучасної сім'ї та педагогічна освіта батьків.

7.4 Методика планування та організації спільної виховної роботи вчителя з батьками.

7.5 Методика підготовки та проведення батьківських зборів.

7.6 Методи і прийоми спілкування вчителя з батьками.

Зміст лекції

7.1 Принципи та зміст роботи закладів освіти з батьками

Сім'я – своєрідний центр формування особистості дитини, виховання її характеру, волі, громадянської свідомості. Педагогічна культура батьків має формуватися не лише на основі традиційних форм і методів, а й на основі нового суспільного досвіду, наукових досліджень психології і педагогіки, педагогічної практики. Перед педагогами і батьками стоїть завдання відмовитися від авторитарної педагогіки на користь педагогіки гуманістичної, що ґрунтується на засадах демократизму. Дуже важливо, щоб майбутні вчителі були готові пояснити батькам зміст гуманістичного виховання, який відстоювали Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, К.Ушинський, Я.Корчак, А.Макаренко, В.Сухомилинський.

Сім'я завжди була природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом матеріальної і емоційної підтримки, необхідної для розвитку її членів, особливо дітей та підлітків, засобом збереження і передачі культурних цінностей від покоління до покоління [80].

Освітньо-виховні завдання, які стоять перед закладами освіти, не можна успішно реалізувати без активної допомоги сім'ї. Обов'язок громадян – піклуватися про виховання дітей, готувати їх до майбутнього життя, ростити гідними громадянами – закріплений в Конституції. На жаль, далеко не всі батьки розуміють свої обов'язки. Серед них не рідкість такі, що недооцінюють значення сімейного виховання, не мають необхідних знань, а тому припускаються серйозних помилок у роботі з дітьми. Частина батьків звинувачують заклад освіти, забуваючи про те, що сімейне виховання нічим замінити не можна. Такі батьки потребують особливої уваги і кваліфікованої допомоги вчителя. Перед педагогом стоїть важливе завдання – допомогти кожній сім'ї глибше усвідомити відповідальність за виховання дітей. Тому слід систематично, вдумливо і тактовно працювати з батьками [67].

З перших днів перебування дитини в школі вчителю важливо сформувати не тільки колектив учнів, а й колектив батьків. Необхідно допомогти кожному батькові відчувати колективну відповідальність за успіх у навчанні всього класу, досягти єдності педагогічних та моральних вимог школи і сім'ї. Співробітництво має бути ділове і щире. Але в цьому безперечному положенні про необхідність тісного зв'язку не все так просто.

Суперечливість і складність стосунків вчителів з батьками учнів пояснюється такими чинниками:

- батьківські почуття є одним з найсильніших людських інстинктів. Вони виявляються у турботі про дитину, прагненні до її фізичного і морального захисту. Любов батьків робить їхні погляди на вчинки й вимоги вчителів дуже суб'єктивними. Кожна негативна дія, недобррозичливість, байдужість або нетактовність вчителя викликають у батьків невдоволення, негативне ставлення до школи, аж до роздратування і гніву. Цей зв'язок турботи, ніжності, невдоволення і роздратування педагог повинен враховувати;
- серйозно ускладнює вплив учителя на батьків те, що він значною мірою здійснюється через погляди і настрої здобувачів освіти. Діти, якщо розповідають удома про свої успіхи і невдачі в школі, дають оцінку вчинкам вчителів, але ця оцінка часто необ'єктивна (в дитячому сприйнятті переважає емоційність). Дитина нерідко негативно зображає дії вчителів навіть тоді, коли неправда і розуміє обгрунтованість вимог вчителя. У цих випадках інформація, яка виходить від дітей, призводить до неправильної оцінки батьками вчинків і позиції педагога, заважає встановленню порозуміння. Це змушує вчителів підвищувати обгрунтованість і переконливість своїх дій у спілкуванні з учнями, зміцнювати особисті контакти з родинами вихованців.

Налагоджуючи роботу з родиною, вчитель розв'язує паралельно три завдання, і батьки мають знати про це:

- забезпечує позитивні взаємовідносини з учнем;
- встановлює стосунки взаємної довіри й поваги з його батьками;
- організує активну виховну взаємодію з родиною, спираючись на єдність моральних і педагогічних вимог до дитини.

Умови успішного сімейного виховання:

- сім'я – міцний і дружний колектив;
- інтереси членів сім'ї перебувають у гармонії з інтересами суспільства;
- повна сім'я – важлива умова успішного виховання дітей;
- єдність вимог з боку батька і матері;
- наявність у батьків почуття відповідальності за виховання дітей;
- дотримання батьками норм і правил співжиття;
- атмосфера взаємної довіри, дружби, доброзичливості;
- використання порад А.Макаренка, В.Сухомлинського у сімейному вихованні.

Зміст сімейного виховання враховує такі напрямки: моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання. Здійснюючи вплив за цими напрямками, особливу увагу слід приділяти вихованню у дітей любові до

близьких, до мови і культури свого народу; поваги до людей; піклування про молодших і старших, співчуття і милосердя до тих, хто переживає горе; шанобливого ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, знання свого родоводу, історії народу [83].

Засоби сімейного виховання:

- вплив атмосфери життя родини, її трудового укладу, громадянської зрілості, культури взаємовідносин;
- використання трудових традицій сім'ї;
- організація життя дитини в сім'ї: режим, обов'язки, вимоги, участь дітей в домашній роботі, піклування про навчальну діяльність школяра;
- організація дозвілля дітей.

Принципи роботи з батьками:

- повага щодо позиції батьків і звернення до почуття батьківської любові. Формування педагогічно правильної виховної позиції батьків можливе лише в тому випадку, якщо прохання і поради вчителя будуть сприйняті як такі, що виникають із потреб і інтересів дітей, становлення їх особистості, характеру;
- характеризуючи дітей, найпершою якістю потрібно вказувати позитивну. Спочатку батьки мають послухати і дізнатися хороше про своїх дітей. Тільки тоді вони з розумінням і зацікавленістю сприймуть стурбованість педагога тими негативними рисами характеру дітей, які заважають їм стати кращими, і будуть сприяти їх усуненню. Невміння класного керівника, вчителя розгледіти позитивне в дітях, буде розцінене батьками як несправедливість, і як недостатня кваліфікованість педагога;
- висока повага особистості батька і матері, розуміння їх батьківських турбот. Цей обов'язковий принцип виявляється і в формах звернення, і у висловлюванні прохань, порад, і в довірливому топі розмови, в недопустимості настанов і дорікань в адресу батьків, у збереженні відомих педагогу сімейних секретів. Дотримання цього принципу допомагає педагогу дійти кращого взаєморозуміння не тільки з батьками, але і з учнями. Вони люблять своїх батьків такими, якими вони є, і неповага до них дуже ранить і віддаляє від педагога.

Ніколи без потреби не критикувати ні учнів, ні батьків; критика – це засіб, а не мета.

Труднощі і недоліки виховання дітей у сім'ї:

- неповна сім'я;
- погані житлові умови;
- недостатнє матеріальне становище;
- невміння батьків знаходити адекватні вікові дитини прийоми і методи виховання;
- неузгодженість виховного впливу дорослих членів сім'ї.

Труднощі виховання дітей у сім'ї підсилюся соціальними та психологічними чинниками.

Соціальні чинники. В усіх вікових групах з 20 до 50 років смертність чоловіків більше ніж у тричі перевищує аналогічний показник у жінок, а у

віковій групі 30-34 роки – в чотири рази. Разом з великою кількістю розлучень це призводить до збільшення кількості сімей, де мати сама виховує дітей. Нині різниця між середньою тривалістю життя чоловіків і жінок сягає 10 років. Недостатність фінансування освіти та виховних закладів спричинила «згортання» роботи шкіл молодих батьків і системи педагогічної освіти батьків взагалі. Отже, нинішня підготовка батьків через обставини економічного та соціального характеру має стихійний характер. Більше половини молодих сімей не має окремого житла навіть через 10 років шлюбного життя, і майже половина сімей проживала з батьками в незадовільних для виховання дітей житлових умовах. Зниження віку, коли молоді люди створюють сім'ю, не сприяє засвоєнню моральних норм і цінностей щодо виховання дітей. Тенденція до закриття дитячих садочків позбавляє молодих батьків можливості отримувати кваліфіковану допомогу з боку фахівців.

Психологічні чинники. Сучасна сім'я складається в основному з батьків і дітей; в умовах обмеження народжуваності виникли нові родинні стосунки порівняно з багатодітною сім'єю, розповсюдженою в минулому. В однопоколінній сім'ї різко обмежується поле соціалізації особистості. Один з батьків в силу певних причин виявляє найбільший вплив на дитину і вона, зазвичай, засвоює саме його стереотипи поведінки і мислення. В цьому випадку достоїнства і недоліки особистості вихователя повторюються в особистості дитини. Проблеми особистого прикладу в неповних сім'ях їх особливо загострюються, якщо дитина не знаходить в сім'ї зразка, авторитету, гідного для наслідування, і шукає його поза сім'єю. Підвищився вплив на дитячу психіку друзів, товаришів, приятелів, героїв кінофільмів. Сучасні діти не досить шанобливо ставляться до людей похилого віку, це обумовлено і тим, що вони спілкуються в сім'ї із старшими, не вчаться співпереживати їм, не бачать і не розуміють природних проявів старості. У стосунках членів сім'ї помітно підвищився рівень взаємної психологічної експлуатації. Це виявляється у прагненні одного з членів сім'ї емоційно розряджатися на родичах, приносячи в дім злість і роздратування, що виникли у життєвій метушні [63].

7.2 Методика вивчення сім'ї школяра

1. Диференційований підхід до сімей учнів – найважливіша умова успішного їх включення у взаємодію зі школою, вчитель і батьки активно вступають у спілкування, коли існують обставини, які зумовлюють взаємну потребу та інтерес до спільної діяльності. Для того, щоб це урахувати, треба вивчати учнів, виховні можливості кожної конкретної родини. Для класного керівника домінуюче значення має аспект психолого-педагогічний, тобто вивчення сім'ї з точки зору виконання нею своєї виховної функції, визначення умов і чинників, які впливають на ефективність розв'язання цих завдань. Цінність педагогічного спостереження полягає в тому, що вчитель збирає конкретний емпіричний матеріал, вивчає особистість дитини і життя сім'ї в природних умовах. Для того, щоб результати були глибокими і всебічними, необхідно ретельно планувати, чітко визначати мету і об'єкти спостереження.

Вимоги до вивчення сім'ї – систематичність, планомірність, цілеспрямованість [42].

2. Методи дослідження сім'ї:

– метод документалістики – звернення до документальних даних про дитину і сім'ю (медична картка дитини, відомості про перебування в дошкільному закладі, в початковій школі, особиста справа, характеристики і класні журнали за попередні роки). На основі аналізу одержаних даних можна скласти уявлення про стан здоров'я, психофізіологічний та інтелектуальний розвиток, умови життя родини.

– Метод опосередкованого вивчення – увага спрямовується на учня як члена сім'ї. До уваги беруться поведінка, характер, темперамент дитини, її стосунки з батьками, членами сім'ї, з ровесниками, а також учнівські здібності, захоплення, уподобання.

– Метод спостереження і прямого вивчення сім'ї спрямований на конкретне вивчення сімейного оточення дитини, стосунків між батьками і дітьми, існуючої атмосфери в сім'ї з метою визначення засобів, форм і методів педагогічного впливу на батьків, виявлення не лише вразливих місць, а й можливостей для усунення недоліків.

При вивченні виховного потенціалу сім'ї доцільно використовувати комплекс прийомів і методів, де одним з ключових виступає спостереження. Вчитель систематично слідкує за навчанням і поведінкою дітей, спостерігає життя родини, відвідуючи вдома свого вихованця, залучаючи батьків до виконання доручень, пов'язаних з вихованням дітей, наданням допомоги класу і школі. Існує метод включеного спостереження, коли до спостереження залучається батьківський актив, учителі інших класів, адміністрація школи. Цей метод дозволяє вчителю отримати нові дані про сім'ю, уточнити і доповнити ті, що були зібрані раніше. Перевіреним методом вивчення сім'ї є бесіда. Вона допомагає уточнити питання, які виникають, з'ясувати особливості характеру, мотиви поведінки дитини. Бесіда з батьками може бути ефективною за умов встановлення відносин довіри і взаємодопомоги між батьками і вчителями. До кожної бесіди вчитель готується, визначає план майбутньої розмови, веде її стримано, тактовно. Потрібну інформацію про сім'ю можна отримати, скориставшись анкетуванням та опитуванням. Аналіз і узагальнення матеріалів анкет та листів, опитування, які були проведені у різний час, дозволяють вчителю зібрати конкретні дані про сім'ю, порівняти її з даними попередніх років і на основі цього скоригувати свою роботу. Ці методики найчастіше використовуються для фронтального вивчення сім'ї. Досить часто у практиці вивчення сім'ї знаходять використання різноманітні тести. Вони допомагають учителю дослідити виховну своєрідність кожної сім'ї, вивчити приховані помилки у вихованні дітей. Дослідженню сім'ї допомагають і самі учні; їхні вчинки є своєрідним відображенням умов сімейних стосунків, морально-психологічного клімату в родині. Спостереження, індивідуальні бесіди, анкетування, опитування і тести можна використовувати і для батьків, і для дітей. Аналізуючи і зіставляючи відповіді батьків і учнів, учитель має

можливість установити ті чи інші факти, скласти зважену думку про виховний вплив сім'ї на учня. Дітям можна пропонувати твори-мініатюри: «Моя сім'я», «Що ми читаємо вдома», «Мій вихідний день», «Наші сімейні традиції». При їх використанні необхідні доброзичливість, дотримання педагогічного такту. Обговорювати результати таких творів, цитувати їх ні у класі, ні на батьківських зборах не можна. Такі твори дають багато матеріалу для роздумів, які допомагають вчителю знаходити правильні шляхи співпраці з сім'єю.

На основі цих методик доцільно скласти «Педагогічний паспорт сім'ї», в який записувати найхарактерніші відомості про неї. Цей паспорт не є незмінним документом. Він має поповнюватися впродовж усього періоду навчання дітей у школі [42].

3. Етапи спільної роботи вчителя і батьків:

- педагогічна діагностика сім'ї;
- визначення мети і завдань спільної виховної роботи з дітьми та їх батьками (залежно від початкового стану взаємовідносин педагогів і батьків, їх готовності до взаємодії);
- планування спільних заходів з проблем виховання дітей, підвищення готовності батьків до взаємодії зі школою;
- організація різних форм спільної роботи школи та сім'ї;
- контроль і облік спільної роботи (аналіз комплексної роботи з батьками щодо їх підготовки до взаємодії з педагогом, до виховання дітей у сім'ї, систематичне спостереження за динамікою розвитку дітей);
- стимулювання узгоджених і взаємозумовлених батьків і педагогів (обговорення позитивного досвіду спільних дій батьків і вчителів, батьків і дітей в сім'ї, вмінь застосовувати здобуті знання на практиці, висунення найбільш підготовлених батьків у групи «радників» і «експертів»);
- корекція спільної діяльності (уточнення напряду роботи, засобів і методів її виконання відповідно до характеру взаємин між батьками і педагогами, готовності батьків до реалізації своїх виховних завдань і досягнення поставленої мети) [42].

7.3 Педагогічна культура сучасної сім'ї та педагогічна освіта батьків

Спільна робота вчителя з батьками здійснюється в двох напрямках: *педагогічна освіта батьків (просвіта); залучення батьків до виховної роботи з дітьми.*

Форми, засоби організації, конкретні прийоми добираються в залежності від рівня педагогічної культури батьків [3].

Педагогічна культура батьків – достатня підготовленість до виховання дітей в умовах сім'ї, вміння застосовувати якості вихователя в процесі сімейної життєдіяльності. Вона характеризується: певною сумою (основним мінімумом) знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни; вміннями і навиками, набутими в процесі виховання дітей та догляду за ними; культурою педагогічного впливу.

Основними параметрами педагогічної культури батьків є: моральна культура; культура мислення та мовлення; комунікативна культура; культура праці; дидактична культура; культура рухів; фізична культура; естетична культура; екологічна культура.

Завдання педагогічної освіти: нагромадження педагогічних знань, необхідних батькам для виховання дитини; самовиховання або саморозвиток батьків, тобто підвищення їх самосвідомості та визначення особистої шкали цінностей.

Характеристика напрямів спільної роботи вчителя з батьками. Залучення батьків до виховної роботи з дітьми реалізується в таких формах: рада батьків; батьківський комітет (включає комісії: навчально-культурно-масову, господарську, з трудового виховання і професійної орієнтації, з педагогічної пропаганди); залучення батьків до керівництва гуртками; батьківські збори. Крім того, залучення батьків до виховної роботи передбачає їхню участь в справах класного колективу – прогулянки і походи, екскурсії, поїздки.

Крім ради батьків і батьківського комітету може бути утворена група «Батьківська порада» – це координуючий штат різноманітної роботи з усіма батьками одночасно постійні помічники педагога (підготовка до вечора, екскурсії).

Педагогічна освіта батьків передбачає різноманітні форми роботи. Система роботи з підвищення педагогічної культури батьків здійснюється через: індивідуальні форми роботи; колективні [7].

Основними формами є:

- читання лекцій;
- проведення бесід у школі чи вдома, але не для того, щоб «вилаяти» чи «вжити заходів», а оцінити досягнення, поставити нові завдання, знайти шляхи допомоги;
- відвідування батьків вдома, можна в присутності учня, щоб він відчував, що це не змова проти нього, а виявлення турботи і переживання;
- консультації батькам – нетрадиційна назва – психолого-педагогічні дні довір'я (консультації різних спеціалістів);
- проведення вечорів запитань і відповідей;
- запрошення батьків до школи;
- відкриті уроки для батьків;
- конференції по обміну досвідом родинного виховання;
- диспути батьків;
- усні журнали;
- батьківські університети та школи молодих батьків (Батьківські університети – це систематичне проведення в школі (1 раз на чверть) занять (лекцій) з психології, педагогіки, етики, гігієни, права. Лекторами можуть бути вчителі школи, запрошені спеціалісти. Батьківська школа може мати назву клубу);
- пресконференції «Ми і наші діти»;

- зустрічі за круглим столом (обговорення застосування різних методів з власного досвіду), доцільно проводити наприкінці циклу занять з батьками;
- виконання батьками практичних завдань (практикують домашні завдання для батьків);
- ознайомлення батьків з педагогічною літературою;
- дні відкритих дверей (вони можуть поєднуватись з виставками «Світ захоплень нашої сім'ї», прикладної, декоративної творчості, родинних альбомів, колекцій дитячих малюнків та виробів), виставки педагогічної літератури;
- вечори «На сімейний вогник», «Портрет сім'ї», сімейних традицій, «Батьки очима своїх дітей» – під час підготовки учні пишуть твори «Я і мій тато», «Я і моя мама»;
- випуск тематичних газет «Дозвілля родини», «Говорять професії батьків»;
- конкурси «Нумо, тати», «Нумо, мами», «Що? Де? Коли?», «Тато, мама і я – дружня сім'я», сімейні свята в класі (спільне проведення днів народження дітей, календарних народних свят);

Нетрадиційні форми педагогічної освіти батьків:

- центри педагогічних знань при навчальних закладах;
- педагогічний десант (виступи педагогів на підприємствах);
- дерево родоводу (зустрічі поколінь);
- у сімейному колі (індивідуальні консультації, зустрічі з лікарями, психологами, юристами);
- сімейна скринька (з досвіду сімейного виховання);
- народна світлиця (звернення до народних традицій, етнопедагогіки);
- день добрих справ (спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей);
- вечір великої розмови (участь педагогів, батьків, учнів, організація відпочинку, ігри, вистави);
- альбом-естафета «Як ми відпочиваємо» (досвід організації відпочинку в родині);
- клуби – дискусійні, сімейних традицій;
- аукціон ідей сімейної педагогіки (з досвіду);
- батьківський ринг (вирішення педагогічних ситуацій);
- рольові ігри.

Важливим чинником ефективного педагогічного навчання є його стимулювання. Воно має здійснюватись у формі похвали батьків та дітей, які цього заслуговують, підтримки в розумних починаннях сім'ї, різноманітних заохочень.

У ході педагогічної освіти і залучення батьків до спільної виховної роботи їм постійно надаються рекомендації по створенню сприятливих сімейних умов та інформація про хід розвитку учня (про події в школі, про результати навчальної діяльності, про самопочуття дитини в школі, в колективі, про дотримання нею норм поведінки, про інтереси, здібності тощо). Можуть бути використані:

- листи-характеристики – час від часу направлені через дітей короткі повідомлення про їхні успіхи за визначений період (місяць, чверть). До

листів-характеристик можна звертатись вже через 1-2 тижні після початку навчання, краще, якщо ці листи будуть відкриті, закриті «секретні» викликають у дітей недовіру;

– записки-повідомлення (про збори, заняття клубу, школи, університету, запрошення, поздоровлення, звернення). Якщо зміст записок однаковий для всіх батьків, їх можуть написати самі діти, а педагог тільки поставити підпис. Поступово треба привчати батьків і дітей до того, що на листи та записки потрібно відповідати хоча б короткими повідомленнями про те, що їх отримали [30].

Від чого залежить успіх в роботі з батьками?

Ефективність спільної роботи з батьками залежить від авторитету вчителя в очах батьків та їх дітей, від рівня педагогічної майстерності вчителя:

- вчитель має бути добре вихований сам;
- повинен мати знання, бути ерудованим;
- повинен мати спеціальні знання та навички в організації та проведенні виховної роботи;
- майстерно володіти мовою, мімікою, жестами;
- мати комунікативні вміння і перш за все встановлювати контакт з дорослими, спілкуватись з ними, мобілізувати себе на взаємодію з батьками;
- мати організаторські вміння (організація взаємовідносин з батьками);
- наявність емпатії (здатності до співчуття, співпереживання) та ідентифікації (здатність стати на позицію іншої людини). Це допомагає пізнати внутрішній світ дитини, розібратись у сімейних стосунках, зрозуміти батьків;
- педагогічний такт вчителя – вміння знайти правильний топ у спілкуванні, поважати батьківський авторитет, висувати розумні, педагогічно обґрунтовані справедливі вимоги, тримати себе відповідним чином. Наявність педагогічного такту допомагає вчителю уникати конфліктів з батьками;
- знати та дотримуватися оптимальної відстані між собою та учнем, батьками чи колективом;
- має усвідомлювати власні прорахунки та помилки, вміти аналізувати їх, бачити шляхи виправлення;
- вчитель не повинен опосередковано карати учнів руками батьків [42].

7.4. Методика планування та організації спільної виховної роботи вчителя з батьками

Важливим педагогічним аспектом взаємодії школи і сім'ї є створення виховної атмосфери у всіх сферах життєдіяльності дітей, єдність вимог до них, уміле використання різноманітних методів і прийомів виховання, які не суперечать один одному, а отже, не спонукають особистість до роздвоєння. Тому одним із важливих напрямів співпраці педагогів і батьків ми вважаємо організацію спільної виховної діяльності вчителів, батьків і учнів. Це створює додаткові можливості для батьків у передачі свого життєвого досвіду підростаючому поколінню, сприятливі умови для виховання власних дітей, а також усіх учнів класу; згуртовує батьків, зближує вчителів, батьків і учнів,

розширює і збагачує їхнє спілкування. Такий напрям роботи допомагає активізації виховного потенціалу сімей з боку не лише вчителя, а й самих дітей. Практичною реалізацією даного напрямку виховної взаємодії сім'ї і школи має виступати система спільних творчих справ батьків і дітей, організована і керована вчителем і батьківським комітетом класу. Її мета – встановити реальні можливості виховного потенціалу кожної сім'ї у вихованні учнів класу, шляхом спільної діяльності створити умови для співпраці сім'ї і вчителя у вихованні учнів, коригувати помилкові погляди батьків на питання сімейного виховання та помилкові дії у процесі виховання власних дітей, піднести авторитет батьків в очах дітей і цим сприяти їхньому правильному вихованню. Система спільних творчих справ може включати такі форми роботи:

- систематичне ведення батьками гуртків у класах, де вчаться їхні діти (шахи, в'язання, вишивка тощо);
- виготовлення учнями разом з батьками наочних посібників, оформлення виставок, випуск стіннівок, виконання творчих робіт;
- виступи перед батьками та учнями класу;
- спільна підготовка та участь у проведенні різноманітних виховних заходів, які організовуються у класі (екскурсії, свята, спортивні змагання тощо);
- організація таких форм роботи, які неможливі без залучення батьків чи інших членів родини до їх проведення, а саме: родинні свята «Свято нашого роду», вихідний день у школі разом з батьками, спортивні змагання.

Кількість спільних творчих справ батьків і дітей має регулювати вчитель. Найоптимальнішим варіантом є обов'язкове проведення однієї такої справи раз на чверть. Решта часу відводиться на активну підготовку до її проведення, яка й становить зміст спільної виховної роботи учнів, батьків, учителів. Активізація виховного потенціалу через дітей передбачає здійснення вчителем таких форм роботи з учнями, як складання учнями родоводу своєї родини, бесіди про участь батьків у визначних подіях батьківщини, у праці, спрямованій на її становлення і розквіт, вироблення своїми руками подарунків для батьків, знайомство дітей класу з сімейними колекціями, систематичний випуск сімейних газет, написання учнями творів на теми, пов'язані з родинами, привітання всіх батьків класу зі святами.

Наводимо приклад проведення тижня батьків (початкові класи). Мета його – ознайомити дітей з професійною діяльністю батьків класу, їхніми улюбленими справами і цим самим сприяти піднесенню батьківського авторитету.

1. Екскурсії на роботу до батьків (проводять батьки, розповідають про своє підприємство, за можливістю показують процес і результати своєї праці).
2. Зустріч учнів з батьками, представниками різних професій, виставка їхніх виробів у класі, розповіді батьків про свої захоплення (батько-фотограф, він приніс і показав фотографії, слайди).
3. У класі діти пишуть твір на тему «Моя родина».

План:

- З ким я живу.

- Мої тато і мама працюють..
- Наш вихідний день.
- Улюблені заняття членів моєї родини.
- Мої дідусь і бабуса. На кого я хотів би бути схожим.

4. Конкурс малюнків у класі.

5. Завершальний вечір «Свято праці у нашій сім'ї».

Хід проведення:

- виступ учителя (підсумок усього тижня);
- виступи батьків (вони принесли на свято свої колекції, розповідають про них, про свою роботу);
- голова батьківського комітету класу підводить підсумки конкурсу малюнків «Мої батьки і я працюємо»;
- вшанування передових династій;
- концерти художньої самодіяльності дітей (вони представляють професії своїх батьків);
- конкурс прислів'їв, приказок про працю;
- вручення батькам пам'яток з виховання дітей.

До вечора готуються виставки зошитів, щоденників учнів, малюнків, творчих робіт членів гуртка «Умілі руки».

7.5 Методика підготовки та проведення батьківських зборів

Найдієвішою традиційною формою роботи вчителя з батьками є батьківські збори. На них обговорюються зміст, напрями та завдання роботи батьківського колективу класу в школі та в сім'ї.

За ознакою масовості вони бувають: загальношкільні; класні.

За змістом і конкретними завданнями:

- організаційні – на них затверджуються плани взаємодії школи та сім'ї, розробляються заходи по удосконаленню роботи, обирається батьківський комітет, розподіляються громадські доручення, створюються ініціативні групи;
- тематичні – за планом роботи педагогічної освіти батьків. З'ясовуються актуальні питання виховання з використанням матеріалів, зібраних вчителем, питання про стан сімейного виховання, рівень вихованості учнів. Теми мають бути невід'ємною частиною програми підвищення педагогічної культури батьків. Тематика визначається колегіально і відбиває ті виховні завдання, які класний керівник ставить на рік, на півріччя, на чверть. У підготовці і проведенні їх активну участь мають взяти не тільки педагоги, а й батьки;
- збори-диспути – націлені на актуалізацію уваги батьків щодо окремих проблем: «Сім'я і вибір професії», «Бюджет сім'ї і потреби дітей», «Дружба дітей і позиція батьків», «Як привчати дитину говорити правду». Вчитель керує диспутом, але не нав'язує свою позицію. Такі збори мають бути активним обговоренням, виявленням найважливіших проблем та ставлення до них. Диспути дозволяють в непрямій формі попередити помилки та їх негативні наслідки, оскільки під час обговорення всі висловлюють свою думку щодо

проблеми;

– збори-практикуми – це аналіз та оцінювання батьками рівня родинного виховання, спостереження за власною дитиною, участь у виробленні педагогічних рекомендацій, розв’язання складних педагогічних ситуацій. Однією з переваг є зв’язок учителя з повсякденною виховною діяльністю батьків. Для того, щоб досягти активної участі батьків у цій роботі, потрібно заздалегідь на класних батьківських зборах ставити перед батьками конкретне завдання [67].

Наприклад, пропонується обговорити рівень працелюбності дітей; готуються листи-завдання з питаннями, на які потрібно дати відповідь:

- чи має дитина в сім’ї постійне трудове доручення;
- чи виконує доручення без нагадування, чи необхідно нагадувати;
- чи виконує доручення з бажанням;
- як ставиться до епізодичних трудових доручень;
- чи виявляє ініціативу у виконанні якоїсь роботи; як часто виконує роботу за власним бажанням.

Листи-завдання отримують всі батьки, призначається день зборів, на яких відбудеться обговорення проблеми згідно із запропонованими питаннями. Після розгляду питань, розв’язання складних ситуацій на зборах виробляються рекомендації як результат обговорення.

– підсумкові збори (за кожен чверть, півріччя, рік) – такі збори крім інформації про оцінки мають на меті показати вплив процесу навчання на розвиток особистості. В результаті батьки мають чітко уявляти собі основні шляхи удосконалення виховання своєї дитини в найближчі місяці до наступної зустрічі з учителем.

– збори-свята – святкування батьками та дітьми разом якихось подій; готується виставка малюнків дітей, виробів, може бути організований концерт художньої самодіяльності, виставка зошитів, творів, святкова газета. Можна запропонувати батькам виступити, поділитися власним досвідом сімейного виховання.

– спільні збори батьків та учнів – можуть бути присвячені різним аспектам виховання, або скликаються коли виникає необхідність обговорити окремі події із життя класу. Присутні на зборах батьки мають можливість відчувати ставлення колективу класу до власної дитини, роль своєї дитини в колективі. Іноді є необхідність ознайомити дітей з думкою інших батьків щодо проблем, з яких в сім’ях відбуваються суперечки.

– комбіновані збори – розв’язуються питання педагогічної освіти батьків, підводяться підсумки навчально-виховної роботи за минулий час, накреслюються нові перспективи та завдання [67].

Батьківські збори проводяться як правило 2 рази на семестр. Практика показала, що ефективніше збирати батьків частіше. Якщо батьки збираються 3-4 рази на рік, то збори перетворюються на підведення підсумків успішності, на них немає часу заглибитись в причини і наслідки успіхів та невдач;

накопичується багато організаційних справ, інформації, які теж потребують часу.

Підготовка до зборів. Авторитет вчителя багато в чому визначається умілою організацією і проведенням класних батьківських зборів.

Успіх зборів визначається їх підготовкою, в процесі якої необхідно:

- визначити тему зборів та тему бесіди на зборах (або лекції);
 - визначити, чи є можливість самостійно якісно висвітлити питання чи потрібно запросити спеціаліста. Спеціалісту потрібно повідомити вік дітей, особливості класного колективу батьків, тему, зміст, тривалість бесіди чи лекції;
 - з'ясувати з попередніх розмов з батьками, що відбувається в сім'ї і яке ставлення батьків щодо теми бесіди (лекції), накопичити факти, приклади, які можна використати, щоб проілюструвати основні положення бесіди;
 - підготувати батьків, якщо вчитель планує їх виступи (зміст, час; допомогти відібрати матеріали);
 - сформулювати конкретні поради і рекомендації про те, як потрібно будувати сімейне виховання в зв'язку з темою бесіди (лекції);
 - продумати виклад матеріалу, щоб він був переконливим, батьки запам'ятали зміст (оскільки вони ж не конспектують); образність, емоційність мовлення мають поєднатися з практичною спрямованістю і науковістю;
 - підготувати приміщення, де будуть проводитися збори – там має бути чисто, провітрено, зручно. Продумати, де будуть роздягатися батьки, де вони будуть сидіти. На стіл можна покласти зошити дитини, папір для записів, ручку, виписки з класного журналу з оцінками. Потрібно подумати, як прикрасити приміщення, якщо це збори-свято. Іноді практикують папірці-записки, складені вдвічі (наприклад, «Зверніть увагу на оцінки з хімії», «Передивіться обов'язково твір з літератури», «Залишіться, будь-ласка, після зборів, мені потрібна ваша порада»).
 - підготувати виставки – зошитів, виробів, малюнків, альбомів, колекцій, творів, тощо – якщо це необхідно за сценарієм;
 - підготувати учнів (не завжди тільки сміливих, рішучих, розкутих, здібних, а й більш сором'язливих, скромних, «середніх» і «слабеньких»);
 - можна підготувати відеозапис відповідей дітей, їх думок, висловлювань;
 - заготовити анкети, тести отримання додаткової або необхідної інформації;
 - підготувати текстові матеріали, рекомендації, поради у вигляді пам'яток.
- Наприклад: на підсумкових зборах (у травні) батьки учнів можуть отримати пам'ятки такого змісту: «Шановні батьки! Починаються літні канікули. Добре, якщо ви будете пам'ятати:
- що необхідно прочитати...
 - що необхідно підготувати ...

Структура, хід і методика проведення зборів. Залежно від виду зборів вони можуть бути побудовані по-різному. Основна частина – повідомлення педагогічних знань – може бути у вигляді: лекції; доповіді; диспуту; бесіди; дискусії; ділової гри; обговорення змісту педагогічних статей; обговорення проблемних питань та розв'язання практичних завдань.

Орієнтовний порядок проведення:

- повідомлення вчителя, члена батьківського комітету про виконання рішень попередніх зборів;
- лекція (бесіда) на педагогічну тему;
- виступи батьків про досвід сімейного виховання з даного питання; узагальнення, обмін думками з проблеми;
- повідомлення вчителя про етап навчально-виховної роботи в класі;
- різне;
- підбиття підсумків та прийняття рішень;
- інформація про проведення наступних зборів, про їх порядок денний.

Збори не повинні тривати більше ніж 1-1,5 години. Веде збори вчитель або голова батьківського комітету. Вступне слово має бути емоційно забарвлене, потрібно настроїти батьків і на діловий тон, і одночасно створити атмосферу довіри та невимушеності.

Бесіда (лекція) не повинна бути тривалою – лише 20-30 хвилин. Треба озброїти батьків теоретичними знаннями і з'ясувати основні положення стосовно конкретних ситуацій життя класу.

Потрібно дотримуватись почуття міри щодо методичних положень і конкретних прикладів. Так само слід дотримуватись почуття міри при аналізі позитивного і негативного в поведінці дітей. Аналізуючи негативні явища, слід дуже обережно називати прізвища учнів та їх батьків. Про відхилення від норм поведінки, недоліки слід говорити з батьками індивідуально.

Аналізуючи етап освітньої роботи, вчитель так будує свій виступ, щоб загальний аналіз досягнень класу сполучався з характеристикою кожного учня, щоб у розкритті кожного питання батьки почули ім'я своєї дитини. Особливо потрібно підкреслювати, коли поведінка або навчання поліпшились порівняно з попереднім періодом.

Неприпустимо «проробляти» батьків за неуспішність учнів та недоліки в сімейному вихованні врешті-решт батьки невстигаючих і недисциплінованих дітей взагалі перестають відвідувати збори. З батьками таких дітей треба працювати індивідуально.

Потрібно продумати ту частину зборів, де обговорюється «різне», щоб воно не займало багато часу.

Обов'язковим повинно бути підбиття підсумків і прийняття рішень. Зміст має бути конкретним і спрямованим на удосконалення навчально-виховної роботи. Потрібно, щоб рішення знали не тільки ті, що були на зборах, а й решта батьків. Можна підготувати листи з рішеннями зборів [30].

7.6 Методи і прийоми спілкування вчителя з батьками

За характером готовності батьків до виховання їх можна поділити на 4 групи:

1. педагогічно підготовлені батьки, які мають потрібні для виховання дітей знання; вони готові виховувати своїх дітей, співробітничати з учителями, здатні допомагати іншим батькам;

2. батьки недостатньо готові до виховання дітей. Вони усвідомлюють значення спільної, узгодженої роботи школи і сім'ї, мають сталі навички виховної роботи, проте знання їх фрагментарні, неповні;
3. батьки недостатньо готові до взаємодії з педагогами та виховання дітей. Вони мають певні педагогічні навички, але недооцінюють значення впливу на дитину, їхні знання потребують суттєвого поповнення;
4. батьки педагогічно безпорадні, з обмеженими знаннями з педагогіки та психології дітей, відсутня мотивація до співпраці з педагогами, немає готовності до виховання дітей.

Типові варіанти ставлення батьків до вчителя:

- погоджуються з вимогами вчителя, намагаються їх викопати, але не знають як;
- погоджуються з вимогами вчителя, але виховують дітей по-своєму, виходячи з власного досвіду та уявлення про мету, зміст і методи виховання;
- відкрито йдуть на конфлікт з учителем.

Успіх роботи з батьками учнів залежить від уміння педагога встановлювати з ними контакт незалежно від того, яке ставлення батьків до вчителя і наскільки вони підготовлені до виховання дітей. Тобто в роботі з батьками великого значення набуває комунікативна діяльність вчителя, його здатність до спілкування з дорослими.

Встановлення контакту з батьками має відбуватись у кілька орієнтовних етапів або стадій, у процесі як закономірно розвиваються позитивні, довірливі відносини. Послідовність усіх стадій обов'язкова. Наведемо їх схематичний опис.

Зняття напруження у спілкуванні, усунення і довіри, тривожності та невпевненості батьків у відносинах з вчителем – основна мета першої, початкової стадії. Для цього в батьків спеціально формується уявлення про те, що вчитель може розуміти і цінувати їх почуття до дитини. З метою досягнення згоди в оцінках вчитель має починати встановлення контактів із сім'єю з виявлення переважно позитивних моментів, узгодженостей в оцінці ряду позитивних якостей і характеристик особистості дитини.

На другій стадії починається поглиблення початкового прагнення до спілкування. Темою для нього має стати інтерес вже не тільки до окремих позитивних проявів і якостей, а й до особистості дитини в цілому, її здібностей, інтересів, мотивів поведінки тощо. Батькам надається можливість більше висловитись про дитину для того, щоб вони самі могли краще побачити її немовби збоку. Це сприяє виникненню у них позитивних емоцій стосовно педагога як слухача, як підтримує і поділяє їх інтерес до дитини. У ході бесіди необхідно торкнутись питань, які в подальшому можуть стати центральними: перспективи розвитку певних інтересів або здібностей учня, його захоплення, того, в чому виявляються його устремління.

При достатньо виразному прояві ознак зближення (батьки починають з власної ініціативи відвідувати школу, виявляють чуйність і відвертість у стосунках з учителем, звертаються до нього за порадою) настає третя стадія.

Тепер вчитель починає інформувати батьків про свої наміри – підвищити вимогливість, запровадити нові форми роботи з дітьми тощо; пропонує об'єднати зусилля і виявляє ставлення батьків до своїх намірів, що, як правило, на даний момент зустрічаються з розумінням. Потім педагог і батьки спільно уточнюють деякі питання щодо подальшої взаємодії, конкретизують свої думки, доходять висновку, що основою співробітництва має стати взаємна довіра. Знімаються також деякі обмеження у спілкуванні, що існували раніше, намічається розподіл ролей. Позитивне ставлення до дитини породжує все зростаючу зацікавленість батьків у спілкуванні, стимулює активність взаємодії.

На наступній стадії взаєморозуміння, якого вдале досягти, пов'язується зі своєрідними іспитами, стосунків на міцність. Це природне бажання сторін подолати наявні недоліки у взаємовідносинах. Про них висловлюється як вчитель, так і батьки. Предметом обговорення на цій стадії вже можуть бути і негативні якості учня. Тим самим як вчитель, так і батьки начебто попереджують один одного про ті несприятливі чинники, які можуть завадити нормальному спілкуванню в подальшому, а їх проговорювання допомагає зняти негативний настрій. Видозмінюються вимоги вчителя і за формою. На основі окремих висловлювань батьків вчитель може вже категоричніше підкреслювати необхідність деяких змін у поведінці самих батьків або в їх ставленні один до одного, які впливають на дитину.

Отже, якщо перші три стадії спрямовані на «нагромадження» чистої згоди, то завдання четвертої – виявити тенденції суперечностей і перешкод у відносинах між педагогом і батьками.

На п'ятій стадії робиться спроба досягти того, щоб усі об'єктивні обставини були враховані. Тепер вчитель може бути таким, як цього потребують обставини: йому зрозуміла позиція батьків, розставлені акценти у взаємовідносинах з ними взагалі. Вчитель може розповісти, що, на його думку, змінилось, що відповідає і що не відповідає попереднім оцінкам. Відкрито називаються недоліки в поведінці учня, на виправлення яких мають бути спрямовані спільні зусилля. На цій стадії остаточно конкретизуються мета і перспектива подальшої спільної виховної роботи. З батьками діляться також деякими сумнівами, з ними обговорюються труднощі та ускладнення, які можуть стати перешкодою для реалізації виховних впливів на учня. Довірчі стосунки, що утвердились, поступово на цій стадії переростають у можливість активної допомоги батькам.

Шоста стадія характеризується встановленням відносин, па основі яких можливе вже не тільки обговорення деяких сторін особистості учня або недоліків сімейного виховання, а й вироблення спільних планів дій. Це стадія конкретного співробітництва і вироблення єдиних вимог. У цей період відбувається розподіл ролей і «зон впливу» на дитину. Крім того, це стадія спільного контролю. Батькам надається можливість постійно обговорювати з педагогом окремі деталі спільно прийнятих рішень і як вони виконуються. Спільно аналізуються також зміни, що відбуваються в поведінці й особистості дитини. Саме такий підхід забезпечує формування свідомої та міцної установки

на наступні цілі й програми взаємодії. Тим самим у батьків формується переконання в правомірності власних дій і доцільності дій вчителя [67].

Створення нормальних особистісних взаємин вчителів і батьків стає базою для розвитку їх подальшого ділового співробітництва, і не лише з приводу поведінки їхньої дитини, а й переосмислення батьками свого способу життя, установок, позицій стосовно оточуючих і власних дітей.

Програма вивчення сім'ї учня:

1. Структура сім'ї – склад (повна, неповна, співвідношення поколінь у родині, кількість дітей, інші члени сім'ї).
2. Батьки – вік, освіта, професія, рід занять.
3. Соціально-побутові умови, матеріальний стан сім'ї.
4. Суспільно-педагогічна спрямованість сім'ї – ставлення до виховання дітей, спрямованість виховного впливу матері і батька, знання учня про суть трудової діяльності своїх батьків, ставлення батьків до навчання дітей, виконання ними громадських доручень у класі, педагогічна активність батьків (участь у виховних заходах, обговорення з вчителями виховання і навчання своїх дітей, допомога класному керівнику у формуванні класного колективу).
5. Внутрішньосімейні стосунки:
 - стиль взаємин між батьками (авторитарний, демократичний, конфліктний);
 - ставлення батьків до дітей: теплота – вимогливість, теплота – дозвіл, холодність – дозвіл, холодність – вимогливість;
 - ставлення дітей до батьків: повага, любов, піклування, грубість, егоїзм;
 - відносини між дітьми у сім'ї – діти дружать з братами і сестрами, допомагають їм у навчанні, рахуються з їх поглядами, ворожі стосунки, діти постійно конфліктують (у чому причина?), у дітей мало спільного, вони байдужі до інших (у чому причина?);
 - виконання домашніх справ у сім'ї, розподіл обов'язків, колективне виконання важкої праці, участь дитини в домашній праці, наявність сімейних доручень;
 - відомості про сімейну раду – чи є в сім'ї звичай радитись з важливих питань, чи залучаються діти до такого обговорення.
6. Методи виховання, що застосовуються батьками: живемо як живеться, наказ, натиск, жорсткий контроль, прохання, умовляння, вседозволеність, побажання, переконання, порада, спільне обговорення сімейних проблем, турбота, лагідна участь, задоволення всіх бажань дитини, фізичне покарання, пояснення, приклад, позбавлення задоволень[67].

Педагогічне кредо батьків у вихованні дитини:

- Давайте поміркуємо, порадимось, разом вирішимо...
- Я тебе примушу, ти у мене станеш таким, як мені потрібно.
- Це тобі, а ми з батьком як-небудь.
- Що вимагати зараз, ось виросте, тоді.
- Одягнений, взутий, нагодований, удома господарських обов'язків не має, що просить - купуємо, тільки вчився б.

– Я рідко торкаюсь справ сина. У мене вистачає своїх турбот. А взагалі у кожного з нас свої проблеми: у мене – робота, у нього – навчання.

7. Сімейні традиції – як у сім'ї відзначають сімейні дати, свята, свята народного календаря, чи існують у родині сімейні реліквії, знання родоводу власної родини тощо.

8. Організація вільного часу – як проводять у сім'ї вихідні дні, захоплення, улюблені для всіх заняття, справи.

Поради батькам

Наскільки зрозумілі вам думки і почуття ваших дітей? Що ви можете зробити зі свого боку, щоб наладити спілкування з дитиною? Послухайте деякі поради педагогів:

– висловлюйте дитині вашу повну увагу (всім: позою, виразом обличчя –дивитися в очі);

– навчіться розуміти мову поз і жестів. Поки ви не розумієтесь на тому, що можна зрозуміти без слів, ви пропускаєте більше половини того, що хотіла б сказати вам дитина;

– не перебивайте і ніколи не вгадуйте в голос того, що вона хоче сказати;

– намагайтесь відчувати, які саме життєві потреби вашої дитини, їй потрібна увага? їй потрібний спокій? Порада? Допомога? А може, вашій дитині треба вилити якісь почуття в присутності того, кому вона може довіряти;

– намагайтесь контролювати власні почуття. Слухати означає кохати. Співчуйте. Ставте себе на місце дитини. Зосереджуйте свою увагу на її переживаннях, час від часу висловлюючи своїми словами те, що вона говорить: просіть, щоб вона вас виправила, якщо ви зрозуміли її неправильно;

– уважно вислухавши, потурбуйтеся про те, щоб відповідь не відбила у дитини бажання іншого разу бути з вами відвертою. Уникайте читання моралі і читання нотацій. Стережіться замість відповіді вступати в суперечку, заявляти про незгоду, критикувати, докоряти чи давати поради (якщо тільки не переконаєтесь, що вас саме цього просять). Діти не стануть вдруге відверто ділитися з тими, хто їх принижує;

– в житті сім'ї на дружбу і довірливість треба відповідати відкритістю, готовністю поділитися власними душевними переживаннями [67].

Наші найдорожчі друзі – діти, які стали вразливими, дозволивши нам побачити їх такими, які вони є насправді і в сильних, і в слабких своїх сторонах. Виливати душу своїм дітям – це зовсім не ознака слабкості, як багато хто думає. Поділитися своїми переживаннями, відкрити дитині, що дорослі теж часом борються з собою, помиляються, не завжди обізнані, – це дуже важливо, бо допомагає дітям бачити, що ми – такі ж люди і тому маємо розуміти один одного.

Здатність до спілкування і довіра йдуть рука об руку. Якщо ми в чомусь відкриваємось людям і вони приймають нас, то ми починаємо довіряти їм. Це відкриває шлях до глибшого спілкування і, в свою чергу, до більшої довіри.

Підказуйте, як виправити зіпсовані відносини

Нестача часу, грошові проблеми, нездійснені мрії – це і багато чого іншого може викликати напруженість в сімейних стосунках. Коли діти і батьки живуть разом, звичайно виникають конфлікти: іноді від невміння спілкуватися з дітьми, та ще й в умовах постійного дефіциту часу буває, що батьки в прагненнях досягнути слухняності дітей, спираються перш за все на свою владу і положення в сім'ї. Іноді вони бувають надто слабохарактерними чи непослідовними через побоювання виявити суворість у відношенні до дитини, якій не можуть приділити достатньо уваги. А потім, коли ситуація виходить з-під контролю, пристрасті розігриваються і відбувається обмін не завжди справедливими звинуваченнями. Почуття учасників суперечки ображені, їх особистою гідністю і правами знехтували. Для підтримки відносин тепер необхідно шукати шляхів до зближення.

Іноді, щоб відновити теплі почуття і взаємну близькість, буває достатньо поговорити і просто трішки краще зрозуміти один одного; виявити більшу терпимість; іноді треба пробачити чи отримати пробачення. Напевне, у всіх сім'ях кожен день трапляється щось таке, що потребує пробачення. І це може навіть зближати людей. Найбільше щастя полягає не в тому, щоб ніколи не мати необхідності промовляти слова: «Пробач мені», а в тому, щоб сказати це, коли потрібно, а потім відчути внутрішнє зцілення, коли скривджений вами відповідь: «Я тобі пробачив».

Просити вибачення, пробачати і робити це відверто – все це вимагає певної відвертості самої душі. Як це важко! Проте як захоплююче і привабливо! Пробачення, як ніщо інше, пробуджує кохання і виражає його. Нас несвідомо тягне до тієї людини, яка вирішила відкритися, зробитися вразливою. Без сумніву, помилятися – справа людська, а пробачати – божественна. Вибачаючи, ми черпаємо з глибоких вмістилищ духу, які мають поповнюватися із джерел сили, що поза нами самими. Як важко часом не буває виховувати дитину, вона володіє особливим притаманним лише їй зачаруванням. Це люди, що живуть з нами в найтендітніший період свого життя. «Ми якось задумалися про нашу поведінку у відношенні до дітей – пишуть батьки Черкасови, – і прийшли до висновку, що якби наші діти були нашими гостями то, мабуть, отримали б набагато більше ввічливості і доброти, ніж ми даємо цим істотам із нашої власної плоті і крові». Кожен із батьків має замислитися над цим і взяти на себе зобов'язання: дійсно зробити дітей своїми друзями.

Спілкування в сім'ї. Справжнє спілкування в сім'ї рідко буває «випадковим». Більше всього радості і користі воно приносить тоді, коли йому передують творча підготовка. Ми наводимо кілька порад, які допоможуть загартувати вашу думку і дозволять зробити спілкування з дітьми завжди новим і неповторним.

Розмова на 10 хвилин. Виділіть час для того, щоб десять хвилин поговорити з дитиною: після школи, перед сном, під час обіду і т.ін. Перед вами перелік тем, цікавих для спілкування:

- найпрекрасніша людина, яку я коли-небудь зустрів;
- те далеке місце, де я хочу, прокинувшись, одного разу опинитись;

- яким я буду, коли стану дорослим;
- родич, якого я хотів би відвідати;
- що в мене краще всього виходить;
- що наводить смуток;
- що мені подобається в моїй сім'ї.

Кошик «теми для розмови». Поставте на стіл чашку чи кошика, в який всі члени сім'ї зможуть покласти речі або записки, листи чи вирізки з газет, статті, про які вони хотіли б поговорити за обідом, після вечері, тощо

Всі домашні справи – разом. Домовтеся виконувати всю працю в домі протягом тижня разом і не поділяйте обов'язків. Ви й самі здивуєтесь, яким багатим та цікавим стане ваше життя і спілкування.

Сімейна пошта. Спробуйте створити в себе вдома відділ зв'язку. Хай кожний член сім'ї зробить поштову скриньку, хоча б із коробки з-під взуття. Тоді кожен зможе написати іншому записку, лист з похвалою чи листівку, повну оптимізму і опустити їх у відповідну скриньку. Також можна слати жарти, загадки, головоломки і маленькі сюрпризи.

Листівки «слухати» і «поважати». Такі листівки мають подібний зміст: «Дає право бути уважно вислуханим протягом 10 хвилин. Вручається у випадку необхідності сказати щось важливе. Листівки «поважати» заповнюються так: «Дає право подумати перш ніж сказати щось ще». Ці листівки можна роздати всім на засіданні сімейної ради чи залишити у кожного на стільці. Члени сім'ї повинні за загальною згодою ставитись до листівок з повагою.

Графітова стіна. Повішайте на одній із стін в будинку аркуш паперу, на якому протягом тижня кожен міг би залишити своє послання. Це можуть бути слова згоди, підтримки, а також цікаві новини, повідомлення про майбутні події чи якийсь розклад. Перш ніж повісити новий аркуш на наступний тиждень, ви отримаєте велике задоволення, перечитуючи всією сім'єю старий листок.

Педагогічний такт батьків. Однією з головних умов успішного виконання батьками своєї виховної ролі є повага до дитини, до її людської гідності, а значить, – дотримання у стосунках педагогічного такту. Такт – найобов'язковіша складова у вихованні дітей. Що таке такт взагалі? Відомий дитячий лікар і видатний педагог Януш Корчак говорить з цього приводу: «Нелегко пояснити, що таке такт. Мабуть, тактовна людина – то така, яка вміє підійти до людей. Серцем чи розумом, але вона розуміє, кому що треба, і охоче пропонує свою допомогу. Обережна, вона не наполягає на своєму, маючи справу із сварливим; не похваляється і не посміхається, не зачіпає веселим жартом сумного; не злиться сама і кожного старається виправдати і захистити. Непотрібно – немає її, може принести користь – тут як тут». Іншими словами, такт – це вміння у кожному конкретному випадку спілкування знайти найбільш доцільну, правильну і ефективну лінію поведінки. Оскільки йдеться про виховання, то потрібно говорити про педагогічний такт батьків. Передусім – це почуття міри у стосунках з дітьми. Міра повинна бути у всьому – у виникненні найрізноманітніших почуттів до них, у задоволенні їх потреб, у своїх вимогах до них, у заохоченнях і покараннях. «Покарання, – писав Антон Макаренко – це

важка річ, вона вимагає від вихователя величезного такту й обережності... Так само треба бути обережним із заохочуванням». Педагогічний такт передбачає врахування батьками вікових та індивідуальних особливостей дитини; уміння поставити себе на її місце. Так, молодший школяр дуже пишається тим, що він навчається у школі, що у нього свої обов'язки. Цей період життя батьки повинні всією своєю поведінкою підтримувати цю гордість дитини. Труднощі, з якими стикається дитина, треба допомагати долати, уникаючи при цьому дріб'язкової опіки й моралізаторства, докорів і тим більше покарання. З підлітками батьки поведуться по-іншому, стверджуючи їхнє почуття дорослості. Древні греки говорили, що до п'яти років дитина – цар, до 15 – раб, а після 15 – товариш, друг. Відповідно повинна мінятися й тактика поведінки батьків щодо своїх дітей.

Особливо обережними мають бути батьки у питаннях, що стосуються взаємин юнаків і дівчат. Чутливість, делікатність батьків до проявів юнацької любові звеличують це почуття, сприяють формуванню у молоді глибокого морального ставлення до стосунків між чоловіком і жінкою. Глузування і зневажливість дорослих не тільки боляче вражають любов, але й розвивають у юнаків, дівчат погляди на ці почуття як на щось нечисте, некрасиве. Нерідко необережна, нетактовна позиція дорослих у цьому питанні призводить до розриву дітей з батьками, син чи дочка назавжди залишають дім.

Для того, щоб допомогти майбутнім класним керівникам підготуватись до професії педагога, треба володіти методикою роботи з батьками. Складовими цієї методики є принципи роботи з батьками, методи дослідження сім'ї школяра, методи підвищення педагогічної культури батьків, вміння, пов'язані з плануванням спільної виховної роботи сім'ї та школи, а також інші компоненти та прийоми педагогічної співпраці.

У сім'ї закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави.

Кожним батьківським зборам передуює копітка підготовча, цілеспрямована робота, що передбачає такі моменти:

- обирання актуальної теми заходу;
- визначення поточної та кінцевої мети зборів;
- проведення опитувань, мікродосліджень серед учнів та батьків;
- визначення виду використання форм роботи, їхніх принципів та послідовності;
- повідомлення, запрошення батьків та інших учасників зборів (фахівців, шкільний психолог, учителі, представники адміністрації освітнього закладу, керівники гуртків та секцій тощо);
- обладнання та оформлення місця проведення зборів.

Тему батьківських зборів не можна обрати спонтанно. Певна тема, як правило, визначається відповідним напрямом у роботі класного керівника, бажано, в активній співпраці з батьками. Будь-які батьківські збори мають містити низку обов'язкових компонентів.

Першим поміж таких компонентів є аналіз навчальних досягнень учнів класу. У цій частині зборів учитель ознайомлює батьків тільки із загальними результатами навчальної діяльності своїх підопічних як спільноти класу. Відповіді на приватні запитання слід давати окремо, пізніше, в ході індивідуального спілкування з батьками.

Важливим та необхідним є також ознайомлення батьків зі станом соціально-емоційної атмосфери класу. Педагог повідомляє результатами спостережень за поведінкою дітей у різноманітних шкільних ситуаціях, взаєминами в класному колективі.

Ще один компонент зборів, що не можна залишити поза увагою, – це психолого-педагогічна просвіта. Підвищення рівня виховної компетентності батьків – одне з найважливіших завдань педагога.

Традиційною складовою спілкування з батьками на зборах є спільне обговорення організаційних питань (наприклад, з приводу проведення екскурсій, класних святкових заходів, придбання необхідного обладнання, навчальних посібників тощо). Ця частина зборів, на мою думку, передбачає звітність про проведenu роботу та повідомлення інформації про намічені заходи, справи класу.

Готуючись до проведення батьківських зборів, продумую також організацію явки батьків: повідомляю і запрошую матусь і татусів на такий захід двічі (за 2-3 тижні до проведення зборів та безпосередньо за 3-4 дні з метою підтвердження інформації про дату та час проведення). Недостатньо лише зробити запис про заплановані збори в щоденниках учнів, слід приділити більше уваги до забезпечення відвідуваності батьків (наприклад, оформити квитки-запрошення).

На створення сприятливої атмосфери під час зборів відповідно впливає і належне оформлення класу. На дошці або у вигляді презентації записую назву теми зустрічі з батьками, епіграф, цитати-вислови видатних людей, що стосуються запланованої для обговорення проблеми. Доцільно використовувати й наочний матеріал – плакати, заздалегідь приготовлені учнями роботи, поради-пам'ятки тощо. обов'язково дбаю про папір, ручки, олівці для батьків. Стільці та столи в приміщенні розставляють відповідно до обраної форми проведення заходу.

Дуже зручною і такою формою роботи, що подобається батькам, є робота в групах.

На початку року намагаюся скласти орієнтовну тематику батьківських зборів. Спробувала нову форму роботи з батьками: урок + батьківські збори + виховний захід. Вона дуже сподобалась і мені, і дітям, і батькам.

Інтерактивні вправи.

«Саджаємо сад»

Добрі слова – це сади,
Добрі слова – коріння,
Добрі думки – квіти,
Добрі справи – плоди.

Мета: показати батькам і дітям, що необхідно бути добрими та милосердними; довести, що на літературних творах можна виховувати справжню людину, що багато залежить від прикладу батьків.

Робота серед учнів і батьків проводиться в парах. У кожній парі – деревце (у дітей – біле, у батьків – різнокольорове).

Завдання для дітей. На гілках дерева написати важливі слова у житті (злагода, друзі, мир, життя, добро...) і слова, що заважають у житті (образи, хвороби, відсутність друзів...). Усі слова діти пишуть різними кольорами. Коли роботу завершено, «саджають» дерева (прикріплюють на дошці).

Завдання для батьків. На коріннях, гілках написати, якими вони бачать своїх дітей у майбутньому (веселі, розумні, дружні...). Батьки теж «саджають» дерева.

Підсумок. Який чудовий сад ми посадили! Кожне маленьке деревце виросте добрим, міцним і розумним, тому що біля нього завжди буде могутнє, мудре дерево (батьки).

«Чарівна квітка»

Мета: показати батькам, що в учнівському колективі необхідно бачити не тільки свою дитину, але й інших дітей класу; продовжити формувати колектив батьків, дружні стосунки між ними; налагодити співпрацю так, щоб учнівський та батьківський колектив був як одне ціле.

Батьки працюють у групах. У кожній групі – пелюстка (як у квітки-семицвітки).

Завдання. Обговорити, що необхідно зробити батькам, щоб об'єднатися у шкільну родину; як допомогти вчителю та дітям сформувати єдиний колектив батьків та дітей.

Усі побажання батьки пишуть на пелюстках. Потім лідер кожної групи розповідає та пояснює, що написано на пелюстці, і прикріплює на дошку, де вже розташована серединка квітки з надписом «Наш клас». Наприкінці батьківських зборів маємо «Чарівну квітку».

Підсумок. Усе, що написали, можна виконати, необхідно лише мати бажання, з любов'ю і повагою ставитися одне до одного.

«Казки»

Мета: допомогти батькам поринути у казковий світ дитинства; спробувати дізнатися, що батьки знають про навчання дітей, як уявляють шкільне життя учнів.

Робота в групах. Кожна група намагається скласти казку про клас та намалювати малюнок на аркуші паперу (формат А3). Після завершення роботи лідер кожної групи розповідає казку, малюнок вішає на дошку.

Ці казки обов'язково повинні послухати діти. Найкраще момент розповідання казок за фільмувати, а потім показати дітям.

Зразок. У далекому казковому королівстві жила фея. Щороку вона облітала свої володіння й спостерігала за дітьми, звірятами, квітами. Одного разу вона зазирнула у віконце нашого класу й побачила там дітей, схожих на гномиків. Фея була дуже здивована, тому що в цьому класі зібралися найталановитіші.

Хтось уміє добре рахувати, у когось виходить красиво писати, і всі вміють читати. а ще вони співають, танцюють, малюють, виготовляють власноруч поробки. І всього цього їх навчила добра, мудра принцеса. Замислилася фея – таким дітям необхідно подарувати подарунки, щоб наступного року вони ще краще вчилися й були найдружнішим класом. Відтоді фея часто прилітала до дітей у клас, спостерігала за ними й милувалася їхніми успіхами.

Підсумок. Діти повинні знати, що їхні батьки цікавляться ними, їхнім навчанням.

«Рука в руці»

Мета: виявити, наскільки добре батьки знають своїх дітей; з'ясувати, чого саме бракує батькам у стосунках з дітьми; дати поради (у вигляді пам'ятки) батькам щодо того, як спілкуватися з дитиною, розуміти її та надавати своєчасну допомогу.

Спочатку роботу проводжу з дітьми. У кожного – вирізана долонька, на кожному пальчику якої слід написати відповідь на п'ять запитань.

1. Хто твої друзі?
2. Який урок тобі подобається?
3. Чи сварять тебе батьки за погану оцінку?
4. Чим любиш займатися?
5. Твої мрії?

На ці запитання відповідають батьки (стосовно дитини). Потім батькам роздають долоні дітей, і вони порівнюють відповіді.

Підсумок. Батьки усвідомлюють, наскільки добре вони знають чи не знають своїх дітей, на яких моментах потрібно концентрувати увагу під час спілкування з дитиною; роблять для себе висновки, що необхідно частіше обговорювати шкільні проблеми та довіряти одне одному.

«Лист у майбутнє»

Мета: допомогти зрозуміти батькам, що кожний рік для дитини – це рік змін; довести, що те, якими саме це будуть зміни, залежить від батьків, які повинні працювати разом із учителем; ознайомити батьків із типовими труднощами, що доводиться долати молодшому школяреві в навчальній діяльності.

Учитель починає батьківські збори зі слів: «Доброго дня, шановні батьки! Сьогодні ми знову зібралися разом, щоб обговорити ще одну важливу тему, пов'язану з нашими дітьми.

Якщо б я зараз вас запитала, якою б ви хотіли бачити свою дитину в майбутньому, років, скажімо, через п'ятнадцять, ви, певно, відповіли б, що в першу чергу – здоровою та щасливою. Проте, мабуть, будь-яка мати, будь-який батько хотіли б також бачити свою дитину успішною, розумною, освіченою.

Про те, що ми зможемо зробити сьогодні для того, щоб наші діти краще навчалися та інтелектуально розвивалися, напишемо їм лист у майбутнє.

(Краще такий лист писати на початку навчального року. У ньому батьки висловлюють бажання, а деякі сподіваються на те, що дитина виросте особистісно, що досягне конкретної мети.)

Зразок:

Дорогий мій синку!

Пишу тобі цей лист у вересні 2017 року. Я хочу побажати, щоб ти став уважним, терплячим і розумним хлопчиком. Намагайся виправити деякі недоліки у своєму характері й поведінці. Я певна: ти зможеш! Я бажаю, щоб ти, мій син, завжди залишався моєю радістю й гордістю.

Твоя мама

Листи читають батьки разом із дітьми наприкінці навчального року, разом радіють, або розмірковують, над чим варто працювати. Ці батьківські збори бажано проводити з батьками та дітьми разом.

Підсумок. Дорослі повинні знати: щоб дитина не зупинялася на півшляху до знань, щоб вона дійшла до мети, батьки не мають права лишатися осторонь, а повинні завжди перебувати з нею поруч.

«Знайомство»

Мета: довести батькам, що важливо знати не тільки дітей класу, але й їхніх батьків; показати, що стосунки між батьками впливають на стосунки між дітьми.

Як правило, батьки тримаються окремо одне від одного, намагаються менше спілкуватися між собою, тому виникають різні ситуації, розв'язати які можна тільки разом на батьківських зборах.

Учитель читає характеристику учня, за якою батьки повинні впізнати, чия це дитина. У характеристиці обов'язково мають бути згадані якості, що має тільки ця дитина. Батьки, які впізнали свою дитину, виходять, утворюють коло, обов'язково беруться за руки. Протягом батьківських зборів усі батьки в групах розповідають про себе: чим люблять займатися (фільми, книги, походи, цікаві історії). Батьки усвідомлюють, що між ними багато спільного, що можна спілкуватися, дружити родинами, допомагати одне одному. (Усі розповіді батьків повинні звучати тільки з усмішкою, нести позитив.)

Підсумок. Дружні стосунки між батьками сприяють розвитку інтелектуального і творчого потенціалу дитини.

Намагаюся на кожних батьківських зборах довести, що попереду багато днів, що належить присвятити спільним справам та розвагам і просто щирому спілкуванню з дітьми. Спілкуючись зі своїми доньками та синами, батькам обов'язково слід подбати про вироблення в дітях уміння любити та прощати, співчувати і творити добро. Любячі батьки мають не шкодувати вільної хвилини на те, щоб у душі дитини відкрилися джерела доброти, краси, великодушності, допомагати дитині знаходити моральні маяки для своєї подорожі життям.

Наостанок хочу процитувати слова видатного грузинського педагога Ш.О. Амонашвілі: «Якщо люди самі не вміють літати, хай навчать літати своїх дітей. Притому літати високо, стрімко, далеко, красиво. І настане час, коли діти розкриють крила і злетять. А дорослі хай просто попрямують за дітьми, щоб забезпечити їх від падіння. І тоді помітять, що, виявляється, вони теж злетіли...»

Як провести батьківські збори?

Рекомендації

1. Привітання батьків

Продемонструйте батькам свою радість від їх присутності на зборах, із щирою усмішкою подякуйте їм за їх прихід до школи.

2. Вступ

Ніколи не починайте з негативної інформації.

Почніть із позитиву. Такий вступ допоможе вам встановити контакт із батьками, налаштувати їх на співпрацю.

Починайте збори вчасно. Визначте регламент, дотримуйтеся його.

3. Визначення конкретної мети

Викладення мети зборів полягає не лише у вказівці про що ви збираєтеся говорити, а й формулюванні, що ви хотіли б дати для кращого розуміння поставлених завдань. Таке повідомлення буде свідчити про те, що ви прийшли з діловими намірами – розв'язати конкретні проблеми.

Згадуючи дітей, вживайте слова «наші», «наш», а не «ваші», «ваш». Такий підхід ще раз нагадає батькам про те, що проблеми спільні і розв'язувати їх слід у співпраці.

4. Головна частина

Говоріть вільно. Формулюйте власні думки коротко, лаконічно, проявляйте доброзичливість, тактовність, уникайте менторського тону.

Використовуйте факти, переконуйте аргументами, правильно упорядкувавши і сформулювавши їх. Від викладення фактів переходьте до висновків. Після вашого виступу виділіть час на запитання, обговорення вашої промови.

Уважно і спокійно вислухайте всі виступи і зауваження батьків, тактовно відповідайте на запитання й висловлюйте конкретні пропозиції.

Після основної промови надайте слово запрошеним фахівцям, гостям.

Не втрачайте відчуття міри. Збори відбуваються після робочого дня, тому увагу батьків на одному питанні ви зможете зосередити не більш як на 10-12 хвилин.

5. Завершальна частина

Зосередьте увагу батьків на узагальненні. Завершуйте збори максимально приємно та позитивно: коротко підбийте підсумки всього сказаного на зборах, закличете до дії, дайте оптимістичний прогноз на майбутнє, подякуйте за співпрацю.

Що не можна робити на батьківських зборах

Пам'ятка

- Не засуджуйте присутніх батьків за неявку відсутніх.
- Не дорікайте батькам.
- Не обіцяйте батькам більше, ніж можна реально зробити для дітей.
- Не видавайте «психологічні» судження, що стосуються дитини; не надавайте випадкових рекомендацій.

- Не вимагайте від батьків грошей, допомоги, участі без з'ясування ставлення батьків до коли, класу, без виявлення можливих батьківських ініціатив.
- Не зачитуйте і не коментуйте оцінки учнів.
- Не вимагайте від батьків, аби вони на догоду школі чи класному керівникові поміняли культурний уклад сім'ї.
- Не нав'язуйте батькам план заходів, екскурсій, походів.
- Не вимагайте обов'язкового приходу батьків на збори.
- Не призначайте насильно батьків до органів батьківського самоврядування.
- У жодному разі не повідомляйте будь-яку інформацію, що стосується якоїсь сім'ї або тих чи тих дітей – як присутніх, так і відсутніх на зборах.
- Не виявляйте своє поважне ставлення до одних батьків і байдуже до інших.
- Не обирайте для спілкування повчальний тон.
- Не перетворюйте батьківські збори у формальний акт читання правил, інструкцій, наказів.

Попередьте батьків, що не вся інформація, яка обговорювалася, має бути відома учням.

Поінформуйте про наступні збори: приблизний час і теми, які порушуватимуться.

Наприкінці зборів *подякуйте* батькам за присутність.

Усі засідання батьківських зборів слід протоколювати. Тому складайте протокол проведення зборів. Як написати порядок денний зборів? Виберіть секретаря. У його обов'язки входить стенографування, впорядкування документації. Він заноситиме до протоколу короткий виклад кожного питання із зазначенням прізвища, імені й по батькові кожного доповідача.

Пам'ятка батькам.

Пам'ятайте, що першим університетом життя для дитини є та сім'я, у якій народилася дитина. Завдання обох батьків полягає в тому, щоб створити в сім'ї атмосферу любові, довіри духовного настрою та комфорту.

Не вважайте дитину особистою власністю. Ви дали дитині фізичне тіло, а душа її належить світові. Сприймайте дитину як особистість – єдину, унікальну і неповторну.

Давайте дітям можливість відчувати ваше визнання і схвалення. Ніколи не намагайтесь запевнити дитину в тому, що вона погана. Будьте тактовними в стосунках із дітьми!

Подавайте приклад емоційного самоконтролю і витримки, приклад позитивних дій та вчинків дітям не на словах, а в конкретних справах.

Насильство над дітьми – це протиприродний акт, що заборонений законом. Так, у Сімейному кодексі України сказано: «Забороняються фізичні покарання дітей батьками та інші види покарань, що принижують людську гідність. Дитина має право на належне батьківське виховання».

Завжди давайте дитині шанс на право бути кращою!

Пам'ятайте, що в сім'ї дитина пізнає, як взаємодіяти з іншими людьми, як ставитися до себе і до оточення, як упоратися з труднощами, що таке життя.

Батькам – про права дитини.

Дитина поважатиме права інших людей, якщо поважатимуть її права.

Права дитини закріплені Конвенцією про права дитини, проголошеною Генеральною асамблеєю ООН 20.02.1989 року.

Кожна дитина має право на:

- рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку;
- захист здоров'я та медично-санітарне обслуговування;
- захист від поганого поводження, від відсутності турботи з боку батьків, або тих, хто їх замінює;
- захист від жорстоких, нелюдських або принизливих для гідності людини видів поводження чи покарання;
- захист від будь-якого покарання;
- захист від сексуальних домагань;
- проживання з батьками та на підтримку контакту з батьками в разі їх розлучення;
- вільне висловлювання поглядів з усіх питань, що стосуються їх життя;
- свободу думки, совісті, віросповідання;
- особисте життя, на недоторканість житла, таємницю кореспонденції.

Права дитини порушено, якщо:

- не убезпечені її життя та здоров'я;
- її потреби ігнорують;
- осовно дитини відбуваються насильство або приниження;
- порушується недоторканість дитини;
- дитину ізолюють;
- дитину залякують;
- вона не має права голосу в ухваленні важливого для сім'ї рішення;
- вона не може вільно висловлювати свої думки і почуття;
- її особисті речі не є недоторканими;
- її використовують у конфліктних ситуаціях із родичами;
- дитина стає свідком приниження гідності інших людей.

Діти в суспільстві найбільш уразливі. Діти, права яких порушують, часто стають соціальне і психологічно дезадаптованими.

Як реагує дитина на порушення її прав?

- їй стає важко спілкуватися з однолітками і дорослими (вона поводить себе брутально, б'ється, замикається в собі та ін.);
- її турбує особиста безпека і любов до неї;
- вона часто перебуває в поганому настрої;
- може втекти з дому;
- може вживати наркотики або алкоголь;
- може робити спробу суїциду (замах на своє життя).

Що можуть зробити батьки для своєї дитини?

- Пам'ятати, що дитина – це окрема особистість, яка має особисті почуття, бажання, думки, потреби, які слід поважати.
- Забезпечити її фізичну безпеку. Переконатися, що вона знає телефони 101, 102, 103, 104, а також імена та телефони близьких родичів і сусідів.
- Навчити її казати «Ні», захищатися, уміти поводитися безпечно.
- Негайно припинити фізичну і словесну агресію стосовно дитини та інших людей.
- Знайти час для щоденної щирої розмови з дитиною. Ділитися з нею своїми почуттями та думками.
- Пам'ятати про її вік та про те, що вона має свої особливості.
- Залучати її до обговорення тих сімейних проблем, що можуть бути для неї доступними.
- Залучати дитину до створення сімейних правил.

Пам'ятайте! Дитина поважатиме права інших людей, якщо поважатимуть її права, якщо вона сама складатиме правила поведінки і нестиме за них відповідальність.

Особливе місце в процесі вивчення сім'ї посідає анкетування. Наприклад, для вивчення виховної активності сім'ї можна застосувати таку анкету.

Анкета

1. Скільки часу (приблизно) ви приділяєте спілкуванню з дитиною: протягом дня...
протягом тижня...
під час прогулянок (до лісу, на річку тощо).
2. Які види спілкування існують у вашій родині?
3. Чи вважаєте ви час спілкування достатнім для виховання дитини? Чому?
4. Чи вважаєте ви, що правильно розумієте особливості розвитку своєї дитини?
5. Чи стикаєтеся ви з труднощами у процесі виховання дитини? З якими? Як їх долаєте?

Заповнена батьками анкета дасть класному керівникові потрібний матеріал щодо часу спілкування дітей і батьків і його наслідків; використання вільного часу; взаєморозуміння між батьками й дітьми; глибини осмислення батьками процесу формування особистості дитини тощо.

Запитання і завдання для самоперевірки:

1. Наведіть приклади ситуацій, у яких педагогу необхідно змодельовати та імпровізовано провести індивідуальну бесіду з батьками.
2. Назвіть можливі помилки вчителя при організації взаємодії з батьками учнів.
3. Чи повинен класний керівник розуміти та враховувати особливості сучасної сім'ї? Яким чином?
4. Складіть план проведення класних батьківських зборів.
5. Сформулюйте кодекс сучасної сім'ї.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук Б. І., Данильченко Н. Г. Проектна діяльність учнів початкової школи. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 2. С.127-134. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Студент/Мои%20документы/Tvo_2013_2_25%20\(8\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Студент/Мои%20документы/Tvo_2013_2_25%20(8).pdf) (дата звернення: 05.01.2024).
2. Андрощук І.В. Методика виховної роботи: навч. посіб. Тернопіль: Богдан, 2014. 320 с.
3. Білоконна Н. Професійна періодика як важливий засіб підготовки майбутнього вчителя початкових класів. *Початкова школа*. 2017. № 8. С. 58-59.
4. Використання проектної технології у початковій школі. URL: http://ru.osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/33260/. (дата звернення: 05.01.2024).
5. Використання проектних технологій у початковій школі. URL: <https://vseosvita.ua/library/vikoristanna-proektnih-tehnologij-v-pocatkovij-skoli-167034.html> (дата звернення: 05.12.2023).
6. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 256с.
7. Волкова Н.П. Педагогіка: посіб. для студентів вищих навч. закладів. Київ: Видав. центр «Академія», 2003. 576с.
8. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 566 с.
9. Грицай Ю. О. Педагогіка: курс лекцій: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во Іліон, 2007. 564с.
10. Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях / авт.-упоряд. М. Є. Канцедаль, О. М. Кравцова. Харків: Веста, 2006. 384 с.

11. Дьюї Дж. Досвід і освіта. *Коваленко Є. І., Белкіна Н.І. Хрестоматія: навч. посіб.* Київ: Центр навч. літ., 2006. С. 463-483.
12. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2006. 528с.
13. Інтеграційні аспекти розвитку педагогічної освіти: реалії та перспективи: монографія / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Л. О. Петриченко та ін.; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2018. 368 с.
14. Казанжи І. Теорія і методика виховної роботи в школі І ступеня: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 296 с.
15. Калюжна Т. Г. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутнього вчителя. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/2555/1/.pdf>. (дата звернення: 20.09.2023).
16. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2005. 343 с.
17. Ковальчук В. Ю. Модернізація професійної та світоглядно-методологічної підготовки сучасного вчителя : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2006. 34 с.
18. Комінарець Т.В. Проєкт як форма організації освітньої діяльності учнів початкової школи. URL : <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/91-tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly/276-proekt-yak-forma-organizatsiji-osvitnoji-diyalnosti-uchniv-pochatkovoji-shkoli> (дата звернення: 04.01.2024).
19. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. О. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
20. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі : навч. посіб. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.
21. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/506238_736214 (дата звернення: 12.12.2023).
22. Косогова О. О. Метод проєктів у практиці сучасної школи: посіб. для педагогів. Харків: Ранок, 2009. 144 с.
23. Кот М. З. Теорія і методика виховної роботи: навч. посіб. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 216 с.
24. Критичне мислення як необхідна складова професійної компетентності сучасного вчителя. URL : <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.10.22.html> (дата звернення: 23.10.2023).
25. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. Київ: Знання – Прес, 2003. 418 с.
26. Лізинський В. М. Практичне виховання в школі. Харків: Ранок, 2008. 32 с.

27. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харків: ОВС, 2002. 400с.
28. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. Київ: Знання, 2006. 647 с.
29. Макаренко В., Туманцова О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Основа, 2008. 90с.
30. Марків В. М. Теорія виховання: навч.-метод. посіб. Кривий Ріг: КПІ, 2015. 241 с.
31. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Харків: Основа, 2007. 158с.
32. Марченко Т. Проектна діяльність як засіб формування компетентностей в учнів початкової школи. *Початкова школа*. 2017. № 7. С. 44-46.
33. Матвієнко О.В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: ВД «Стилос», 2006. 543 с.
34. Мельничук С.Г. Педагогіка: теорія виховання: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 88 с.
35. Менеджмент якості професійної підготовки майбутніх учителів інформатики: монографія / авт.: Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Л. О. Петриченко та ін.; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. 186 с.
36. Методика виховної роботи: практикум: навч.-метод. посіб. / кол. авт.; ред. О.О. Лаврентьева. Кривий Ріг: КДПУ, 2011. 102 с.
37. Методика виховної роботи в школі: робочий зошит: навч. посіб. / уклад.: О. М. Акімова, О. О. Ільїна, Н. В. Самошіна; за ред. Т. Ф. Отрошко. Харків : ХГПІ, 2010. 88 с.
38. Настільна книга педагога: посібник для тих, хто хоче бути вчителем майстром / упоряд.: В. Андрєєва, В. Григораш. Харків: Ранок, 2006. 168 с.
39. Національна доктрина розвитку освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
40. Основи критичного мислення: навч. посіб. для учнів ст. кл. загальноосвітньої шк. / О. Пометун та ін. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.
41. Онопрієнко О. В. Проектна діяльність у початковій школі. URL : https://base.kristti.com.ua/wp_content/uploads/2017/09/ (дата звернення: 05.01.2024).
42. Організаційні форми виховної роботи. *Пальчевський С. С. Педагогіка*: навч. посіб. Київ: Каравела, 2007. С. 477- 488.
43. Освітні технології / за ред. О.М.Пєхоти. Київ: А.С.К., 2004. 254с.
44. Педагогіка: хрестоматія/ уклад.: А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ: Знання – Прес, 2003. 700 с.

45. Петухова Л. Стратегії формування професійних компетентностей майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти. *Початкова школа*. 2017. № 4. С. 1-3.
46. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник. Київ. Вид. Дім. «Слово», 2004. 616с.
47. Пирогова Т. Проблема виховання естетичної культури майбутніх педагогів. *Вища освіта України*. 2019. № 1. С.75-81.
48. Пометун О. Як розвивати критичне мислення. *Дивослово*. 2018. № 5. С. 2-5.
49. Пономарьова Г.Ф., Харківська А.А., Рябокінь С.І. Концептуальні підходи до моніторингу якості виховного процесу у педагогічному коледжі: монографія. Харків, 2018. 268 с.
50. Пономарьова Г. Ф., Харківська А. А., Петриченко Л. О., Малихіна В. М. Наукові основи управління інноваційним розвитком у системі педагогічної освіти: навч. посіб. Харків: ООО «Компанія СМІТ», 2013. Ч. 2. 316 с.
51. Пономарьова Г. Ф. Наукові основи управління інноваційним розвитком у системі педагогічної освіти: навч. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Л.О.Петриченко, В. М. Малихіна. Харків: ООО «Компанія СМІТ», 2013. Ч. 3. 256 с.
52. Пономарьова Г. Ф., Бабакіна О. О., Беляєв С. Б. Нові педагогічні технології : навч.-метод. посіб. Харків: СПД-ФО Захаренко В.В., 2013. 282 с.
53. Про повну загальну середню освіту: Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
54. Про освіту: Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
55. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ВНЗ: метод. посіб. / А. А.Харківська , Л. О.Петриченко, О. І. Рассказова та ін.; за заг. ред. Г.Ф.Пономарьової . Харків, 2015 . 380 с.
56. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ВНЗ: навч.-метод. посіб. / А.А. Харківська, Л.О. Петриченко, Л.В. Кондрацька та ін.; за заг. ред.. Г.Ф. Пономарьової. Харків: Компанія СМІТ, 2016. Ч. 2. 366 с.
57. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ВНЗ: навч.-метод.посіб. / О.І. Проскурняк, А.А. Харківська, Л.О. Петриченко, Т.В. Отрошко та ін.; за заг. ред. Г.Ф. Пономарьової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.– Харків: ФОП Мезіна В.В., 2017. Ч.3: Діагностикам інтелектуальних і мовленнєвих порушень у дітей різних вікових категорій. 381 с.
58. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічному ЗВО: навч.-метод. посіб. / А.А. Харківська, Л.О. Петриченко, М.В. Роганова та ін.; за заг. ред. Г.Ф.Пономарьової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ДИСА ПЛЮС, 2018 . Ч.4: Психолого-педагогічна діагностика дітей дошкільного віку. 308 с.

59. Психолого-педагогічна діагностика якості освіти у педагогічних закладах вищої освіти: практ.-метод. посіб. / Г. Ф. Пономарьова, А. А. Харківська, Л. О. Петриченко та ін.; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Бровін О. В., 2019. Ч. 5: Діагностика якості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. 406 с.
60. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00#Text> (дата звернення: 12.12.2023).
61. Поясик О.І. Методика виховної роботи: навч.посіб. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного ун-ту імені Василя Стефаника, 2011. 202 с. URL : <https://docplayer.net/54836283-Metodika-vihovnoyi-roboti.html> (дата звернення: 14.12.2023).
62. Савченко О. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. *Освіта*. 2009. № 6. С. 37. URL: <http://vuzlib.com/content/view/332/84>. (дата звернення: 05.01.2024).
63. Сесик О. О. Педагогіка партнерства – ключовий компонент формули «нової школи». *Виховна робота в школі*. 2017. №3. С. 2-4.
64. Сирнікова О. О. Сталій розвиток у позакласній роботі – запорука успішного майбутнього. *Виховна робота в школі*. 2018. № 4. С. 2-19.
65. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології: навч.-метод. посіб. Харків : Ранок, 2002. 128 с.
66. Сухомлинський В. Сто порад учителям. Київ: Рад. школа, 1988. 304с.
67. Теорія виховання // *Пальчевський С. С. Педагогіка*: навч.посіб. Київ: Каравела, 2007. С. 409-476.
68. Теорія виховання як наукова і навчальна дисципліна. *Ягупов В.В. Педагогіка*: навч.посіб. Київ: Либідь, 2003. С.427-433.
69. Терлецька Л. Критичне мислення як засіб розвитку вмінь учнів аналізувати і застосовувати інформацію. *Розвиток навичок критичного мислення учнів у контексті розробки стандартів освіти України*: матеріали Міжн. наук.-практ. конфер. Київ, 2001. С. 64-67.
70. Технології розвитку креативних здібностей майбутніх учителів: монографія / Г. Ф. Пономарьова, Л. О. Петриченко, І. В. Полякова та ін.; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: Видавець О. А. Мірошніченко, 2019. 272с.
71. Трухін І.О., Шпак О. Т. Основи шкільного виховання: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2004. 368с.
72. Тягло О. Критичне мислення: навч. посіб. Харків: Основа, 2008. 189 с.
73. Управлінський аспект формування професійної компетентності у майбутніх учителів інформатики в процесі фахової підготовки: монографія / Г.Ф. Пономарьова, А.А. Харківська, Л.О. Петриченко та ін.; Комунальний

заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: ФОП Бровін О. В., 2021. 222 с.

74. Фіцула М.М. Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. 544 с.

75. Химинець В.В. Технологія проєктів. *Інновації в початковій школі*. Тернопіль: Мандрівець, 2009. С.168-171.

76. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 208 с.

77. Цуркан Н. Розвиток творчої особистості молодшого школяра в умовах модернізації початкової освіти. *Початкова школа*. 2017. № 3. С. 57-58.

78. Чепіль М. М., Дудник Н.З. Педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 224 с.

79. Червінська І., Довбенко С. Теоретико-методичні засади виховної роботи у початковій школі: навч. посіб. для студ. Івано-Франківськ: видавництво Прикарпат. нац. пед. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. 515 с.

80. Черниш Л. І. Родинне виховання та його вплив на особистісний розвиток дитини. *Виховна робота в школі*. 2017. №3. С.5-8.

81. Чернишов Л. Впровадження компетентнісно зорієнтованого підходу. URL: <http://vuzlib.com/content/view/332/84>. (дата звернення: 23.10.2023).

82. Ягупа І. Екологічний проєкт як один із засобів екологічного виховання *Початкова школа*. 2017. № 2. С. 62-63.

83. Ярошук Л.Г. Методика виховної роботи. навч.-метод. комплекс. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 320 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Силабус освітнього компонента «Методика виховної роботи»

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРАСНОГРАДСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ
КОЛЕДЖ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

Циклова комісія викладачів спеціальності
«Дошкільна освіта», педагогіки та окремих
методик

Гарант
освітньої
програми

СИЛАБУС ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА

1. Загальна інформація	
Назва освітнього компонента	Методика виховної роботи
Викладач (-і)	Монастирська Олена Вікторівна
Контактний телефон викладача	0501060357
Е-mail викладача	elena1975mon@gmail.com
Освітньо-професійний ступінь	фаховий молодший бакалавр
Освітньо-професійна програма	Середня освіта (Фізична культура)

Галузь знань	01 Освіта / Педагогіка
Спеціальність	014.11 Середня освіта (Фізична культура)
Спеціалізація	014.11 Фізична культура
Професійна кваліфікація	Вчитель фізичної культури
Статус освітнього компонента	Обов'язковий
Формат освітнього компонента	Лекції, практичні заняття, самостійна робота
Обсяг освітнього компонента в кредитах ECTS	3,0
Посилання на освітній сайт викладача	https://sites.google.com/view/fahovi-shodynky/
Консультації	Очні консультації: 1,5 год. четвер 5 пара
2. Анотація до курсу Освітній компонент «Методика виховної роботи» вивчається здобувачами освіти спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура) на другому курсі у третьому семестрі і присвячений ознайомленню майбутніх учителів фізичної культури із теоретичними та концептуальними основами виховної роботи, практичними вміннями та навичками, необхідними для успішного виховання здобувачів освіти. «Методика виховної роботи» розроблена таким чином, щоб підвищити рівень науково-методичної підготовки майбутніх вчителів через вивчення сучасних технологій виховання, що забезпечуватиме оптимальні передумови для самореалізації особистості майбутнього вчителя фізичної культури, здатності до творчості, прийняття нестандартних і оперативних рішень, засвідчуватиме при цьому досягнення якісно нового рівня мобільності як інтегрального особистісно-професійного утворення, сприятиме професійному самовизначенню і свідомому вибору професії.	
3. Мета та цілі курсу	

Мета освітнього компонента «Методика виховної роботи» полягає в опануванні майбутніми учителями фізичної культури теоретико-практичними основами методики виховної роботи як науки про організацію виховного процесу зі здобувачами освіти; сформованості у майбутніх фахівців відповідних професійних умінь та навичок, навчити використовувати їх у своїй майбутній професійній діяльності. Ознайомлення та збагачення здобувачів освіти знаннями змісту, сутності, принципів, закономірностей, методів та організаційних форм виховання учнів за основними напрямками. Формування умінь, навичок планування та організації виховного процесу у закладі загальної середньої освіти. Спрямовання майбутнього педагога на творчу діяльність та самореалізацію особистості, сформувати знання ключових понять методики виховної роботи, наукові уявлення про виховну систему і управління нею; вивчити і практично застосовувати форми і методи організації виховної роботи в школі; ознайомити здобувачів освіти із основами методики виховання, специфікою організації виховного процесу у сучасному закладі освіти; забезпечити розвиток індивідуальності й самоактуалізації особистості майбутнього педагога у виховному процесі на основі цілісного, системно-комплексного, компетентнісного, акмеологічного, аксіологічного підходів; формувати уміння застосовувати отримані знання у різних сферах діяльності.

4. Результати навчання (компетентності)

Після завершення вивчення цього курсу ви будете готові:

- здобувати, аналізувати інформацію, отриману з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення;
- вивчати, аналізувати та застосовувати у майбутній професійній діяльності літературу, подану в паперовій та електронній формах;
- самостійно працювати з педагогічною, довідковою, енциклопедичною літературою;
- давати визначення основним поняттям освітнього компонента;
- дотримуватися вимог нормативно-правових документів, що регламентують організацію освітнього процесу в школі, здійснювати їх аналіз;
- застосовувати методи виховної роботи в практичній діяльності;
- адекватно добирати форми і методи виховної роботи;
- визначати позитивні зміни в підвищенні рівня вихованості й надавати допомогу вихованцям у складанні програми самовиховання;
- конструювати й аналізувати різні форми виховних заходів;
- здійснювати самоаналіз і самооцінку головних показників власної професійної придатності до педагогічної діяльності;
- бути готовим до запровадження педагогічних інновацій;
- самостійно вирішувати типові та нестандартні виховні проблеми, завдання педагогічного характеру;
- забезпечувати продуктивну взаємодію з вихованцями, батьками, колегами;
- розробляти сценарії різних форм позаурочної діяльності;
- організовувати дозвілля здобувачів освіти;

- аналізувати політику держави щодо реформування системи освіти;
- демонструвати знання базових концепцій інноваційних педагогічних технологій;
- створювати власні інноваційні проекти;
- забезпечувати педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами;
- створювати безпечні та психологічно комфортні умови освітнього процесу;
- створювати здоров'язберезувальне освітнє середовище, зорієнтоване на особистісний, творчий і духовний розвиток учнів;
- бути мобільними, уміти інтегруватись у динамічне суспільство;
- презентувати себе на ринку праці;
- критично мислити;
- використовувати знання як інструмент для розв'язання життєвих проблем;
- генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення й нести за них відповідальність;
- володіти комунікативною культурою, уміти працювати в команді;
- цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації у професійному й особистісному плані, так і в інтересах суспільства, держави;
- усвідомлювати свою роль як педагога, а також системи цінностей, мети і завдань професійної діяльності вчителя Нової української школи;
- бережливо ставитися до свого здоров'я і здоров'я інших як найвищої цінності.

5. Організація навчання курсу

Обсяг курсу

Вид заняття	Загальна кількість годин
Лекції	14
семінарські заняття / практичні / лабораторні	18
самостійна робота	58

Ознаки курсу

Семестр	Спеціальність	Курс (рік навчання)	Обов'язковий / Вибірковий
Третій	014.11 Середня освіта (Фізична культура)	Другий	Обов'язковий

Тематика курсу

Тема, план	Форма заняття	Література	Завдання, год	Вага оцінки	Термін виконан ня
Тема 1. Вступ. Мета і завдання освітнього компонента щодо професійної	Лекція	1; 4; 6; 9	Виконання завдань репродуктив ного, частково-по шукового та	Максима льна оцінка – 5	тиждень

діяльності майбутнього вчителя.			творчого рівнів (2години)		
Тема 2. Класний керівник – ключова фігура в школі.	Лекція, практичне заняття	1; 2;3;7; 12	Виконання завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів (2години)	Максимальна оцінка – 5	тиждень
Тема 3. Методичний інструментарій виховної діяльності педагога.	Лекція, практичне заняття	1; 4; 8; 10	Виконання завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів (10години)	Максимальна оцінка –20	тиждень
Самостійна робота				Максимальний бал – 10	
КТ1			Тести 1 год.	Максимальний бал – 10	
Тема 4. Методика індивідуальної виховної роботи з учнями	Лекція, практичне заняття	5; 6; 11	завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів (4 години)	Максимальна оцінка –10	тиждень
Тема 5. Виховна робота з педагогічно занедбаними дітьми.	Лекція, практичне заняття	1; 4; 6; 9	Виконання завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів (4 години)	Максимальна оцінка –5	тиждень

Тема 6. Майстерність педагога у виховній взаємодії	Лекція, практичне заняття	1; 4; 6; 9	Виконання завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів (4 години)	Максимальна оцінка – 10	тиждень
Тема 7. Методика роботи класного керівника з батьками учнів.	Лекція, практичне заняття	1; 4; 6; 9	Виконання завдань репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів (5 години)	Максимальна оцінка – 5	тиждень
Самостійна робота				Максимальний бал – 10	
КТ2			Тести 1 год.	Максимальний бал – 10	

6. Система оцінювання курсу

Загальна система оцінювання курсу	максимальна оцінка – 100 балів. Загальна система оцінювання включає бали за відвідування лекцій (1 бал), виконання практичних завдань (4 бали), за тестовий контроль знань (10) та самостійну роботу (10 балів). Також враховуються виконанні завдання репродуктивного, частково-пошукового та творчого рівнів
Вимоги до письмової роботи	Ви повинні виконати тести. Також враховуються виконанні завдання частково-пошукового та творчого рівнів, що передбачають написання творів-міркувань, есе, власних роздумів над даною проблемою.
Умови допуску до підсумкового контролю	Виконання 50 % завдань

7. Політика курсу

Політика курсу спрямована на створення доброзичливої атмосфери на занятті, активної комунікації у групі з дотриманням правил академічної доброчесності. При виконанні завдань творчого рівня неприпустимі плагіат та списування. Лекційні заняття пропущені без поважних причин не відпрацьовуються, але

знання лекційного матеріалу обов'язкове. Пропуски практичних занять відпрацьовуються наступним чином: опрацювання теми, а також виконання вправ та творчих завдань із теми. Якщо здобувач освіти пропустив (не відпрацював) більше 50% занять, він повинен скласти тести (Тести 1, Тести 2)

8. Рекомендована література

1. Андросчук І.В. Методика виховної роботи: навчальний посібник / І.В. Андросчук, І.П. Андросчук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 320 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів/Н.П.Волкова// – Київ: Академія, 2001. – 576 с.
3. Зайченко І.В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І.В.Зайченко//– Київ: Освіта України, 2006.– 528с.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – Київ: Вища школа, 2005.– 343с.
5. Кот М. З. Теорія і методика виховної роботи: навч. посіб./ М. З. Кот .– Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 216 с.
6. Методика виховної роботи: практикум: навч.-метод. посіб. / за ред. О. О.Лаврентьєва. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – 102 с.
7. Методика виховної роботи в школі: робочий зошит: навч. посіб. / уклад.: О. М. Акімова, О. О. Ільїна, Н. В. Самошіна; за ред. Т. Ф. Отрошко. – Харків : ХГПІ, 2010. – 88 с.
8. Організаційні форми виховної роботи // Пальчевський С. С. Педагогіка: навч.посіб. / С. С. Пальчевський. – Київ: Каравела, 2007. – С. 477- 488.
9. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посіб. / Г. І. Сорока. – Харків : Ранок, 2002. – 128 с.
10. Теорія виховання // Пальчевський С. С. Педагогіка: навч.посіб. / С. С. Пальчевський .– Київ: Каравела, 2007.– С. 409-476.
11. Теорія виховання як наукова і навчальна дисципліна // Ягупов В.В. Педагогіка: навч.посіб. / В. В. Ягупов. – Київ: Либідь, 2003 .– С.427- 433.
12. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти/ М.М.Фіцула – Київ : Видавничий центр «Академія», 2000 – 544 с.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адаптивна система навчання – це комплексна система управління навчанням, яка гарантує адаптацію до індивідуальних особливостей здобувача освіти.

Адаптивність освітнього середовища – здатність освітнього середовища встановлювати відповідність між пропонованими освітніми послугами й

освітніми запитами сім'ї, громадськості та окремих громадян, створювати і підтримувати умови для продуктивної роботи педагогічних кадрів, управлінського та обслуговуючого персоналу.

Активізація навчальної діяльності – заходи, що застосовуються з метою інтенсифікації навчальної діяльності та підвищення активності. Здійснюється за такими напрямками: а) педагогічний (застосування форм і методів навчання, які стимулюють пізнавальні інтереси); б) психологічний (збудження психічних процесів: відчуття, сприйняття, мислення, уяви учнів з метою їхньої підготовки до активної пізнавальної роботи); в) соціальнопсихологічний (організація міжособистісного спілкування в навчальній групі, яка сприяє змаганням та взаємонавчанню її членів, заохочення індивідуальних досягнень з боку педагога та групи); г) соціально-економічний (підвищення особистої соціальної та економічної зацікавленості в більш високих результатах навчальної діяльності). Активізація навчальної діяльності – сукупність заходів, які здійснюються з метою її інтенсифікації та підвищення ефективності.

Активне слухання – повна участь в ситуації слухання шляхом: 1) розгляду мети того, що говорять; 2) оцінки того, що говорить доповідач; 3) прояви уваги, тобто, роблячи замітки, ставлячи питання і, якщо доречно, коментуючи. **Активне читання** – повна участь в ситуації читання шляхом: 1) розгляду мети автора; 2) передбачення, про що говорить матеріал; 3) співвідношення того, що ви читаете, з вашим минулим досвідом.

Актив учнівський – частина соціальної групи (колективу), яка проявляє найбільшу ініціативу в одержанні завдань для групи й наполегливість у їх виконанні. Істотно впливає на формування громадської думки в групі, класі чи школі.

Аналіз виховних ситуацій – засіб демократизації та аналізу шляхів подолання моральних суперечностей, що виникають у певних ситуаціях і конфліктах, або створення самої ситуації, до якої залучається вихованець, який має реально зробити моральний вибір і вчинити відповідним чином.

Бесіда – засіб залучення вихованців до обговорення і аналізу вчинків у формі «питання – відповідь» і визначення моральних оцінок.

Важковиховуваність – у широкому розумінні – поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикаються педагог під час організації здійснення виховного процесу. У вузькому розумінні термін **«Важковиховуваність»** використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини, яка потребує відповідної уваги й зусиль вихователя для його подолання.

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Види вимог: вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-порада, вимога-натяк, умовна вимога, вимога в ігровому оформленні, вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза.

Вихованість – рівень розвитку особистості, що виявляється в погодженні між знаннями, переконанням, поведінкою і характеризується мірою

сформованості суспільно значимих якостей.

Виховання—1) це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сферу виховання з метою формування у нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості;

2) процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. 3) у широкому розумінні В. – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства.

Виховні цілі – цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслових ставлень людини до навколишнього світу і самої себе.

Виховання всебічне – виховання, яке передбачає формування в особистості певних якостей відповідно до вимог розумового, морального, трудового, фізичного й естетичного виховання.

Виховання гармонійне—виховання, яке передбачає, щоб якості складових виховання (розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного) доповнювали одна одну, взаємно збагачувалися.

Виховання духовне – формування цілісного ставлення до життя. Що забезпечує стійкий і гармонійний розвиток людини. **В.д.** – це виховання почуття обов'язку, справедливості, щирості, відповідальності та інших якостей. Спрямованих на надання вищого змісту справам і думкам людини.

Виховання екологічне – 1) процес формування в підростаючого покоління сукупності властивостей і якостей, не обхідних для виявлення відповідального ставлення до природи; 2) цілеспрямований розвиток у підростаючого покоління високої екологічної культури, що включає знання про природу і гуманне, відповідальне ставлення до неї як до найвищої національної загальнолюдської цінності.

Виховання естетичне – 1) це процес формування в учнів здібностей сприймати і правильно розуміти прекрасне в навколишній діяльності та в мистецтві, процес формування естетичної свідомості розвитку творчих здібностей і дарувань у різних галузях естетичної діяльності; 2) розвиток у людини почуттів прекрасного, формування умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, уміти відрізнити красиве від потворного, жити за законами духовної краси.

Виховання моральне – 1) виховання, що передбачає оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів і переконань, умінь та навичок; 2) виховна діяльність школи, сім'ї з формування в учнів моральної свідомості, розвитку морального почуття і навичок, умінь, відповідної поведінки.

Виховання правове – формування у громадян високої правової культури, що передбачає свідоме ставлення особистості до своїх прав і обов'язків, поваги

до законів та правил людського співжиття, готовності дотримуватися і сумлінно виконувати визначені вимоги, які виражають волю й інтереси народу.

Виховання національне – історично зумовлена і створена етносом система виховних ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, спрямованих на доцільну організацію діяльності членів суспільства, в процесі якої відбувається процес оволодіння морально-духовними цінностями народу, забезпечується єднання і спадкоємність поколінь, соборність народу.

Виховання розумове – формування інтелектуальної культури, пізнавальних мотивів, розумових сил, мислення, світогляду та інтелектуальної свободи особистості.

Виховання статеве – оволодіння підростаючим поколінням етикою й культурою у сфері взаємин статей, формування у нього потреб керуватися нормами моральності в стосунках між особами протилежної статі.

Виховання трудове – виховання свідомого ставлення до праці через формування звичок та навичок активної трудової діяльності.

Виховання фізичне – виховання, що ставить за мету створення оптимальних умов для забезпечення достатнього фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, які відбуваються в ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання й розвиток його потенцій.

Виховні відносини – різновид відносин між людьми, що виникає у виховній взаємодії, спрямований на духовний, моральний тощо розвиток і вдосконалення.

Виховний захід – це організована дія колективу, спрямована на досягнення якої-небудь мети.

Виховуючі ситуації – це спеціально організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування в процесі життєдіяльності школярів системи відповідних ставлень.

Взаємодія – своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, виконуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху у розв'язанні поставлених задач.

Геніальність – найвищий ступінь розвитку обдарованості людини в багатьох галузях діяльності, яка може випереджати досвід людства на кілька поколінь і тому часто визнається лише нащадками генія.

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії. Груповий тренінг – метод навчання в аудиторії в процесі побудови ефективно взаємодіючої групи. Має на меті зміну поведінкових принципів або розвиток лідерських здібностей здобувачів освіти.

Громадська думка – система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їхньої діяльності і спілкування і виражає ставлення до різних явищ,

подій навколишньої діяльності, які становлять загальний інтерес.

Громадянське виховання – формування громадянськості як інтернативної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною.

Гуманізація виховання – створення оптимальних умов для інтелектуального й соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права особистості на свободу, соціальний захист, розвиток здібностей і вияв індивідуальності, самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуттів гуманізму, милосердя, доброчинності.

Девіантна поведінка – це поведінка, яка відхиляється від прийнятих у суспільстві норм та правил.

Дискусія (від лат. *discussio* – розгляд, дослідження) - обговорення будьякого питання в групі, «спільне думання»; процес публічного обговорення спірного питання, проблеми. Найважливішими характеристиками дискусії є 31 публічність (наявність аудиторії) та аргументованість; мета – прагнення виробити спільну думку, досягнути угоди з обговорюваного питання та прийти до конкретного результату.

Диспут – суперечка, шлях мобілізації активності вихованців для вироблення правильних суджень і настанов.

Едьютейнмент (*edutainment*, від англ. *education* - освіта та *entertainment* - розвага) – організація навчання, яка передбачає поєднання навчання та гри; освіта за допомогою гри; це спосіб навчання людей, які недостатньо мотивовані щодо отримання знань; одночасно навчання та задоволення допитливості, що веде до глибокого захоплення предметом дослідження; форма навчального процесу в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення та засвоєння суспільного досвіду у всіх його проявах: знаннях, навичках, уміннях, емоційно-оцінювальній діяльності тощо.

Ефективність виховання – відношення досягнутих результатів до передбачуваної мети у процесі формування духовного обличчя, суспільно значимих якостей особистості, соціальних груп, суспільства загалом.

Задатки – успадковані анатомо-фізіологічні властивості людини, які є необхідною умовою для розвитку її здібностей та обдарувань після її народження.

Закономірності виховання – стійкі, повторювані об'єктивно існуючі суттєві зв'язки, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра.

Заохочення – стимулювання позитивних проявів особистості за допомогою високої оцінки її вчинків.

Зворотній зв'язок – це передача інформації між взаємодіючими учасниками педагогічного процесу, це причинно-наслідкова детермінація дії кожного з них.

Здібності – індивідуальні особливості, що дають змогу за сприятливих умов більш успішно оволодіти тією чи іншою діяльністю, вирішувати певні завдання.

Здібності загальні – це здібності до широкого змісту людської діяльності, здібності всебічні, гармонійні.

Здібності спеціальні – це здібності до певних змістів, рівнів і форм реалізації людської діяльності.

Зміст виховання – це те, що впливає із багатства суспільно-історичного досвіду, цінностей культури і використовується для потребвиховного процесу, тобто це система цінностей світової і національної культури, яку учні повинні засвоїти, зберегти і розвинути відповідно до поставленої мети і завдань виховання.

Індивідуалізація навчання – така організація навчання, що дозволяє найбільш повно враховувати індивідуальні особливості кожного здобувача освіти.

Інновативність (лат. innovatio – оновлення, зміна) – емоційно-оцінне ставлення до нововведень, відмінність у сприйнятливості суб'єктів до інновацій, нових ідей, досвіду.

Інноваційна діяльність – діяльність установи освіти з організації впровадження в практику результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, дослідно-конструкторських робіт.

Інтелект – здібності мислення, раціонального пізнання, розум.

Інтерактивне навчання – освітній процес орієнтований на запитання та пошук. Такі форми навчання повністю охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо.

Інтерактивний метод – це певний підхід до освітнього процесу, пов'язаний з вивченням навчального матеріалу в ході інтерактивного заняття.

Інтерактивні навчальні методи – спрямованні дискусії, структуровані переживання (experiences), розігрування ролей, ігри і моделювання.

Інтерактивні технології – різновид активних (інтенсивних) технологій.

Інтерактивні технології навчання – це така організація процесу навчання, в якому здобувачу освіти неможливо не брати участь у колективному, взаємодоповнюючому, заснованому на взаємодії всіх його учасників процесу навчання пізнання.

Інтерація (від англ. interaction < лат. inter + activus – діючий) – безпосередня міжособистісна взаємодія («обмін символами»), найважливішою особливістю котрої визнається здатність людини «приймати на себе роль іншої»

Колектив учнів – це група учнів, об'єднана загальною соціально значимою метою, діяльністю, організацією цієї діяльності, має органи самоуправління, відрізняється морально-психологічною єдністю, поєднання особистих і колективних інтересів, динамізмом.

Колективна думка – різновид громадської думки, що являє собою сукупне оцінне судження, яке виражається у ставленні колективу до різноманітних подій

і явищ у житті суспільства і цього колективу.

Методи виховання – шлях досягнення поставленої мети, способів практичної діяльності педагога, який використовується для вироблення у школярів якостей, завданих метою виховання.

Методиконтролю і самоконтролю – шляхи одержання інформації щодо ефективності виховних впливів.

Методисамовиховання – методи, спрямовані на свідому зміну людиною своєї особистості відповідно до вимог суспільства і особистого плану розвитку.

Методи організації діяльності – шляхи спонукання вихованців до поліпшення своєї поведінки, розвитку в них позитивної мотивації поведінки.

Нахили – це здібності, які підкріплені інтересом до певних видів діяльності.

Національне виховання – виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного краю, його традиціях, звичаях і обрядах, багатовіковій виховній мудрості.

Національний виховний ідеал – ґрунтується на загальнолюдських цінностях і включає риси, які відповідають духовності чи звичаям даного народу.

Обдарованість – специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів, потреб, що дає можливість виконувати певну діяльність на якісно новому рівні відмінному від умовного «середнього рівня».

Особистість – конкретна цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей.

Освітній квест – це спеціальним чином організований вид дослідницької діяльності, для виконання якої учні здійснюють пошук інформації за вказаними адресами, що включає пошук цих адрес чи інших об'єктів, людей, завдань тощо. Завдання можуть бути різними за своїм змістом і наповненням: творчі, активні, інтелектуальні. Педагогічна технологія (за Ярмаченко М.Д.) – сукупність засобів і методів відтворення теоретично обґрунтованих процесів навчання і виховання, що дозволяють успішно реалізувати поставлені освітні цілі.

Позакласна виховна робота – організація педагогом різних видів діяльності вихованців у позаурочний час, які забезпечують необхідні умови для соціалізації особистості дитини.

Принципи виховного процесу – вихідні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання.

Рушійні сил процесу виховання – об'єктивні суперечності між поновлюваними потребами вихованця і можливостями їх задоволення, що регулюються педагогом.

Самовиховання – систематична свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок.

Самооцінка – оцінка суб'єктом самого себе, своїх можливостей, досягнень, якостей порівняно з іншими людьми.

Самопізнання—дослідження, пізнання самого себе.

Скетчинг (від англ. sketching – ескіз) - спосіб візуалізації думок і почуттів за допомогою техніки швидкого малюнка, яка дозволяє декількома штрихами передати сутність явища, образно відобразити основні ідеї та передати емоції. Застосування даного способу самовираження в процесі взаємодії розвиває спостережливість, творчі здібності, вміння виділяти головне в об'єкті спостереження.

Сімейне виховання – одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту.

Талант – система якостей, особливостей, яка дає змогу особистості досягти видатних успіхів у оригінальному здійсненні творчої діяльності.

Творча обдарованість – індивідуальний, творчий, мотиваційний і соціальний потенціал, що дає можливість отримати високі результати в одній із таких царин: інтелект, творчість, соціальна компетентність, художні, психологічні та біологічні можливості.

Технологія виховання – строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм і методів, їх етапність, спрямованість на розв'язання конкретного виховного завдання.

Форми виховання (виховної роботи) – це варіанти організації конкретного виховного процесу; композиційна побудова виховного заходу.

МЕТОДИКА ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Курс лекцій

Укладачка:

Монастирська Олена Вікторівна